

„МУЗЕИТЕ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ“

СБОРНИК С ДОКЛАДИ ОТ
ЧЕТВЪРТАТА НАЦИОНАЛНА СРЕЩА

3 - 5 юни 2015 г., гр. Бургас

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ - БУРГАС

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА

ОБЩИНА БУРГАС

ЧЕТВЪРТА НАЦИОНАЛНА СРЕЩА

**„МУЗЕИТЕ
И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ”**

**РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – БУРГАС
КУЛТУРЕН ЦЕНТЪР „МОРСКО КАЗИНО”**

СБОРНИК С ДОКЛАДИ

**РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ - БУРГАС**

**РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА**

ОБЩИНА БУРГАС

Бургас, 3-5 юни 2015 г.

ЧЕТВЪРТА НАЦИОНАЛНА СРЕЩА
„МУЗЕИТЕ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ”
Сборник с доклади

Корица и дизайн: Цветана Илева
Коректор: Яна Славянска

Издателска къща НИ ПЛЮС
Печат: Симолини 94
София, 2015

ISBN 978-954-9464-11-5

СЪДЪРЖАНИЕ

Опис на съдържанието на диска	5
Поздравителни адреси.....	7
Встъпителни думи	9
Бургас - древното минало на „Новия град” <i>Милен Николов, Регионален исторически музей – Бургас.....</i>	11
Създаване и дейност на международната доброволческа организация „Световна федерация на приятелите на музеите“ <i>проф. д. изк. Симеон Недков, ас. Петър Филипов Миладинов, Софийски университет „Св. Климент Охридски“ .....</i>	15
Знакови личности в знаков град <i>Гл.ас. Татяна Цанкова, Венета Георгиева – Козарева .....</i>	18
Тръненият венец - да го свалим ли? Да го продхранваме ли? <i>Елена Драгостинова, Музей „Борис Христов“ - София.....</i>	24
Сол, „реална“ и „престижна“ икономика в късната праистория на Източните Балкани <i>Чл.-кор. проф. д.и.н. Васил Николов, Национален археологически институт и музей на БАН.....</i>	28
Когато храм градим, най-скъпото да принесем в дар <i>Чавдар Начев, Национален музей „Земята и хората” – София .....</i>	32
Софийската градска художествена галерия като своеобразен притегателен център през ХХI в. <i>Пламен В. Петров, уредник .....</i>	38
Наследството на Апостола в Карлово – за обществената инициатива и нейната градивност <i>Дора Чаушева, Национален музей „Васил Левски” – Карлово .....</i>	44
Непознатият българин – полк. д-р Стефан Дуньов – национален герой на Унгария и Италия <i>Анюта П. Каменова – Борин .....</i>	52
Музеите и устойчивото развитие <i>гл. ас. д-р Силвия Станчева, Софийски университет „Св. Климент Охридски”.....</i>	56
Каменният щит над Карлово – касноантичната крепост от IV-VI в. над града <i>Мария Деянова, Исторически музей-Карлово.....</i>	60
Михал Задгорски – неизвестен колекционер на ръкописи от Айтос <i>д-р Цвета Евлогиева-Кацарова, Национален исторически музей.....</i>	65
Приносът на арх. Никола Николов за Велико Търново <i>Мирослава Георгиева, ХГ „Б. Денев” – Велико Търново.....</i>	69

Доброволчески инициативи в АЕК „Етър” <i>Росица Бинева, уредник</i>	74
Атанас х. Славчев – пръв гражданин и „старейшина“ на Павликени <i>Нели Цонева, Исторически музей-Павликени</i>	80
Експозиция „Поезията на камъка” в Национален музей „Земята и хората” <i>Живка Янакиева-Начева, Светлана Енчева</i>	86
Доброволството в българските музеи – 2015 г. – повече въпроси и по-малко отговори <i>д-р Екатерина Цекова, Национален политехнически музей</i>	92
Владетелят обединител <i>Валерия Димитрова</i>	96
Крепостта или градът Ряховец в периода XII–XIV в.Проекции на един отворен във времето модел на развитие <i>Мая Иванова, Исторически музей – Горна Оряховица</i>	101
Един (не)забравен герой –Тане Николов (Войводата) <i>Росица Бикова, Николета Тянчева</i>	106
Доброволците в РИМ «Стою Шишков» – Смолян <i>Златка Петрова, РИМ „Стою Шишков“ – Смолян</i>	110
Създаване на виртуална експозиция с икони от фонда на РИМ-Бургас <i>Радвеста Стюърт, Регионален исторически музей – Бургас</i>	117
Доброволците или волята на доброто <i>Д-р Биляна Попова, Лора Христовова, Регионален етнографски музей – Пловдив</i>	123
Търговище – старият панаирен град <i>Магдалена Жечева</i>	129
Доброволството – традиция и иновация в музейната практика <i>Мирослава Таскова, Димитрина Димитрова, Регионален исторически музей – Кюстендил</i>	133
Иван Данов (1880-1947) – явление в културния живот на Плевен и страната <i>Нели Дакова, Регионален исторически музей – Плевен</i>	138
Александър Мутафов – пътят на едно дарение <i>Милена Катошева, докторант в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“, СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет</i>	144
Обединеният град Смолян – в търсене на идентичност <i>Таня Марева, Регионален исторически музей – Смолян</i>	147
Стоян Митев (1889-1945 г.) – един успешен кмет, влюбен в родния Ямбол <i>Мария Иванова, Регионален исторически музей – Ямбол</i>	153

ОПИС НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСКА

- 01 Милен Николов, РИМ Бургас, **Древното минало на „Новия град”**
- 02 Проф. Симеон Недков, ас. Петър Миладинов, СУ „Св. Климент Охридски”, **Създаване на международната доброволческа организация „Световна федерация на приятелите на музея”**
- 03 Татяна Цанкова, Венета Козарева, Музей „Дом на хумора и сатирата” – Габрово, **Знакови личности в знаков град**
- 04 Елена Драгостинова, Музей „Борис Христов”. **Трагическият ореол. Да го свалим ли, да го подхранваме ли**
- 05 Чл.-кор. проф. д.и.н. Васил Николов, Национален археологически институт и музей на БАН, **Социални измерения на солта през късната праистория на Източните Балкани**
- 06 Чавдар Начев, Национален музей „Земята и хората”, **Когато храм градим, най-скъпото в дар да принесем**
- 07 Пламен Петров, СГХГ, **Софийска градска художествена галерия като своеобразен образователен център през ХХІ в.**
- 08 Дора Чаушева, **Наследството на Апостола в Карлово – за обществената инициатива и нейната градивност**
- 09 Ангел Шерилков, Национален музей на образованието, **Едно място за всяко нещо и всяко нещо на мястото си**
- 10 Николина Умурска, ИМ Димитровград, **Първият социалистически**
- 11 Анюта Каменова-Борин, ИМ Чипровци, **Непознатият българин Стефан Дуньов – национален герой на Унгария и Италия**
- 12 Гл. ас.д-р Силвия Станчева, СУ „Св. Климент Охридски”, **Музеите и устойчивото развитие**
- 13 Мария Деянова, ИМ Карлово, **Каменният щит над Карлово – късноантична крепост от IV-VI в. над град Карлово**
- 14 Д-р Цвета Евлогиева-Кацарова, Национален исторически музей, **Михал Задгорски – неизвестен колекционер на ръкописи от Айтос**
- 15 Мирослава Георгиева, ХГ „Б. Денев” – Велико Търново, **Приносът на арх. Никола Николов за Велико Търново**
- 16 Росица Бинева, АЕК „Етър”, **Доброволчески инициативи в АЕК „Етър”**
- 17 Нели Цонева, **Атанас Х. Славчев – пръв гражданин и “старейшина” на Павликени**
- 18 Гл. ас. Стефан Шивачев, РИМ Пловдив, **Пловдив – градът на Съединението**
- 20 Д-р Екатерина Цекова, НПТМ, **Доброволците в българските музеи 2015 г. – повече въпроси и по-малко отговори**

- 21 Весела Кондакова, **Доброволците в музея – европейски практики в Програма „Култура” на ЕК**
- 22 Валерия Димитрова, **Владетелят – обединител**
- 23 Мая Иванова, ИМ-Горна Оряховица, **Крепостта и градът Ряховец в периода XII-XIV век**
- 24 Даниела Димитрова, НПМ „Шипка Бузлуджа”, **Призванието да си доброволец в НПМ „Шипка – Бузлуджа”**
- 25 Росица Бикова, Николета Тянчева, ИМ Асеновград, **Един (не) забравен герой – Тане Николов (Войводата)**
- 27 Галя Герганова, ХГ Ловеч, **Непознатият дарител Мирчо Мирчев**
- 28 Радовеста СТЮЪРТ, РИМ Бургас, **Изграждане на виртуална експозиция с икони от фонда на РИМ Бургас**
- 29 Д-р Биляна Попова, Лора Христозова, РЕМ Пловдив, **Доброволците в РЕМ Пловдив**
- 30 Капка Кузманова, РИМ Ловеч, **Космосът започва на Земята**
- 31 Магдалена ЖЕЧЕВА, РИМ Търговище, **Търговище – старият панаирен град**
- 32 Борис Попиванов, **Тютюневият човек**
- 33 Мирослава Таскова, Димитрина Димитрова, РИМ Кюстендил, **Доброволчеството – традиция и иновация в музейната практика**
- 34 Нели Дакова, РИМ Плевен, **Иван Данов (1880-1947 г.) – явление в културния живот на Плевен и страната**
- 35 Милена Катошева, СУ „Св. Кл. Охридски”, **Александър Мутафов – пътят на едно дарение**
- 36 Таня Марева, РИМ Смолян, **Обединеният град Смолян – в търсене на идентичност**
- 37 Мария Иванова, РИМ Ямбол, **Стоян Митев – един успешен кмет, влюбен в родния Ямбол**

РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
МИНИСТЕРСТВО НА КУЛТУРАТА

ДО
УЧАСТНИЦИТЕ В ЧЕТВЪРТАТА
НАЦИОНАЛНА СРЕЩА
„МУЗЕИТЕ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ”

УВАЖАЕМИ ГОСПОДИН НИКОЛОВ,
УВАЖАЕМИ КОЛЕГИ И ГОСТИ,

Поздравявам ви с провеждането на Четвъртата национална среща „Музеите и устойчивото развитие”.

Мястото на нейното провеждане не е избрано случайно, защото Бургас е град с богато културно наследство, собствен стил и неповторимо артистичен дух. Безспорно значима е ролята на Регионалния исторически музей в съхраняването на националната идентичност и реализирането на промените за устойчиво развитие. За изминалата 2014 г. музеят отчита сериозни постижения в тази връзка - участие в 10 археологически проучвания на обекти с изключително значение, множество научни статии и съобщения от неговите специалисти. Представени са три нови експозиции – „Островът на лечителката” на о. Св. Анастасия, „Съкровищата на Бургаския музей” и „История на Бургас”.

Нека посланията на вашите презентации, обсъждания и непринудени разговори на тази среща да бъдат истинско доказателство за достойното място на музеите в българската културна история, опазването на българската памет и национално самочувствие и постигането на устойчиво развитие в бъдеще.

Пожелавам на участниците в Четвъртата национална среща „Музеите и устойчивото развитие” ползстворна работа и на добър час!

ВЕЖДИ РАШИДОВ
МИНИСТЪР НА КУЛТУРАТА

УВАЖАЕМИ УЧАСТНИЦИ В ЧЕТВЪРТАТА НАЦИОНАЛНА МУЗЕЙНА
СРЕЩА „МУЗЕИТЕ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ”,

За мен е особена чест и удоволствие да ви посрещна с „Добре дошли” в град Бургас. Вашият труд по издирване, опазване и популяризиране на културно-историческото наследство на нашата страна е пример не само за изпълнен дълг към личностите и старините на България, но и вдъхновение за всеки българин, тачещ и обичащ своята славна история.

Благодарение на музеите, всеки един член от нашето общество може да се запознае с древността на нашата земя, с хората, благодарение на които я има България, с паметниците от различни исторически епохи, илюстриращи богатата история и блестяща култура на нашата хилядолетна държава.

Но всичко това е плод на труда на вас, специалистите, които правят всичко възможно информацията от историческите извори, от разкопките и от различните изследвания да достигне до всеки един българин. Затова и Община Бургас, ясно осъзнала значимостта на музейното дело, прави всичко възможно то да се развива в различните му аспекти. Община Бургас подпомага по всякакъв начин Бургаския музей, който, от своя страна, със своята културна програма, изложби, археологически проучвания, публични лекции и мн. др. блестящо носи короната на своята вече вековна история и е един от устоите на културата в морския ни град.

Желая ви успешна и ползотворна работа по време на Четвъртата национална музейна среща, приятни емоции в нашия морски град и много успешни резултати във вашата работа!

На добър час!

Йорданка Ананиева
Заместник-кмет на Община Бургас

ВСТЪПИТЕЛНИ ДУМИ

Изключително ми е драго да бъдем отново заедно на Четвъртата национална среща „Музеите и устойчивото развитие”, на територията на нашите любезни домакини от Регионалния исторически музей – Бургас и Културен център „Морско казино” в прекрасния черноморски град. Тази среща нямаше да може да се състои без изключителната подкрепа от страна на Община Бургас в лицето на господин Димитър Николов и неговия екип. Също така и на всеотдайната работа на колегите от музея, които имаха нелеката задача да се погрижат нашата работа да е максимално стегнато организирана. Искам да благодаря и на всички вас, за вашето разбиране и желание да обменяме информация за най-важната линия в нашия живот – устойчивото развитие на обществото в глобален план.

Вече е традиция и за мен няма елемент на изненада, що се отнася до желанието за участие от почти всички музеи в страната с много интересни и разнообразни предложения за презентации. Поради големия брой подадени теми за презентации, експертната комисия направи много сериозна селекция, като освен че бяха избрани най-интересните предложения, се преценяваше да се даде възможност за изява на музеи, които досега не са го правили. Затова и не всички подадени заглавия са включени в програмата.

За сегашния ни форум сме задали три подтеми – „Доброволците в българските музеи”, „Личностите на България – забравени или неоценени” и „Градът говори”. Последната подтема беше избрана, за да може да се включат и археолозите, които обикновено се извиняват, че не могат да присъстват, защото са на разкопки или че нямало подходящи теми за тях. Е, сега вече има и ефектът не закъсня.

По повод темата за доброволците искам да ви информирам, че законът за доброволчеството все още не е приет. Започвам да си мисля, че може би не трябва да чакаме това да се случи, а още следващата година да организираме национална среща по темата за доброволците в нашите музеи, на която всички, които имат опит в работата с доброволци да разкажат и да споделят и своите идеи. Колкото по-бързо разберем, че това е бъдещето в нашата работа, толкова по-лесно ще осъществяваме основната ни дейност в областта на опазването и социализирането на културното ни наследство.

По подтемата за личностите на България заявките бяха най-много на брой, като имате предвид, че включваме тази тема за втори път в голяма среща, а между-временно тя върви и на малките ни междинни срещи. Очевидно допуснали сме много от тези хора да бъдат окончателно забравени и силно се надявам, че ние с вас сме допринесли макар и малко за тяхното възкресяване.

През месец октомври 2014 г. проведохме нашата Втора малка национална среща на тема „Съхраняването на националната идентичност и музеите в България като част от устойчивото развитие” в град Казанлък, като домакини бяха Национален парк музей „Шипка Бузлуджа”, а ХГ в града любезно предостави залата на галерията за провеждането на форума, посветен на 80 г. от откриването на Паметника на свободата на връх Шипка. Тогава се бяхме съсредоточили в областна на новата и най-нова история. За първи път имаше масирано представителство на художествените галерии – 6 бр., от които за първи път една национална. И през двата дни в залата присъстваха 60-70 души, което е почти двойно повече от първата малка среща. Броят на изнесените доклади и презентации беше 35. Изобщо статистиката показва, че и на големите, и малките срещи с всяка изминала година нараства, бих казала лавинообразно, и броят на желаещите да присъстват, и броят на желаещите да представят различни теми.

Миналата година в Ловеч получих предложение от директора на ХГ „Илия Бешков”- Плевен следващата ни малка среща през 2015 г. да се състои в залите на галерия-

та, като партньори този път ще ни бъдат Община Плевен и Регионален исторически музей – Плевен. Фактът, че предложението за домакинство идва от художествена галерия, което се случва за първи път, потвърждава статистиката, с която ви запознах преди малко.

Междувременно, след срещата ни в Ловеч, в разговори с директорите на регионалните музеи в Пловдив се стигна до общо решение следващата, Пета национална среща „Музеите и устойчивото развитие“, да се проведе в Пловдив, като тя ще бъде посветена на избора на града за европейска столица на културата през 2019 г.

На преходната ни голяма среща ви запознах, че чрез Министерство на външните работи информирахме ЮНЕСКО, а чрез него и Общото събрание на ООН, по повод подготовката на предстоящ доклад за напредъка по изпълнението на Резолюция за култура и устойчиво развитие, приета от Общото събрание на ООН през 2013 г. за нашите национални музейни срещи. Освен че в ЮНЕСКО и в ООН вече са информирани за тази дейност, във всички правителствени документи, с които се искат отчети или предложения на национално ниво, фигурират и нашите срещи.

През месец март т.г. в РЕМ – Пловдив се проведе интересна нова инициатива – научна конференция „Визуалната антропология и музеят“. Конференцията беше насочена към визуалните образи, разбирани като инструмент на познание и инструмент за предаване на познание и споделяне в определен контекст, а музеят – като среда за общуване и за среща с културното разнообразие.

Визуалната антропология събира чрез визуални образи, картини и изображения с информация за човека, етносите, общността и поражда знание, представено във фотоси, антропологични филми, изложби, мултимедийни и др. изяви. Присъствието на музейни експерти беше сравнително ограничено, но за сметка на това имаше много млади хора – студенти и млади специалисти, които бяха в зала и през двата дни и живо се интересуваха от всичко, което се случваше там. И беше приятно също така, че посетителите не бяха спирани и доста от тях се заслушаха какво се случва в този момент в музея.

Вероятно темата за визуалната антропология ще присъства като подтема още в следващата малка среща през 2016 г.

И така, фактът, че в този момент, на тази поредна национална среща, ние с вас обменяме информация и идеи, свързани с работата на музейните специалисти в контекста на устойчивото развитие, е поредното доказателство, че целите, които сме си поставили в Министерство на културата и ИКОМ, като организатори и партньори, са постигнати. С всяка следваща среща става все по-ясно, че процесът на промяна на начина на мислене при изпълнение на мисията на музейните специалисти вече е набрал скорост. Това личи и от ежедневните ни комуникации по различни поводи, по идеите и предложенията, които давате, по преосмислянето на целите в ежедневната ни съвместна работа.

Да не забравяме, че устойчивото развитие като част от нашето ежедневие е предпоставката за бъдещото ни развитие като общество със съхранени ценности и с потомци, които ще притежават мислене на хора от световния елит. Ние сме длъжни да оставим за тяхното бъдеще всичко, което сме научили и съхранили.

На добър час и до следващата ни среща през октомври в Художествена галерия „Илия Бешков“ - Плевен!

Валерия Димитрова
гл. експерт в Министерство на културата

БУРГАС - ДРЕВНОТО МИНАЛО НА „НОВИЯ ГРАД“

Милен Николов

Регионален исторически музей – Бургас

Повече от сто години първо Бургаското археологическо дружество „Дебелт“, а впоследствие и неговия правопреемник – музеят в Бургас, издирват, изучават и представят археологическото наследство на Бургаския край. Именно бургаския музей и неговите специалисти са в основата на големите проучвания в Несебър, Поморие, Созопол, Дебелт, Голее (при дн. с. Лозарево), Русокастро, Маркели. За съжаление, въпреки сериозните си археологическите ресурси, в община Бургас през годините са проведени съвсем малко археологически проучвания, предимно и дори основно със спасителен характер.

На практика бургаските археолози десетки години са проучвали редица знакови обекти по цялото Южно Черноморие и до голяма степен благодарение на тяхното дело днес Несебър, Созопол и Поморие имат вече добре експонирани обекти, докато в община Бургас няма нито един проучен, консервиран, реставриран и експониран паметник.

Това положение се промени в последните години, когато Община Бургас започна целенасочено да инвестира средства в археологическото си културно наследство – в проучвания, консервация и реставрация на редица обекти, за които ще стане дума по-нататък.

Археологическите паметници в непосредствена близост или в Бургас, известни до този момент, са от различни исторически периоди.

● **Праисторически археологически обекти**

- ✓ Праисторическо селище в дн. кв. „Изгрев“, в района на храма „Св. Атанас“. През годините са открити каменни и костени оръдия на труда – теслички и брадви, шила, глинени идоли. От каменно-медната епоха, V-IV хил. пр. Хр.
- ✓ Праисторическо селище непосредствено до кв. Изгрев, в района на канала за сладка вода до Атанасовското езеро. Открит е модел на праисторическо жилище.
- ✓ Праисторическо селище, сега залято от морето, в района на Рибното пристанище, при бившия завод „Георги Димитров“. Открити са находки от неолитната епоха, VII-VI хил. пр. Хр., както и от бронзовата епоха – от III-II хил. пр. Хр.
- ✓ Праисторическа селищна могила „Бургас“, на 10 км. вдясно по пътя за София. Многослойни поселения от VI до IV хил. пр. Хр.
- ✓ Селищна могила срещу разклона за Българово, вдясно от пътя за Айтос. Могилата е инкорпорирана в насип на стена на микроязовир. Открити са многобройни находки от V-IV хил. пр. Хр.
- ✓ Селищна могила в кв. „Ветрен“, непосредствено вляво от пътя за Айтос, в началото на пътя за сметището.
- ✓ Открити са праисторически находки – керамика, бронзови брадви и каменни оръдия на труда на отделни места по крайбрежието на Атанасовското и Мандренското езеро, както и в района на Българово, до жп линията Бургас-София, на десния бряг на Айтоска река.

От всички посочени археологически обекти чрез археологически разкопки частично е проучена само селищната могила „Бургас“. В резултат на това, в музея постъпи голяма колекция от керамични съдове с висока научна, културна и особено експозиционна стойност – урни, гърнета, паници, чаши и др.

● **Антични археологически обекти**

- ✓ Некропол и тържище (емпорион) от V-IV в. пр. Хр. в района на фабрика „Яна Лъскова”, при „Сладките кладенци”. Открити са амфорни складове с амфори, най-вече на о-в Тасос, както и червенорисувани кратери (гръцки съдове за смесване на вино с вода).
- ✓ Светилище на връх „Шилото” от IV-III пр. Хр. и I-III в. То е почти напълно унищожено от направата на укрытия за ракетни установки през втората половина на XX в. Оттук произхождат монети, керамика и част от статуя на бог Аполон.
- ✓ Светилище под Голия баир, на брега на Узунгерен, при нефтопровода от Нефтената база „Росенец” към „Лукойл”. Открита е керамика и няколко оброчни плочки на бог Аполон.
- ✓ Укрепено тракийско светилище на Манастир тепе, на ок. 0,5 км от Минералните бани. Датира се в IV-III в. пр. Хр. Открити са многобройни находки – керамика, прешлени за стан, монети, теракоти. Обектът е проучен.
- ✓ Вероятно селище при Ченгене скеле. Северно от него се откриват фрагменти от антична и тракийска керамика.
- ✓ Според местни жители на с. Маринка, непосредствено източно до селото допреди 60 години е имало долмен.
- ✓ На отделни места по бреговете на Атанасовското и Мандренското езеро се открива антична керамика – гръцка и римска, както и тракийска такава.
- ✓ В идеалният център на Бургас, до католическата църква, през 60-те години на XX в. отчасти е проучен късноримски некропол. Открити са 14 гроба с богати погребални дарове – монети на имп. Констанций II (337-361 г.), огърлици от стъклени цветни и прозрачни маниста.
- ✓ Римска вила в кв. Сарафово. Разположена северно от квартала, до и във територията на военната почивна станция. През 2013 г. при разширението на пътя Бургас-Слънчев бряг тук се откриха и две селскостопански постройки с датировка също II-III в.
- ✓ Римска и гръцка керамика е намерена и в района на Капчето
- ✓ Римски път от Акве калиде към Анхиало. Засегнат е при прокопаването на водопровода за питейна вода на Бургас.
- ✓ Античен водопровод в същия район.
- ✓ Многобройни находки от антична керамика в землищата на съставните села на общината.

● **Могилни погребения**

- ✓ През 1972 г. са проучени две могили в района на Нефтохимическия комбинат. Открити са няколко погребения, едно от които в дървен ковчег, положен в каменен саркофаг. Погребалните дарове, особено от втората могила, са много богати – бронзов котел, бронзова амфора, украсена с менади, лампа с дръжка, на която е изобразена театрална маска, стъклени балсамарии.
- ✓ Могили в района на кв. Сарафово. Една от тях е проучена през 30-те години на XX в. от бургаското археологическо дружество „Дебелт”, под ръководството на П. Воденичаров. Открити са стъклен съд, златни обеци, керамични лампи, едната от които с изображение на птиче, кацнало върху маслинен клонка. Могилата е била в района на днешната военна почивна станция, в непосредствена близост до новооткритата напоследък римска вила.
- ✓ Могили в землището на село Брястовец. Проучени са през 20-те и 90-те години

на ХХ в. Открити са погребения в саркофази, с много богати находки – шлем с фигурални сцени и набузници, бронзови, керамични и стъклени съдове. Има сведения и за открити златни накити.

- ✓ Могили са регистрирани и: северно и южно от НХК, в землището на с. Лозово, в землището на Българово, в землището на с. Миролубово, в землището на с. Маринка, в землището на с. Извор, на с. Рудник, с. Равнец и др.

От проучените досега могили няма такава, която да се датира от епохата на късножелязната епоха (V-I в. пр. Хр.). Всички те са от II-III в.

● **Късноантични и средновековни археологически обекти**

- ✓ В района на с. Извор е регистрирана керамика от V-VI в.
- ✓ Такава керамика се открива също и до стария птицевод между кв. Крайморе и с. Маринка.
- ✓ Късноантичен и ранносредновековен некропол на 500 м. западно от мина „Черно море“.
- ✓ Късноантично селище (крепост?) и средновековно поселение м/у Долно Езерово и Братово, над старата овощна градина.
- ✓ Селище (?) от средновековната епоха при вливането на езерото Вая в морето, при Рибното пристанище.
- ✓ Средновековна керамика в кв. Меден рудник, на брега на езеро Мандра, срещу Медаровата вила.
- ✓ Средновековно селище в м. Пода. Намира се непосредствено вдясно от пътя за Созопол, на възвишението над кулата при м. Пода, в боровата горичка.

Има сведения за открита праисторическа, тракийска, антична и късноантична и средновековна керамика в различни точки от землищата на съставните села на общината, но те са с точни координати.

● **Елитни обекти на територията на община Бургас.**

- ✓ Античен и средновековен град Акве калиде – Терма.
- ✓ Площта е ок. 36 декара. Историческите данни са от IV, VI и XIII в. Многослоен археологически обект, с находки от каменно-медната, бронзовата и тракийската епохи. През римската епоха, в нач. на II в. е изградена баня. В следващите периоди тя многократно е преизградена, вкл. и през средните векове. Последната стара банска постройка е тази на султан Сюлейман I от XVI в. Обектът е бил укрепен с мощна крепостна стена още през късната античност. Проучван е частично в далечната 1911 г. От 6 години се проучва целенасочено с финансиране от Община Бургас, като паралелно с разкопките се проектира и извършва консервация на откритите археологически структури.
- ✓ Крепостта на п-в Форос, кв. Крайморе. Тук се локализира средновековното пристанище Порос. Исторически данни от IV и XIII-XVIII в. Крепостната стена е регистрирана през 1988 г. при строеж на нови обори за нуждите на АПК-Крайморе. През 50-те години при строежа на първите подобни сгради голяма част от нея е била разрушена. Проучвана е през 2008 и 2013 г. Разкритата стена е с дебелина 2,9 м., запазена на височина до 1,4 м. Дължината на стената е 282 м. Вътрешното укрепено пространство е гъсто застроено. Стената е с 4 правоъгълни кули. Датировката е IV-VI в. Важно е да се отбележи, че тук е имало пристанище и представителни сгради още от III в.
- ✓ Крепостта на нос Кабата, на север от Крайморе, също в зоната на п-в Форос.

Шийката на полуострова вероятно е преградена от крепостна стена през VI в. Находките показват активно обитаване през V-VI в.

- ✓ Плътната кула при м. Пода. Импазантно съоръжение с размери 9 x 9,2 м., изградено през IV-V в. и преизползвано през средновековието. Запазената височина е над 4 м. Находките показват активен живот от IV до XVII в. В непосредствена близост са открити основите на втора кула.
- ✓ Средновековен храм от XI в. до военнопочивния дом, кв. Сарафово. Малка, но много луксозна постройка с аязмо, което е стенописано отвътре. Разкрити са и фрески от самата църква с изображение на Исус Христос. Южната фасада е художествено оформена. Паметникът е на самия бряг на морето. Напълно проучен е, защитен е от прибой с вторично брегоукрепване, направено именно за защита на паметника от страна на Общината.
- ✓ Ранновизантийската и средновековна крепост „Скафида“. Исторически данни от XIII, XIV и XV в. Намира се на издължен нос в Мандренското езеро, СИ от с. Димчево, на територията на Медаровата вила. Достъпът е ограничен – теренът е частна собственост. Намират се многобройни находки – строителна и битова керамика. Документиран е и стар мост, свързвал в миналото носа със северния бряг на Мандренското езеро. Именно това е бил старият път към Бургас от страна на зоната южно от с. Димчево. Мостът е бил използван до XIX в., но според някои изследователи основите му са средновековни.
- ✓ Средновековният манастир „Св. Анастасия“. Локализира се на едноименния остров в Бургаския залив. Това е елитен паметник от най-висок клас – единственият по Черноморието изцяло запазен манастирски комплекс от средновековието до наши дни. Приема се, че е построен в XV в. На територията на острова са открити и по-ранни градежи и материали още от V-VI в.

Представените археологически паметници далеч не са всички реално съществуващи. Посочените са с точна локализация, като има и още много такива, чиито координати не са известни, както и такива, които просто не са издирени все още.

СЪЗДАВАНЕ И ДЕЙНОСТ НА МЕЖДУНАРОДНАТА ДОБРОВОЛЧЕСКА ОРГАНИЗАЦИЯ „СВЕТОВНА ФЕДЕРАЦИЯ НА ПРИЯТЕЛИТЕ НА МУЗЕИТЕ“

проф. д. изк. Симеон Недков, ас. Петър Филипов Миладинов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

През 2015 г. се навършват 40 години от създаването на Световната федерация на приятелите на музеите. Тя е първата по рода си международна доброволческа организация в областта на музейната дейност. Нейните хиляди членове, от различни страни от всички краища на нашата планета, допринасят за опазване, съхраняване и популяризиране на богатото културно наследство не само в своите родини, но и в световен мащаб.

В нашето забързано ежедневие съществува и един по-специален тип музейна публика, която превръща музея в свой втори дом. Разширяването на музейната дейност в световен мащаб среща все по-нарастваща подкрепа на обществеността в отделните страни. Така възникват спонтанно създадени организации на доброволци, подпомагащи музейната работа. Всички тези ентузиастични отдели от своето свободно време и съвсем безкористно подпомагат една или друга музейна дейност.

Постепенно в различни страни се създават организации на доброволци, наречени се „приятели на музеите“. В началото на 70-те години на ХХ в. те установяват и международни контакти. За да се разшири международното сътрудничество в тази благородна дейност, група доброволци от Австралия, Белгия, Великобритания, Италия, Франция и Испания се събират и подготвят основополагащ документ, с който да се създаде Световна организация на приятелите на музеите.

Първият международен конгрес на това сдружение се провежда в Барселона през юни 1972 г.¹ Присъстват 150 представители на 24 национални организации.

На конгреса се приемат редица решения, препоръки и определения:

- приятелите на музеите са членове на общности с некомерсиален характер, които съдействат за популяризирането и развитието на музеите като културни институти, служещи на човечеството;
- националните асоциации на приятелите на музеите трябва да развиват международно сътрудничество, за да съдействат за взаимното разбирателство, обмяната на опит и информация;
- дейността на асоциациите на приятелите на музеите трябва да бъде разнообразна, за да позволи да се въвлекат по-широк кръг от хора, така ще се повиши интересът и на по-широка музейна публика;
- националните асоциации на приятелите на музеите трябва да обединяват местните организации, да им оказват необходимата методическа и организационна помощ, както и да създадат необходимите източници за взаимна информация.

На Втория конгрес на приятелите на музеите през 1975 г. се създава **Световна федерация на приятелите на музеите (СФПМ)** – World federation of friends of museums (WFFM). За нейн президент е избран Дейвид Мосон от Великобритания. Основната тема, която се обсъжда, е „Връзките между музеите и общностите на техните приятели“. Решава се да започне издаването на информационен бюлетин – „WFFM News-letter“ – два пъти годишно, с редакция в Барселона. Неговата основна задача е да информира националните федерации, да служи за обмен на опит и да насърчава създаването на

нови организации на приятелите на музеите. Приема се конгресите да се свикват през три години.

Поредният, Трети конгрес на СФПМ, се провежда през 1978 г. във Флоренция. Основната тема е свързана с ролята на обкръжаващата ни среда и културното наследство. Форумът приема няколко препоръки и резолюции, отнасящи се до: разработване на ръководство за доброволните сътрудници на музеите; препоръчва се на приятелите на музеите да се ангажират по-активно с просветна работа; да се съдейства за развитието на националното законодателство, с което да се насърчава предаването в дар на музеите на културни ценности, които да се съхраняват, и по такъв начин да се опази националното културно наследство. Взема се решение СФПМ да има свое представителство при Международния съвет на музеите (ИКОМ) и да разшири контактите си с ЮНЕСКО.²

В Милано започва да се издава информационен бюлетин и негов главен редактор става Анна Гранди Клеричи, една от най-активните създателки на СФПМ, а по-късно и нейна президентка. Постепенно към СФПМ се присъединяват Национални федерации от различни краища на света, като Нова Зеландия, Швеция, Индия, Бразилия, Дания, Тайланд и др. Създават се нови национални федерации в Аржентина, Испания и Гърция.

Четвъртият конгрес на СФПМ се провежда през 1981 г. в Бирмингам, а Петият конгрес – през 1984 г. в Париж. Основно внимание се отделя на въпросите, свързани с наследството, музейната публика и ролята на приятелите на музеите за разширяване дейността на тези институции. В международното списание „Museum International“, издание на UNESCO, се създава постоянна рубрика, посветена на дейността на СФПМ. Така постепенно се разширява информацията за работата на Световната федерация на приятелите на музеите. Заедно с колективните членове на СФПМ започват да се приемат и индивидуални. От 1989 г. ЮНЕСКО предоставя на СФПМ статут на международна неправителствена организация, категория С.³ Неин представител участва в заседанията на ИКОМ, в качеството си на наблюдател.

Световната федерация на приятелите на музеите започва издаването на поредица от каталози на музеи от различни страни под надслов „Музеите през 2000 година“. С цел да се привличат младежите в обществата на приятелите на музеите, в Канада се провежда Първи международен младежки конкурс. Шестият и седмият конгрес на СФПМ се провеждат в Канада и Испания. Наред с привличането на доброволци – младежи в музейните дейности, се обсъжда и ролята на приятелите на музеите и разпространяването на културата.

Осмият международен конгрес на Световната федерация на приятелите на музеите се провежда през юни 1993 г. в Тревизо, Италия.⁴ Основна негова тема „Възраждането на интереса на публиката към опазване и популяризиране на културните ценности“.

СФПМ организира и провежда семинари на следните теми:

- как да се създаде общество на приятелите на музеите;
- ролята и отговорностите на приятелите на музеите в музейния свят;
- финансирането на музеите;
- приятелите на музеите и културния туризъм;
- подготовка на сътрудници - доброволци;
- доброволците и просветните програми на музеите.⁵

През 1996 г. се провежда за девети път международен конгрес на организацията. Мястото е Оаксака, Мексико, но събитието е запомнено с приемането на Етичен кодекс за приятелите и доброволците в музеите. Документът разглежда основни принципи във взаимоотношенията между членовете на организацията и тяхното представяне от името на институциите, които представляват. Етичният кодекс на организацията е официално

приет от ИКОМ. През 2001 г. два текста, описващи ролята на приятелите на музеите, са заложили и в Етичния кодекс на ИКОМ за дейността на музейните специалисти.

През 2002 г. СФПМ издава книгата на Карол Сервенти „Как да започнем приятелска група“⁶. Тя е практически наръчник с основни насоки как да се основават групи на приятелите на музеите на национално и регионално ниво.

Юбилейната тридесетгодишнина на Световната федерация на приятелите на музеите е отпразнувана тържествено на Дванадесетия конгрес в Севилия през октомври 2005 г. По този случай е издадена книгата „Art Donations – Donations d’Art – Donaciones De Arte“. Провежда се и дискусия на тема: „*Приятели и музеи: Изправени пред нова реалност*“.

Следващият конгрес на СФПМ се провежда през 2008 г. в Ерусалим. Участниците в него обсъждат проблемите на връзката между музеи, приятели и доброволци. На четиринадесетия конгрес на СФПМ в Генуа се дискутира бъдещето на музеите и техните приятели.

Последният петнадесети конгрес на СФПМ се провежда през май 2014 г. в Берлин. На него се поставя началото, паралелно с провеждането на редовните конгреси на федерацията да се състоят и срещи на младите приятели на музеите, предимно студенти. Инициативата е с различна програма от тази на основните участници. Тя включва посещения на забележителностите на градовете домакини, запознаване с културното наследство на страната и нейния принос в световното наследство. Идеята е таксата за участие в конгреса да е достъпна за студентите.

Друга иновативна идея на младежката организация е „Culture surfing“. Терминът е изобретение именно на младите приятели на музеите, като за основа е използвано понятието „Couch surfing“⁷. По подобен начин, както е заложено в оригиналната идея, се използват местен транспорт и доброволци екскурзоводи, за да се предостави възможност с по-малко средства да се посещават музеи и забележителности по света.

Тази година се проведе среща в Мексико сити, Мексико от 8-14 юни като за втори път в историята на организацията се организира паралелна програма за младите членове.

Днес СФПМ представлява над два милиона приятели на музеи и доброволци от целия свят. Благодарение на непрекъснато увеличаващия се брой, Световната организация на приятелите на музеите заема ключова роля в доброволческите културни дейности в страните от целия свят.

Четиридесетгодишната активна дейност на Световната федерация на приятелите на музеите е ярко доказателство за ролята на доброволческите организации в популяризирането на световното и национално културно наследство. Чрез непрекъснатото разширяване на формите на сътрудничество с щатния музейен персонал, доброволците приятели на музеите допринасят за привличане на широки обществени слоеве към общонационалните проблеми, свързани с опазването и популяризирането на наследството. Участието на все повече младежи доброволци в различните прояви на местните организации на приятелите на музеите е гаранция за приемствеността и успешното бъдеще на тази високо благородна дейност.

Бележки

1 Клеричи, А. Г. ВФДМ: краткий исторический обзор, Museum, № 176, 1993, p. 5

2 Ibid., p. 6

3 Ibid., p. 7

4 Museum, № 178, 1993, p. 59

5 Ibid.

6 Serventy, C. How to Start a Friends Group. 2002

7 Социална мрежа за безвъзмездно предоставяне на място за пренощуване, създадена 2003 г.

ЗНАКОВИ ЛИЧНОСТИ В ЗНАКОВ ГРАД (ПОЧЕТНИ ГРАЖДАНИ НА ГАБРОВО С ПРИНОС ЗА СМЕХОТВОРНАТА МУ СЛАВА)

Гл.ас. **Татяна Цанкова, Венета Георгиева – Козарева**

Габрово има възрожденския ореол на люлка на новобългарското образование. Индустриалната революция му отрежда мястото на „Българския Манчестър”. Митологията на града като пестеливата весела столица на България в по-ново време се гради върху трите „кита” – анекдотите за пестеливите габровци, карнавала и Дома на хумора и сатирата (ДХС).

Принос за смехотворната слава на Габрово, неразделно свързана с възникването и развитието на Дома на хумора и сатирата (1972 г.), имат няколко от почетните му граждани: Стефан Фъртунов, Радой Ралин, Борис Димовски, Тодор Цонев и Георги Чапкънов. В настоящето съобщение ще се спрем на факти и документи от делата на тези знакови за града личности. Подборът не е на случаен принцип: свързващото звено между тях е Домът и по-точно неговият пръв ръководител. Използван е емпиричен материал, архив и публикации на Дома на хумора и сатирата.

Стефан Фъртунов (1926 – 2010) е основателят и първи директор на ДХС от 1972 г. до 1990 г. Юрист по професия, но с разностранни културни интереси. Той е съставител на сб. „Габровски шеги” (1966 г.), който се прочува с предговора на Радой Ралин, с илюстрациите на Борис Димовски и с изданията си само в България на 5 езика. Чрез „Габровски шеги” се заявява претенцията именно Габрово да се счита за пестеливата весела столица на България.

На Фъртунов принадлежи заслугата за оформянето на идейния модел и бранда „ДХС” в периода от 1968 до 1972 г. Под негово ръководство се изграждат и музейните пространства чрез реконструкция на бивша кожарска фабрика. През 1973 г. се провежда Първото международно биенале на хумора и сатирата в изкуствата. През 1975 г. ДХС отваря врати за посетители, открит лично от Тодор Живков – министър-председател на НРБ. През 1979 г. с ПМС 57 ДХС е обявен за национален институт за популяризиране на хумора на народите. През 1977 г. стартират Международният литературен конкурс „Хитър Петър”, Националният – „Георги Кирков – Майстора”, а през 1981 г. – Международният фестивал на комедийния филм „Чарли Чаплин”. Поставя се началото на Парка на смеха, започва издаването на алманаха за хумор и сатира „Апропо” на 4 езика. През 1985 г. се провежда първото издание на Националната среща-наддумване „Благолаж”, открива се Държавният експериментален сатиричен вариететен театър. Всичките тези събития вкупом затвърждават претенцията на Габрово за столица на хумора. Признанието на габровци към Фъртунов идва доста късно, чак през 2003 г. той е обявен за почетен гражданин¹.

Разбира се, Фъртунов не е бил сам в тези си стремления. Подпомаган е от кмета на града арх. Карл Кандулков, както и от първите партийни, областни и държавни ръководители. Особено съществена е подкрепата на Людмила Живкова – председател на Комитета за култура по онова време, както и на много творци, принадлежащи към културния елит на държавата тогава. Един от тях е Борис Димовски.

Борис Димовски вгражда своето творчество в темелите на Дома на хумора.

¹ Почетните граждани на Габрово. Габрово, Държавен архив, 2003 – с.101 – съгласно Протокол №6/2003 на Общинския съвет – Габрово.

Както вече стана дума, преди още да го има Дома, Димовски илюстрира сборника „Габровски шеги“ (1966), преиздаван по-късно на 23 езика. В един от най-трудните периоди от живота си (низвергнат от София заради „Лютите чушки“), Габрово подава ръка на карикатуриста. Димовски стенописва тавана и стените на полубара на Дома (1975) изцяло в стила на габровския фолклорен хумор, прави мозайките с габровски символи на входните врати, паното „Светът е оцелял, защото се е смял!“, „усмихнатите“ кашпи от шамот – всички те, трайно вплетени в интериора на музея. През 1978 г. Домът откупува големия гоблен „Магарето“ и 8 гоблена от цикъла „Адам и Ева - габровци“, оформени днес в постоянната експозиция „Раят“.

На остроумието на Димовски дължим и колекцията от уникални габровски хумористични сувенири, които и до днес си отнасят за спомен посетителите на музея.

Във фонд „Хумор на народите“ на ДХС се съхраняват 390 творби на карикатуриста – откупки и дарения от негови изложби. Първата му самостоятелна изложба в Дома е през февруари 1986 г. Тя е под надслов „Quo vadis?“ – латински сентенции с графичен коментар от Димовски. Издаден е и каталог на изложбата.

Димовски има принос и за габровския карнавал. Той измисля и прави скиците за картините на няколко негови издания, както и проекти за карнавалната украса на града по време на Международните фестивали на хумора. Признателността на габровци не закъснява – те го правят свой съгражданин с решение № 8 от 31 май 1983 г. на Изпълкома на Общинския народен съвет².

През 1987 г. ДХС възлага на Димовски да материализира концепцията на музейните уредници, като оформи и изографиса постоянната изложба „Корените на габровския хумор“. Модернизирана и озвучена, тази експозиция, сътворена от неговата ръка, посреща и днес многобройните гости на Дома и винаги от нея започва разглеждането на музейните експозиции. Така Димовски се превръща във втората знакова личност, допринесла за знаковата същност на Габрово като хумористичен център.

Триумвиратът се допълва от личността на незабравимия Радой Ралин (1923-2004). В ДХС той е смятан за един от духовните бащи на музея.

Провъзгласен е за почетен гражданин на Габрово на 29 юни 1983 г., по случай неговата 60-годишнина и за забележителния му „принос за развитието и утвърждаването на ДХС като привлекателен център за вътрешна и международна културна дейност и за популяризирането на габровския хумор“³.

През 1981 г. е удостоен с Национална литературна награда „Георги Кирков – Майстора“ за книгата му „Апострофи“. Отличието се присъжда от 1977 г. от ДХС и СБП. Това става по препоръка и с активната роля на представителите на Габрово в журито и с мотивирано предложение от екипа на Дома.

Контактите на града с известния сатирик датират още от издаването на „Габровски шеги“ (1966), като Ралин пише увод, станал емблематичен с точността и оригиналния си изказ. Това е най-кратката, точна, аналитична и емоционална оценка на явлението „габровски хумор“, която върви по света като безценна валута, заедно с вицовете, и разнася славата на града и на обитателите му – пестеливци и шегобийци.

И още една неоченима заслуга на сатирика към Габрово и Дома на хумора – в навечерието на Първото международно биенале на карикатурата и малката сатирична пластика (1973), по молба на Фъртунов, Ралин съставя мотото „Светът е оцелял, защото се е смял“⁴.

2 Почетните..., с.77.

3 Почетните..., с. 78.

4 Боева, Ст. Интервю със Стефан Фъртунов – В: За Дома на хумора и сатирата – сериозно! – Габрово, ДХС, 2007, с. 99.

Радой Ралин откликва на поканата на ДХС да изпрати свой разказ за първия сборник „Смях и болка“, както и да сподели своя любима мисъл за хумора⁵. Редколегиата на ДХС кани автора и за следващите издания и макар и трудно, някои от текстовете му все пак са отпечатани⁶. През 1982 г. Ралин е почетен гост, заедно с Борис Димовски, на празниците по случай 10-годишнината на Дома.

От началото на 1983 г. (28 февруари 1983 г.) Стефан Фъртунов търси съдействието на Радой Ралин във връзка с бъдещия експериментален театър, желаейки да му възложи написването на комедия. „С нетърпение очаквам мнението, препоръките и ангажирането ти“ – завършва писмото му.

Не се спираме на участията на Ралин в Симпозиума по фолклор, организиран от Института за фолклор при БАН (1982), теоретичната конференция „Хуморът и сатирата – традиция и съвременност“, организирана от Института за литература при БАН (1987), и в други творчески срещи. Творби на именития фолклорист излизат и в два броя на „Апропо“. Ралин представя изложбата на Димовски „Кво вадис“ (1986). Във всеки един случай се разчита на неговата голяма ерудиция, остро перо и гражданска позиция.

Тодор Цонев (1934–2004) – известният български художник, скулптор и карикатурист, твори в много жанрове на изобразителното изкуство (живопис, графика, стенописи и фризове, мозайки, малка сатирична пластика, дърворезба, металопластика), но най-голяма популярност му донася политическата карикатура.

Първата самостоятелна изложба на Цонев е сатирична пластика (1970, София). Тя се радва на огромен успех, има много свои ценители, но и отрицатели. Още на следващата година е поканена в Габрово, където също е приета с неподправен интерес. Вероятно тази изложба сближава автора със Стефан Фъртунов и помежду им започва продуктивно сътрудничество, продължило не една година. Тъкмо Фъртунов, вече като директор на току-що създадения ДХС, го кани през 1972 г. да участва в Първото биенале на карикатурата и малката сатирична пластика.

Само след година Домът и Общината възлагат на Тодор Цонев да изработи най-голямата награда на Биеналето – статуетката „Златният Езоп“, която ще се връчва до 1977 г. (оттогава досега тя е изработвана от Георги Чапкънов). Интересно е да отбележим, че Тодор-Цоневият „Езоп“ е на корицата на албума-каталог, издаван при всяко биенале чак до 1993 г.

Фъртунов доверява на Цонев свои идеи. Цонев също не просто мечтае пред него на глас, а споделя свои виждания, прави конкретни предложения и след години с удовлетворение констатира, че в Габрово „доста от моите предложения бяха реализирани“⁷.

Въпреки високите оценки за творчеството на художника у нас и в чужбина, той много често среща неразбиране, а политическите му карикатури, рисувани още от края на 50-те години и авторът преживяват арест и санкции. Творецът задълго е в немилост. Тези произведения стигат до публиката едва през 1990 г. През същата година ДХС го кани да покаже част от „арестуваните“ карикатури, но Цонев предлага копия, затова не се стига до компромисен вариант.

ДХС има шанса да общува много интензивно с него само няколко месеца преди кончината му и да получи щедро дарение от 96 оригинала, основно от цикъла „Бай Ганю“. Върху няколко от тях откриваме следите на ареста от 1979 г. на Държавна сигурност. Дарението е направено на 7 октомври 2004, ДХС изпраща Свидетелство за дарение

5 Ралин, Радой. Хамлет. - Смях и болка. Кн.1. Варна: Георги Бакалов, 1979 – с. 84-86

6 Ралин, Радой. Нови кройки за новите дрехи на царя, Смях и болка. Кн.2. Пловдив, Хр.Г.Данов, 1981, с. 116-122; Какво сполетя сатирика. Смях и болка. Кн. 3, Пловдив, Хр.Г.Данов, 1983, 99-100.

7 Боева, Стефка. Интервю с Тодор Цонев. - В: За Дома на хумора и сатирата – сериозно!. Габрово: ДХС, 2007, с. 100)

на 21 октомври, а на 23 същия месец настъпва краят на земния път на големия художник и приятел на Дома на хумора и сатирата. Интервютата с Тодор Цонев, направени в последните месеци от неговия живот, са публикувани в местния печат и са включени в юбилейно издание на Дома⁸.

Днес ДХС притежава 148 произведения на големия художник (52 рисунки и литографии, 96 сатирични рисунки, както и албуми), дарявани лично от него по различно време. За последното дарение от 2004 г. голяма заслуга има д-р Мария Овчарова, с която Цонев работи в тандем не една година.

Той е провъзгласен за почетен гражданин на Габрово за неговото „участие със самостоятелна изложба на миниатюрната хумористична скулптура по време на VII фестивал на хумора и сатирата (1971) и за ценното му съдействие по организирането на традиционните мероприятия на габровския хумор“ с Протокол 9/1971 на ИК на ГНС⁹.

Малко по-късно към тези знакови фигури в смехотворната история на Габрово се присъединява и един млад автор, навлизащ в своята 30-годишнина, който търси признание. Това е **Георги Чапкънов**.

„В годините на осъзнатата ми младост исках да дам нещо на изкуството и на света“. И той дава! Още преди да се прекрачи прага на Дома, запътилите се към него посетители, попадат в Парка на смеха и се срещат с Чапкъновите „Хитър Петър“, „Чарли Чаплин“, „Дон Кихот и Санчо Панса“. Според скулптора, „общественото внимание към мене от първите хора на Габрово ме задължаваше да направя нещо за този град и за този неповторим Дом на хумора, да предам специфично, оптимистично звучене на творбите в Парка, за да повдигна духа на огрухания човечец, да го изкуша да прекрачи прага на този уникален музей“.

Междувременно през 1975 г. Чапкънов е участник във Второто МБХСИ. Почти на Христова възраст (32-годишен) получава Голямата награда на Биеналето – статуетката „Златният Езоп“ (изработена от Тодор Цонев) за малката си скулптурна композиция „Адам и Ева“. По статут носителят на Голямата награда има право на самостоятелна изложба в ДХС, Габрово. Тя е първата за младия Чапкънов.

На него дължим статуетките и плакетите, които ДХС връчва като престижни награди на Международните конкурси за хумористично изкуство в Габрово: Голямата награда на МБХСИ – статуетката „Златният Езоп“; Голямата награда на Международния фестивал на комедийния филм в Габрово – статуетката „Чарли Чаплин“, Международната награда за хумор и сатира в литературата – плакетът „Хитър Петър“. Чапкънов става почетен гражданин на Габрово на 12 май 1987 г.

Градовете добиват такава физиономия, каквато им изваят собствените им граждани. Няма друг град в България, за чиито жители да се разказват толкова много смешни истории, както за габровци. Няма друг град в България, който да е превърнал анекдотите за собствените си граждани в доходоносно занимание. Легитимирането на Габрово като град на пестеливци, като карнавален град и като град, създал уникалния Дом на хумора и сатирата, му отрежда правото да се счита за столица на хумора – знакова характеристика за находчивост, пестеливост и развито чувство за хумор на неговите граждани. А град с физиономия и характер се гради от знакови личности, с каквито Габрово се слави и гордее.

8 За Дома на хумора и сатирата – сериозно! - Габрово: ДХС, 2007, с.92-106.

9 Почетните... - с. 63.

*От дясно на ляво: Борис Димовски,
Стефан Фъртунов, крайният в ляво
Георги Чапкънов. 1975*

Стефан Фъртунов и Радой Ралин. 1982

*Стефан Фъртунов и Георги Чапкънов. 1995.
Тодор Цонев.*

*Златният Езоп – най-голямата награда на
Биеналето в Габрово. 1973.*

ТРЪНЕНИЯТ ВЕНЕЦ - ДА ГО СВАЛИМ ЛИ? ДА ГО ПРОДХРАНВАМЕ ЛИ?

Елена Драгостинова
Музей „Борис Христов“ - София

Утвърждаването на съвременния музей в ролята му на институция със собствен и неповторим имидж в общественото съзнание е свързано с налагането на уникален бранд. А понятието „бранд“ отдавна надхвърля изначалния си смисъл – единствено като графичен знак, търговска марка, визуално съответствие между същност и лого. Маркетинговите специалисти отделят все повече внимание на комплексните внушения и послания, отправени към реципиента и определят бранда като най-ценното недвижимо имущество в света, своеобразен ъгъл от съзнанието, нематериалният актив, който съществува във възприятията на потребителя. Развивайки тезата си, те посочват, че хората имат различни реакции към даден продукт, което ги прави до различна степен лоялни към бранда.

От тук нататък влизаме в сферата на рекламата. Нейната основна функция е да популяризира и продава продукт, идеи или събития.

Съотнесено към съвременния музей твърдението е свързано с процесите на съхранение на постоянните публики и привличането на нови, с промяната в позитивна насока на човешките възприятия към обекта на внимание и събитията, които обживяват музейното пространство.

Музеят „Борис Христов“ е държавен културен институт. По волята на великия оперен артист, педагог и дарител софийският му дом на улица „Цар Самуил“ 43 приютава музейна експозиция, която съхранява паметта за сценичната слава и същевременно е център за развитие на младите таланти. Позитивното послание на това дарение и създадения институт като устойчив проект с много перспективи и разклонения предопределя и концепцията в развитието на музея е: да изтъква еталоните в музикалното изкуство от миналото и настоящето, чрез дебютни и представителни изяви да предоставя трамплин за по-нататъшния път на талантите към националните и световните сцени, да потвърждава древногръцкото разбиране за взаимовръзка между учител и ученик като взаимен обмен между мъдрост и опит – от една страна, и ентузиазъм и свежест на идеите – от друга.

Заложени в концепцията, тези завети на дарителя се провеждат чрез интензивна дейност: непрекъснатото обогатяване на музейната колекция, съдържаща автентични костюми, фотоархив, писма, аудио- и видеосвидетелства и тяхното перманентно публично представяне в тематични изложби, прожекции и прослушвания на звукозаписи, обединени в различни рубрики. И освен това: чрез многобройните събития – концертни изяви на младите таланти, свързването им в многожанрови и интердисциплинарни проекти, майсторски класове, семинари и творчески работилници.

Устойчивостта на позитивното послание към публиките на музея обаче често бива възпрепятствана от ред исторически утежнения, от капаните, заложени десетилетия преди създаването на културния институт.

Въпреки положителните емоции, след посещението в музейната експозиция, след концертите и изложбите в софийския дом на Борис Христов, споделените вълнения нерядко завършват с въздишката, че България не е отдала дължимого на артиста, когото светът е ценил високо, аплодирал, награждавал, отрупвал с почести...

И като рефрен често се изрича nihilистичното заключение под формата на риторичен въпрос: „А ние?!”

Нещо повече, немалко посетители влизат в този дом като в храм, с почителност, която често е съпроводена с ритуалност, присъща на дълбоката религиозност. Това би било донякъде добре, ако почителността не бе съпроводвана с думи на самообвинение и търсене на изкупление.

В съзнанието на мнозина у нас Борис Христов сякаш изглежда по-величествен, когато възхищението е съпроводено с чувството да вина за неговото непризнаване и с потапяне в трагизма и патетиката – контекст, от който внушителната му личност едва ли се нуждае. Наблюдава се една перманентна склонност за украсяването на патрона на музея с трагически ореол. Впрочем, може би в случая е по-правилно да употребим фразеологизма „трънен венец” в неговото значение в книжовния ни език: „търпя, понасям големи мъки, страдания, подложен съм на тежки изпитания.”

Анализирането на причините за тези реакции са възможност за намиране на изход от заблатените от клишета и легенди обществени нагласи, наслоявани във времето.

Една от причините е информационният вакуум. Той е заел почти три десетилетия от взаимоотношенията на биографията на артиста със знанието за триумфите му в родината.

Звездната кариера на Борис Христов (1914-1998) протича предимно извън България. Той заминава за Рим точно на рождения си ден – 18 май 1942 г. След като е завършил Юридическия факултет, претърпял е своя потрес от тежестта и отговорността на професията, впечатлил е цар Борис Трети и е получил подкрепата му за обучение в Италия.

До своя дебют на оперната сцена на 12 май, 1946 г. в „Реджо ди Калабрия” в ролята на Колин от „Бохеми” на Пучини, Борис Христов е известен преди всичко в своя приятелски кръг от музициращи ентузиастични хора на катедралата „Св. Александър Невски”, в хора при параклиса на двореца на цар Борис Трети, в хор „Гусла” като гласовит, но изключително срамежлив певец, който трудно се съгласява на солистична изява.

От 1942 г. нататък до България достига откъслечна информация за възхода на българския оперен артист на световните сцени. Изворите ѝ са предимно неговите писма до семейството му и приятелите му, често придружени с отзиви от пресата, фотографите, звукозаписите... И всичко това – разпространявано в тесен приятелски кръг.

Макар и да не е емигрант и междувременно да се е завръщал в България, Борис Христов получава възможност за своя широк публичен досег с почитателите си в България, за професионално сътрудничество с колегите си и за осъществяване на музикалните си проекти в родината едва през 1976 г., т. е. 30 години след началото на своята кариера.

През тази тридесетилетна пауза България е единствено страничен свидетел на възхода на артиста. Естествено, откъслечната информация поражда и легендите, и импулса образът да се допълва с факти, които не всякога имат своето безспорно потвърждение. Нещо повече – обстоятелството, че Борис Христов никога не е пял на оперна сцена в България поражда своеобразен феномен. В копнежа си да го видят, българските поклонници на музиката сякаш са си изработили особено сетиво, чрез което да „проглеждат” в сценичните му превъплъщения, дори когато само слушат изпълненията му чрез звукозапис.

Друга от причините за nihilистичните нагласи може да се търси в народопсихологията. Отношението към личността често се базира на крайностите – от хиперболизирането на нейната значимост до минимализирането на нейната роля в исторически и културни процеси. Особен случай на дълготрайно „пребиваване“ върху една от тези крайности е отношението към великия оперен артист, педагог и дарител Борис Христов.

В масовото съзнание той е личността, пред която България трябва да се прекланя с неизменното чувство за вина и неизпълнен дълг. Слуховете, които обрастват с измислицата и прерастват в легенди, са най-често проява на нихилистично насладенчество, а трагическия ореол често се базира на нежеланието на публиката да отличи сценичните превъплъщения, мъченическият израз на оперния трагик от човешките многоизмерност на твореца.

Как да се постигне балансирано възприемане на личността, така че тя да запази своето величие в масовото съзнание и същевременно да бъде жив, позитивен пример за следване, а не застинал мемориал?

Едно от решенията е в непрекъснатото експониране на реални факти и събития, в допитването до свидетели на живота и кариерата на Борис Христов, до негови съмишленици и колеги. Живи са свидетелите, които потвърждават, че част от най-съкровението му мечти са се осъществили тъкмо на родна земя. Тук са реализирани неговите звукозаписи с църковно-славянски песнопения, на „Литургия Доместика“ от Александър Гречанинов в храм-паметника „Св. Александър Невски“, със съдействието на България е изградена Българската академия за изкуство и култура в Рим и е основан Музикален център и музей „Борис Христов“ в софийския дом на артиста.

За разбулването на легендите, за издирването на факти от надеждни източници, за експонирането на тези факти, така че те да станат достояние пред широката аудитория от почитатели, музеят „Борис Христов“ извършва интензивна изследователската работа. Публикациите, контактът с живите свидетели и опората в неоспоримите истини водят до дипломатичен диалог с аудиторията и по-безболезнено променят крайностите в нагласите. В името на утвърждаването на истинските измерения на авторитета като повод за обосновано национално самочувствие.

Достатъчно е да погледнем във витрините на музея, където се пазят ордени и медалите му от България – най-високите държавни отличия, да се вгледаме в озарените лица от фотографиите, които документират звукозаписите в храм-паметника „Св. Александър Невски“ и в зала „България“. Или просто да се вслушаме в пулса на софийския дом на улица „Цар Самуил“ 43, който днес съхранява паметта за оперната слава и живее чрез изкуството на младите таланти. И да си дадем сметка, че образът на патрона на този дом се доизгражда и чрез възприятията и приноса на всеки от следовниците и почитателите му.

Или, ако трябва да прибегнем до опита на добрите съвременни зографи, да последваме подхода на една съвременна иконописка, която се стреми да доближи образите на светците до съвремието и да направи техните дела пример за следване с днешна дата.

„В близкото минало по панаирите можеше да се види забавна фотографска атракция – разказва художничката Юлия Станкова. – Пред параван, на който са нарисувани красиво женско или мускулесто мъжко тяло с дупки на мястото на лицата, е инсталиран фотоапарат. Фотографът кани минавачите да се снимат, като застанат зад паравана и покажат лицата си през дупката. Тази простичка фотографска инсталация илюстрира как желанието ни да запълним нещо важно за нас поражда художествения език.

Ако приемем, че библейският текст е непроменящото се нарисувано тяло, а иконописиста – сменящите се лица, които го оживотворяват, какво би станало, ако превърнем нарочно оставената празнина в килия само за едно лице, като го обявим за съвършено. Колко трудно ще ни бъде да го съхраним във времето, въпреки непрестанното балсамиране.

Представете си как ще скупае божият фотограф”.

Тези разсъждения на художничката Юлия Станкова, която рисува икони, напълно се покрива с концепцията на музея „Борис Христов“ към святите образци в музиката.

Защото отношението към музикалните извори би трябвало да е сходно с отношението на българина към образите на светците, изписани в православните храмове. Когато застава пред тях, човек е изпълнен с чувство на благоговение, но това няма нищо общо с фанатичното фетишизиране, което би отнело на вярата най-ценната ѝ роля: да вдъхва упование и да изпълва с надежди, благодарение на които животът, а и културните процеси, имат своето продължение. Така в съзнанието на аудиторията връзката със светините на музикалната ни култура се изпълва с почит, но и се лишава от ненужното идолопоклоничество. А това е един от начините традицията да съхранява своята жизненост чрез обновлението.

Канонът задава рамката. Със съдържание я изпълваме ние, живите, и всяко следващо поколение след нас.

“Колаж – сп. “Европа/2001”

СОЛ, „РЕАЛНА“ И „ПРЕСТИЖНА“ ИКОНОМИКА В КЪСНАТА ПРАИСТОРИЯ НА ИЗТОЧНИТЕ БАЛКАНИ

Чл.-кор. проф. д.и.н. Васил Николов
Национален археологически институт и музей на БАН

Още след първите няколко археологически сезона на тел Провадия-Солницата става ясно, че е открит неолитен и халколитен център за производство на сол, който през средния и късния халколит се състои от укрепено селище, производствен солодобивен комплекс, ямно светилище и голям некропол. От друга страна, многобройни научни публикации и дискусии, в центъра на които стои Варненският некропол, формират убеждението, че регионът на Варненските езера акумулира през V хил. пр. Хр. изключително голям брой предмети – белези на престиж, които са свидетелство за силно развита икономика и йерархизирана социална структура. Без отговор обаче дълго време остава въпросът защо точно там се случва всичко това? Именно като възможно решение на този проблем, през последните години аргументирам тезата, че предпоставка за изпреварващо развитие на региона е добивът на сол в Провадия-Солницата и търговията с този жизнено важен продукт (Nikolov 2012).

„Реалната“ икономика на всяко халколитно селище на Източните Балкани, вкл. и на Провадия-Солницата, създава както средства за препитание (храна – продукт на земеделие, скотовъдство, лов и събирателство), така и средства за бита (облекло, керамични съдове и др.) и за домашното производство (сечива, други предмети и съоръжения за осигуряване на условия за живота и за производството на храна). Това обаче което рязко отличава „реалната“ икономика на Провадия-Солницата и региона на Варненските езера от останалите зони на Източните Балкани е *специализираното производство на сол* (Nikolov 2011; Nikolov 2012, 14-28).

Солта е жизнено необходима за хората и домашните животни, което обуславя необходимостта и значимостта на това производство. На фона на земеделието и скотовъдството в региона, които явно не създават значими излишъци, наличието тук на огромен залеж на каменна сол с изтичащи от него солени извори, превърнати в база за високоефективно специализирано производство, променя изключително много профила и ефективността на „реалната“ икономика.

Домашното производство на сол в къснонеолитното селище Провадия-Солницата прераства през средния и късния халколит в производство с „промишлени“ за времето си мащаби в изнесен извън него солодобивен център. Търговската реализация на солта, която е стратегическа суровина през късната праистория, става силна икономическа база на добиващата я общност. Солта се превръща в двигател на изпреварващи социални и културни процеси в региона.

Производството на сол край дн. Провадия през първите две или три столетия на късния неолит, т.е. през първия му етап (5500 - 5200 пр. Хр.), става чрез изваряване на разсол от изворите в специално изработвани за целта тънкостенни керамични съдове, нареждани в специално изградени масивни куполни пещи. Изваряването на разсол в керамични съдове е най-ранният регистриран в Европа случай на тази технология за получаване на сол, а Провадия-Солницата е най-древният засега солодобивен център на стария континент. Малкият производствен капацитет на пещите, както и неудобствата

от производствен процес вътре в селището и то в домовете, налага промяна на технологията на изваряване на разсол. Това се случва през втория етап на късния неолит в региона (5200-4900 пр. Хр.), когато изваряването на разсола става вече във вкопани съоръжения и при използването на нов вид керамични съдове – сравнително дебелостенни паници с две извити навън „уши“ на устието. Комплексът се намира извън селищната могила, близо до тогавашното легло на Провадийска река и до един от регистрираните през миналия век солени извори.

Производството на сол в Провадия-Солницата продължава през средния халколит (4700-4500 пр. Хр.). По това време непосредствено край селището възниква голям производствен комплекс за добив на твърда сол. Той работи и през късния халколит (4500-4200 пр. Хр.). Изграждат се много по-големи открити съоръжения – дълбоки и широки ями, в които изваряването става в нов вид керамични съдове – много дълбоки и дебелостенни отворени съдове със значително по-голям обем от къснонеолитните. Халколитните производители на сол край дн. Провадия са намерили перфектен метод за много по-бърз и значителен за времето си добив, който с право може да се определи като „промишлен“.

Засега в Югоизточна Европа не е установен друг неолитно-халколитен солодобивен център, който да използва високопродуктивни технологии, принципите на които са останали валидни в солното производство и до наши дни.

Къснонеолитните производители на сол в Провадия-Солницата задоволяват собствените си нужди от жизненоважното вещество най-вероятно с употреба на самия изворен разсол, а твърдата продукция явно е „експортирана“ на юг от Стара планина. През средния и късния халколит производството достига „промишлени“ за епохата количества.

Реализацията на вече значителния по обем и стойност принадлеен продукт от производството на сол може да стане само чрез широкомащабна търговия на далечни разстояния. Организацията на търговските операции и редиистрибуцията на реализирания в тях принадлеен продукт предполагат съществуването на обособена група с високо социално положение във все още егалитарното общество, която е поела тези функции и чрез тях не само поддържа, но и увеличава своя висок социален статус (Nikolov 2010).

Засега доказателствата за резултатите от търговските връзки идват предимно от Варненския къснохалколитен некропол. За преобладаващия брой предмети в гробните ями могат да се предположат повече или по-малко отдалечени от Варненското езеро зони на произход – на самите предмети или на суровината за тях. Към втората група принадлежат преди всичко хилядите медни и златни изделия, произведени на място от вносна суровина.

Но основният въпрос в изследването на всички търговски взаимоотношения е срещу какво е осъществяван този внос, коя е реципрочната стойност на „внесания“ значителен за времето си обем суровини и предмети с много висока стойност. Поради липсата на конкретни данни, този въпрос дълго време е заобикалян в изследванията и едва през последните няколко години получи адекватен отговор. Единствената суровина, която е жизненоважна за човека и животните, налична е в ареала на Провадийска река (но липсва в Тракия и съседните региони) и произвеждана в голямо количество, е солта. Ето защо солта от Провадия-Солницата не само е предпоставка и предмет на активна и обхватна търговия, но без съмнение е играла и ролята на обменен еквивалент през късната праистория (т.е. ролята на първите „пари“) (Runge 1995).

Специализираното производство на сол, което се реализира в търговия на далечни разстояния става необходимата база за появата и развитието на „престижната“

икономика в същия ареал.

„Престижната” икономика обхваща дейности и производства на предмети, които маркират социален статус, обозначават социалната йерархия и в крайна сметка съдействат за засилване на социалната стратификация. Това е икономика, която не създава реални блага, но мотивира и използва иновативните възможности на част от хората, развива технологичните умения и открития, създава нови модели на поведение.

Отбелязването на персонифицирания престиж в обществото започва през неолита, а материалните му знаци обикновено са екзотични предмети. Като резултат от сложния процес на добиване на суровината и изработване на медните и златните предмети, както и заради специфичния им цвят и блясък, през халколита те стават всепризнаван белег на висок престиж (Renfrew 1986, 143-156; Массон 1989, 27-28, 56; Авилова 2008, 11-13).

В региона на Варненските езера, а всъщност и в целия ареал от река Дунав до Стара планина, няма находища на медна и златна руда. Но халколитният металургичен център се появява именно тук, в района по долното течение на Провадийска река, и то независимо от това, че медната руда е трябвало да бъде транспортирана от значително за времето си разстояние (от северните части на Странджа и от Айбунар до Стара Загора) (Димитров 2007). Осигуряването на металната суровина става явно само по пътя на търговията (срещу сол от Провадия-Солницата). На този металургичен център принадлежат и регистрираните над 3000 златни предмети във Варненския некропол, а може би и редица други халколитни златни находки в региона.

Производството на медни и златни предмети край Варненските езера е второто специализирано производство в ареала на Провадийска река. И докато солодобивът в Провадия-Солницата е част от „реалната” икономика и чрез създавания от нея принадлеен продукт тя е предпоставка и причина за ускорена социална стратификация в региона, производството на метални предмети във Варненския металургичен център е в основата на „престижната” икономика, служи за обозначаване на носителите на престиж и с това съдейства за по-нататъшно стратифициране на егалитарното общество по долното течение на Провадийска река. Няма друг регион в Югоизточна Европа, който да съчетава двете най-важни специализирани производства през халколита, причинно-следствената връзка между които е очевидна. И с право някои изследователи приемат, че именно тук, в Западното Причерноморие започва европейската медна епоха в смисъл на нов етап в общественото и икономическото развитие, който непосредствено предхожда появата на държавността (Lichardus 1991a; Lichardus 1991b; Govedarica 2009).

Икономическата и социалната структура през средния и късния халколит в ареала на Провадийска река свидетелства за особения, различния път на развитие на този регион в контекста на Източните Балкани. Именно затова не е учудващо, че причината за специфичната форма на развитие на региона, а именно селищният и производствен комплекс Провадия-Солницата, има различни характеристики от тези на всички съвременни на него селища на указаната обширна територия. Това без съмнение е основание за търсенето на друг статут, на друг начин на дефиниране на Провадия-Солницата, а именно чрез социално-икономическа форма, появата на която обикновено се приписва на по-късно време.

Смятам, че специализираното производство на сол и успешната търговия на далечни разстояния с този жизненоважен за хората и животните продукт превръщат праисторическото селище Провадия-Солницата в праисторически градски център, съществувал в средата и втората половина на V хил. пр. Хр.

Надгробната могила и Северозападният сектор на селището с трите каменни укрепителни системи. Среден и късен халколит (4700-4200 BC)

Използвана литература

- Авилова 2008: Л. И. Авилова. Метал Ближнего Востока. Модели производства в энеолите, раннем и среднем бронзовом веке. Москва, 2008.
- Димитров 2007: К. Димитров. Медната металургия по западния бряг на Черно море (средата на V - началото на IV хил. пр. Хр.). Автореферат на дисертация. София, 2007.
- Массон 1989: В. М. Массон. Первые цивилизации. Ленинград, 1989.
- Govedarica 2009: B. Govedarica. Zentrum und Peripherie im 5. Jahrtausend v. Chr.: Zur Entstehung und Ausbreitung der europäische Kupferzeit. - In: J. Apakidze, B. Govedarica, B. Hänsel (Hrsg.). Der Schwarzmeerraum vom Äneolithikum bis in die Früheisenzeit (5000 - 500 v. Chr.). Rahden/Westf., 2009, 60-73.
- Lichardus 1991a: J. Lichardus. Die Kupferzeit als historische Epoche. Ein forschungsgeschichtlicher Überblick. - In: J. Lichardus (Hrsg.). Die Kupferzeit als historische Epoche (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55). Bonn, 1991, 13-34.
- Lichardus 1991b: J. Lichardus. Kupferzeit als historische Epoche. Versuch einer Deutung. - In: J. Lichardus (Hrsg.). Die Kupferzeit als historische Epoche (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55). Bonn, 1991, 763-800.
- Nikolov 2010: V. Nikolov. Salt and gold: Provadia-Solnitsata and the Varna Chalcolithic cemetery. - Archäologisches Korrespondenzblatt, 40, 2010, 4, 487-501.
- Nikolov 2011: V. Nikolov. Provadia-Solnitsata (NE Bulgaria): A salt-producing center of the 6th and 5th millennia BC. - In: M. Alexianu, O. Weller, R.-G. Curcă (Eds). Archaeology and anthropology of salt: A diachronic approach. BAR International Series 2198. Oxford, 2011, 59-64.
- Nikolov 2012: V. Nikolov. Salt, early complex society, urbanization: Provadia-Solnitsata (5500-4200 BC). - In: V. Nikolov, K. Bacvarov (eds.). Salz und Gold: die Rolle des Salzes im prähistorischen Europa / Salt and gold: The role of salt in prehistoric Europe. Provadia-Veliko Tarnovo, 2012, 11-65.
- Renfrew 1986: C. Renfrew. Varna and the emergence of wealth in prehistoric Europe. - In: A. Appadurai (ed.). The social life of things. Commodities in cultural perspective. Cambridge, 1986, 141-168.
- Runge 1995: H.-J. Runge. Frühes Zahlungsmittel Salz. - Kreditwesen, 48, 1995, 609-615.

КОГАТО ХРАМ ГРАДИМ, НАЙ-СКЪПОТО ДА ПРИНЕСЕМ В ДАР

Чавдар Начев
Национален музей „Земята и хората” – София

Илия Делев е роден 3 август 1921 г. в село Злокучен (от 1957 г. с. Ивански), намиращо се на 15 км югоизточно от Шумен. То е разположено на р. Голяма Камчия, която тук образува широкото Златаришкото поле. Родното село на Делев е естествено укрепено място на левия бряг на реката, имащо пряка връзка със съседните височини на Провадийското плато. Десният бряг на Камчия е нисък и почвата е изключително плодородна, понеже периодически се залива от водите на реката.

Семейството има трима сина и Илия е вторият от тях. В периода между двете войни многоизслената фамилия се занимава със земеделие под ръководството на бащата. Това позволява да разполагат с достатъчно парични средства и главата на семейството успява да изпрати синовете си на самостоятелни квартири да учат в гимназията в Шумен, както и да прави планове за тяхното бъдещо по-високо образование.

През 1934 г. Делев постъпва в Шуменската гимназия. Разказите на неговия учител за Южна Америка и специално за Амазонските джунгли, му разкриват един невероятен и фантастичен свят. Силно впечатление му правят описаните случаи за местни хора, които намират в пясъците на реките големи късове злато и диаманти и забогатяват за кратко време. Оттогава в у него се заражда непреодолимо желание да достигне и да види Амазония. Голямо влияние върху младия българин вероятно е оказало построяването на църква през 1937 г. на мястото на църквата на Златаревския раннохристиянски манастир (между селата Ивански и Златар), унищожен турците през XIV в. Храмът е построен с доброволен труд и парични дарения на населението от двете села.

През 1939 г. като млад войник Делев постъпва в авиацията – в Трети въздушен ямболски полк, където е обучен за бордови стрелец. Участва във втората фаза на войната. При Куманово-Македония неговият самолет влиза в сражение с немски изстребители, като при един от полетите получава многобройни пробойни и с мъка достига до базата. След края на войната през 1945 г. се връща в родния си дом в с. Ивански. Оценката на Делев за следвоенната ситуация е изключителна трезва, за което свидетелства откъс от неговата неиздадена, собственоръчно написана автобиография: *„Веднага след войната икономиката беше в лошо състояние, политическата и социална обстановка започна да се изменя към един нов свят с идеология против личната собственост и частната инициатива. Чувствах изграждането на големи препятствия за един свободен и творчески дух. Настъпи революционен период с безразсъдно и безмилостно разплащане”*. При тези условия в него расте чувството за несигурност в утрешния ден. Все по-често го спхожда мисълта, че неговият блян да види Амазония ще остане само една илюзия.

През август 1946 г. случайно попада на една обява във вестник, че Чехия набира работна ръка от България по междуправителствена спогодба за 6000 човека. Тъй като има репутацията на неутрален и безпартиен младеж, участвал във войната срещу фашистка Германия, след няколко дни получава задграничен паспорт. Тръгвайки с влака от гара Шумен (октомври 1946 г.) и преминавайки през гара Подуяне, Делев се разминава с реалната опасност да остане завинаги в България след срещата със свой съученик от шуменската гимназия, който към онзи момент е служител в народната милиция и изпитва лична неприязън към него.

В Чехия работи три месеца в селското стопанство, след което се премества в Прага (декември 1946 г.). Разбира, че паспортът му е валиден само за Чехия и че пътят към мечтаната Амазония минава през Австрия. През Словакия, с помощта на каналджия от Братислава, той преминава в съветската окупационна зона на Австрия, пресичайки граничната бразда пълзешком под прожекторите. Качва се на влака за Виена и по чудо не е задържан от патрулиращи съветски войници. През февруари 1947 г. достига австрийската столица, където започва работа като наемен работник при български градинар (3-4 месеца), който му помага да се снабди и с лична карта. От свои приятели студенти разбира, че в гр. Грац, намиращ се в английската окупационна зона, има представителство на имиграционна организация. „Пътуването” до Грац осъществява на дъното на пощенска камионетка, затрупан от писма и колети. Това коства голяма част от спестявания на младия българин, които преминават в джоба шофьора на возилото.

След двуседмично изчакване получава отказ от имиграционната служба, под предлог, че не е политически емигрант. Отива в Инсбрук (близо до италианската граница), където разбира, че във Ватикана има един българин – католически свещеник, който помага на свои сънародници. В Инсбрук си купува един фотоапарат „Лайка”, защото е чул, че в Южна Америка един такъв апарат струва колкото една кола. Преминава австрийско-италианската граница по високите алпийски хребети (през прохода Бренеро до град Болцано), преведен от един стар австриец. И през една ранна пролетна сутрин на 1947 г. пристига в град Болцано.

Трудно достига до Рим. Благодарение на един българин, който го подслонява за три дни и му дава писмо, - попада в емигрантски лагер в околностите на Неапол. След няколкомесечно мизерстване разбира, че там ще дойде комисия от Перу, която ще набира сред емигрантите специалисти за тескстилни фабрики за работа в матиноамериканската страна. Заедно с още 40 българи полага изпит в текстилно училище в Рим и получава диплома. Така на 25 януари 1948 г. Делев заедно със останалите свои сънародници излита от Рим, напускайки европейския континент. При кацането в Лима разбира, че чудото наистина е станало и няма връщане назад.

В Перу работи в едно земеделско стопанство, но този период продължава само няколко месеца след което отива в столицата Лима. Разделя се с единственото си имущество – верния фотоапарат „Лайка”, и с парите от него успява да се снабди с редовни документи за самоличност. Започва работа в сребърна мина, намираща се недалеч от перуанската столица. В нея работи около година (до 1949 г.), като живее скромно и успява да спести малко пари. С тях Делев обикаля Чили, Боливия, Еквадор и Колумбия.

Желанието за бързи успехи го кара да се насочи към Венецуела, за чиито петролни запаси тогава много се говорело. Там успява да си намери работа в компанията „Шел”, занимаваща се с търсене, проучване и добив на петрол в областта Ориноко, където се труди няколко години, като заплатата е висока, а работата – интересна. Така успява да задълбочи своите знания по геология и минералогия. Около реката Ориноко и нейните притоци по това време се намират богати находища на петрол, желязо, алуминий и диаманти. Срещите на младия българин с търсачи на диаманти разпалват неговото въображение и той напуска „Шел”, включвайки се включва в огромната армия от издирвачи на блестящия камък. Откупува един дълъг 6 км периметър за добив на диаманти по дължината на реката Санта Роса де Марсело, после го продава, като спечелените пари му позволяват да се посвети на своята основна мечта – дълго бленуваната Амазония.

След няколкомесечно пътуване през почти непроходима джунгла се озовава в Рио Бранко – част от огромната територия, принадлежаща към река Амазонка. Тук разбира, че е достигнал до страната на своите мечти. Установява се временно в гр. Боа Виста. Раз-

бирайки, че по един от притоците на Амазонка има находища на диаманти с много високо качество, той купува моторна лодка, миньорско оборудване, пушка и пистолет – за лов и отбрана в суровите условия на джунглата. Заедно с местен миньор в продължение няколко месеца успяват да добият от речния пясък няколкостотин карата бижутерийни диаманти. Когато ги продават, двамата съдружници получават по няколко десетки хиляди долара. Сумата, която Делев спечелва, е била доста голяма за времето си. Тук намира и първия си диамант – в речния пясък вижда един светъл лъч, отразяван от малък, прозрачен, добре оформен октаедричен кристал. Този диамант той ще запази до края на живота си.

Младият българин се снабдява с учебници по минералогия и гемология, за да продължи своето образование. Впоследствия посещава и специален курс в столицата на Амазония град Манаус. Завършвайки го, той получава документи и права за извършване на геоложки проучвания, добив и търговия със скъпоценни камъни и други минерали. Малко по-късно се сдобива от Министерството на минното дело и с лиценз за продажба и износ на минерални суровини в страната и чужбина.

За две години работа в диамантените находища Делев обогатява своя практически опит, като освен това успява да натрупа значителни парични средства. От книгите, които изчита, както и от контактите си с търговците на диаманти, разбира, че има и други области в Бразилия, много богати на скъпоценни камъни и индустриални минерали. Така, без да се колебае, той решава да се отправи към това ново и непознато „Елдорадо“. Поема дългия 3500 км. път през Манаус, Ресифе, Байя, за да стигне до прочутия бразилски щат Минас Жерайс. През 1957 г. се установява в град Говернадор Валадарес, намиращ се в долината на голямата река Рио Досе. Това населено място има стратегическо значение, защото осигурява подход към различни части на щата. Долината на Рио Досе, която е дълга няколкостотин километра, е най-богатата на минерали и скъпоценни камъни в Бразилия, а по отношение на находища на кварц за електрониката е без конкуренция в света. Кварцът е много разпространен и се намира почти навсякъде в този щат. Скъпоценни камъни като изумруд, аквамарин, турмалин, топаз, гранат, берил и други се добиват в изобилие и изнасят на световния пазар.

Всички жители на града (индианци, бели, чернокожи) по времето, когато в него пристига Делев, се занимават с добив или търговия на скъпоценни камъни и кварц. Младият българин, използвайки натрупания опит от диамантените мини в Рио Бранко, веднага купува малък джип, наема опитен шофьор, който познава пътищата, и обикаля всички мини, дори и най-малките. Това не се оказва лесна работа, тъй като щатът Минас Жерайс има територия, по-голяма от тази на Франция.

Преди и по време на Втората световна война американското правителство инвестира в този район огромни капитали в добива на кварц за електрониката (пизокварц), който по това време е стратегическа суровина, понеже се използва във военните радиостанции, сонари за подводници и редица други устройства с военно предназначение. Липсата на значими находища на територията на САЩ и многомилонната американската армия, са причината, поради която са инвестирани стотици милиарди долари. По време на войната броят на наетите за работа в мините достига до 300 000 души. Внася се нова по-производителна техника, а количеството на добития кварц достига стотици хиляди тонове годишно.

Добивът продължава и в следвоенните години – годините на военно противопоставяне между Изтока и Запада до около 1955 г., когато САЩ започват да синтезират пиезокварц в промишлени лаборатории, който успешно замества природния. Това е причината, поради която постепенно (до около 1975 г.) се оттеглят от огромните минни полета в Минас Жерайс, които по това време са вече в значителна степен изчерпани.

Заселването на Делев в Говернадор Валадарес съвпада с началото на изтеглянето на американските капитали. Както е известно, пегматитовите тела представляват сростнали помежду си различни минерали – кварц, фелдшпат, слюда, турмалин, берил, гранат и др., част от които представляват скъпоценни камъни. Независимо че в тези военни години главната цел на миньорите е индустриалния кварц (прозрачен, безцветен и чист – без видими включения, дефекти и пукнатини), успоредно с това се добиват и скъпоценни камъни, за които никога не липсват купувачи. Разработката на пегматитовите находища се извършва посредством хоризонтални минни изработки (галерии) високи около 2 м, широки 1,5 м и с дължина няколко метра. Част от рудните жили се разработват под открито небе в кариери.

За своите първи впечатление през 1957 г. от минните изработки в Минас Жерайс Делев споделя: *„Обикаляйки всички тези мини, се сблъсках с факт, който ме потресе. Когато миньорите изваждаха от земните недра кристали, непригодни за нито едно от описаните индустриални приложения, те ги трошаха и захвърляха, защото за тях нямаше купувачи. Така загиваха уникални природни творения, достойни за която и да било престижна колекция”*.

През 1959 г. той поставя началото на своята сбирка, като започва да изкупува тези кристали, спечелвайки постепенно доверието на миньорите, които започват сами да му ги предлагат без да ги натрошават. Постепенно българинът става известен в Минас Жерайс и в цяла Бразилия като колекционер на гигантски кристали. Така например гигантският образец, наречен от Делев „Куяте”, е открит през 1969 г. и представлява кристална група от 4 големи кристала от опушен кварц върху подложка от фелдшпат и слюда с общо тегло 3000 кг. Изважданото на този гигант се превръща в сензация, а хората от минното селище се събират, за да прокарат специален път до селото. Впоследствие в складовете на Делев идват много любители и учени специално да го видят, а по-късно бразилската телевизия излъчва самостоятелен филм с коментар, че това е едно от изключителните богатства на този бразилски щат.

Междувременно след 1965 г. интересът към колекциониране на минерали, фосили и скъпоценни камъни сред младежите в Западна Европа много се разраства, при което започват да се организират многобройни изложения с голям брой посетители.

Повече от 25 години Делев пътува в различни градове на Европа, за да предлага на музеи и колекционери минерални образци от Бразилия. Това го превръща в пионер в областта на издирване, събиране и колекциониране на минерални образци. През 1967 г. той организира голяма самостоятелна изложба в Женева, където показва част от най-хубавите си образци. Един от тези експонати е голям ювелирен жълт топаз, тежащ 93 кг. През 1968 г. съвместно с едно френско дружество организира изложба в Париж. Много европейски музеи вече притежават минерални образци, доставени от него или негови представители.

Първо по-цялостно признание за своята неуморна и упорита дейност той получава през 1971 г. на Първата международна изложба за минерали, фосили и скъпоценни камъни в гр. Говернадор Валадарес. Тук делото на Делев за първи път е оценено по достойнство от редица учени и журналисти. Българският емигрант става доста популярен в Бразилия. Постепенно той успява да промени отношението на миньорите, които разбират, че и от колекционни образци също може да се печели.

Натрупаният от българина опит в минните полета на Минас Жерайс му подсказва, че гигантски кристали се срещат изключително рядко и тяхното образуване е голям каприз на природата. В годините на най-голям добив малките кристали са стотици хиляди тонове, средните по големина кристали са изключително редки, а намирането и

изкопаването на един гигантски кристал е толкова рядко, че всеки път, когато се случва, се превръща в събитие.

Постепенно в огромния двор на Делев в Говернадор Валадарес започват да се трупат малки и средни кристали от кварц, берил, аметист, слюда, аметист, но гигантите, поради своята изключителна рядкост, се събират изключително бавно и в течение на много години. По това време търговците на минерали не проявяват интерес към тези шедьоври на природата, защото те не са обект на печалба и трудно се намират сигурни клиенти за тях.

Постепенно за около двадесет години в двора на Делев се оформя една голяма колекция, съдържаща изключителни образци, която добива популярност и започва да се посещава от най-големите специалисти в тази област, от журналисти и любители. Общото количество на кристалите в колекцията му надминава 300 000 кг. Гигантските кристали са приблизително 200 броя, кристалите със средна големина – чувствително по-многобройни, а най-малките са в огромно изобилие.

Някои от кристалите в събраните материали си приличат по качество и размери, което позволява на Делев да състави няколко големи колекции. На първо време, той формира две комплексни колекции, всяка от които съдържа по няколко образца с изключителни качества. В сбирката, която Делев по-късно определя за Парижкия музей, има три изключителни кристала – най-големият е друза от морион с тегло 4 тона, вторият морион тежаш над 3 тона и третият бял кварц с множество включения от турмалинови игли е с тегло 2 тона.

След изложбата в Женева през 1967 г. японски и американски музеи започват да му предлагат да откупят колекцията, но Делев не бърза, тъй като иска да избере идеалното място за своите любимци. Повратен момент е посещението през 1974 г. в складовете му на група френски експерти, в която участва и консерватора на музея в Париж, г-н Шубнел. Той докладва колекцията на музейния съвет, където се взима решението да бъде откупена.

На 22 март 1983 г. изложбата е открита и гигантските кристали триумфират в Париж. Събитието е под патронажа на президента на Франция – Франсоа Митеран. На откриването присъстват държавният глава и министър-председателя на Франция. Три месеца по-късно (на 21 юли 1983 г.) министърът на образованието Ален Савари връчва на българина емигрант орден „Академични палми“ за принос към световната наука и култура. По повод на изложбата директорът на музея в Париж, г-н Жан Борт, отбелязва: *„От времето на големите пътешественици-природоизпитатели ние не сме имали друга по-голяма проява от изложбата на гигантските кристали както в научно, така и в музейно отношение“*.

Откриването на изложбата в Париж събужда интереса на европейските музеи към гигантските кристали. От много страни са изпратени запитвания към Делев за доставка на гигантски кристали, чието притежание междувременно се е превърнало в мода. В този период той Делев доставя една малка колекция на музея в Страсбург. През цялото време, докато формира парижката колекция и колекцията в Страсбург, на склад във френската столица стои една сбирка, която Делев е приготвил още от Южна Америка и е нарекъл за своята родина.

На тържественото откриване на изложбата в Париж присъства и българският посланик и по стечение на обстоятелствата – и културна делегация от България. Това е началото на контактите на именития колекционер със София чрез посолството в Париж. Започват разговори за създаване на подобна изложба и в София. Така в Делев възкръсва неговата отдавнашна идея да направи дарение една от неговите колекции на България. Оттогава датират и контактите му с българското Министерство на културата.

През 1983 г. Делев дарява на фондация „Л. Живкова“ един праисторически музич-

кален инструмент – дълъг камък, който при удар издава звуци. Тогава българинът емигрант влиза в кореспонденция с министъра на културата Г. Йорданов, с когото обсъжда въпроси по предстоящото дарение. На 23 май 1984 г. в едно дълго, емоционално и патриотично писмо той му съобщава твърдото си решение да направи дарение на България чрез фондация „Л. Живкова“ една колекция от 53 гигантски кристали. Дарението е писмено оформено на 22 април 1985 г. Делев поставя и изисквания да се подsigури подходящо здание, където тази колекция да се покаже по най-естетичен и атрактивен начин.

За този момент той пише в своята автобиографична книга: „Отговорът на министъра беше положителен и потвърждаваше моето желание – създаването на музей по естествена история, който да се превърне в храм на културата за идните поколения“. За мотивите, подтикнали го към тази постъпка, споделя: „Имаше много мотиви да направя дарението, но главният беше моето патриотично чувство. При пътуванията и дейността ми в различни страни по света винаги съм изпитвал чувство на съжаление и обида, че името на моята родина – България – малко хора го знаят. Дълбоко в себе си изпитвах тежка мъка и таях силно желание да извърша големи дела, за да прославя моята родина“.

Дарението от 53 гигантски кристали чрез фондация „Л. Живкова“ пристига в София в началото на 1985 г. и в опакован вид се съхранява в двора на фондацията. Решението за създаване на музея е от 1 януари 1986 г., а той отваря врати за посетители на 19 юни 1987 г. Две години след откриването на музея „Земята и хората“ – София, Делев представя пред Министерство на културата план за допълване и обогатяване на неговите колекции. След като идеята му е възприета положително, той прави дарение 2/3 от стойността на новите колекции, които пристигат през есента на 1988 г. в София.

Днес в централната част на експозицията на музея „Земята и хората“ в София, сред гигантските кристали има витрина със снимка и текст за живота на Илия Делев. Мото на краткото му представяне е мисълта на българина емигрант: „Когато храм градим, най-скъпото да принесем в дар“.

А К Т   З А   Д А Р Е Н И Е

от ИЛИЯ ИВАНОВ ДЕЛЕВ – МУТАФОВ – българин,
Бразилски поданик, живущ в гр. Рио де Жанейро,
с адрес Авенида „Президент Уилсон“ № 210/408

В желанието ми да дам мой принос в областта на науката и културата, който да стане достойние и притежание на българския народ и да служи навеки за културния разцвет на моята родина Народна република България

Д А Р Я В А М

на ДОО „Фонд 18 века България“

КОЛЕКЦИЯ – 53 уникални природни експоната от минерални кристали, агрегати и фосили – плод на 25-годишния ми труд по събирането и съхраняването им – описани в Приложение № 1 на настоящия Акт.

ЖЕЛАНИЕТО МИ е тази уникална колекция да бъде завинаги неделима и експонирана в моята родина на подходящо място, отговарящо на нейната научна и културна стойност.

ДАРЕНИЕТО влиза в сила от момента, в който ДОО „Фонд 18 века България“ изпълни условията посочени в Приложение № 2 на този Акт

Приложения № 1 и 2 са неразделна част от настоящия Акт.

Приложение № 1. Опис на колекцията от уникални природни експонати

Приложение № 2. Условия за влизане в сила на Акта за дарението на Илия Делев.

Париж, 22 април 1985 г.

ДАРИТЕЛ:

Илия Делев
Илия Делев

Факсимиле от акта за дарение на Илия Делев. Датата е 22 април 1985 г. в Париж.

СОФИЙСКАТА ГРАДСКА ХУДОЖЕСТВЕНА ГАЛЕРИЯ КАТО СВОЕОБРАЗЕН ПРИТЕГАТЕЛЕН ЦЕНТЪР ПРЕЗ ХХІ В.

Пламен В. Петров
уредник

Софийска градска художествена галерия по нормативни документи е общински културен институт, а днес и хранилище на едни от най-богатите живописни, скулптурни и графични колекции в страната ни, като с пристъпването в ХХІ в. можем да се похвалим, че сме и сред първите, които сформираха и колекция „Съвременно изкуство и фотография“.

Още в самото начало нека кажем, че галерията, заедно с филиала си галерия „Васка Емануилова“ е и сред институциите, чиято изложбена политика е изведена съобразно стремежа да се намери баланс между изследователските проекти с фокус върху автори и творчество преди 1944 г., експозициите с проблематизиращи теми и художествена продукция от периода 1944 и 1989 г. и изложби, в които изява имат най-новото българско поколение творци. Тази сложна амалгама от различни по характера си проекти безспорно изискват различни подходи и гъвкав и ерудиран работен екип.

От друга страна, припознаването на институции от типа на галериите и музеите като образователни средища е от изключителна важност за разширяване на публиките. За целта СГХГ, а и не само, през последните няколко години започна да провежда активна политика за привличане на деца в галерията, предлагайки им широк спектър от занимания, които разширяват тяхното знание за изкуството и изграждат техния естетически вкус. Работата със специфични публики – като хората с нарушено зрение, като почитателите на литературата, музиката, е вече традиционна за институцията. Всички тези нови публики имат разширяващи се очаквания, а респективно това предполага един все по-експертен екип, който да предлага разностранна експозиционна програма с изследователски акценти.

Не е тайна, че ограничителните бюджетни рамки на музеите и галериите в страната ни са причина за недостиг на кадри в тези културни средища, а това, от своя страна, създава предпоставка за ограничаване на изследователските проекти, които са и най-трудоемки. Тъкмо затова СГХГ от години води политика за обособяването на институцията като своеобразен образователен център, в който се привличат студенти от различни хуманитарни области, с главен фокус – младежи, обучаващи се в специалност изкуствознание в Национална художествена академия (НХА) и Нов български университет (НБУ) – към настоящия момент единствени университети, в чиято програма има такива платформи. Това сътрудничество е полезно както за приемащата организация, така и за университетите, но преди всичко за самите участници.

Факт е, че подобна схема ползват и други музейни институции, но за съжаление, тя остава извън знанието на обществото, ала по-съществен проблем е насаденото, и то понякога не без основание, убеждение за експлоатацията на студентите, които цитирам „попълват картончета, правят инвентарни описи и вършат черната работа на музейните работници, които ги мързи“ – по думи на проф. Красимира Коева, оглавяваща към днешна дата (май 2015 г.) катедра „Изкуствознание“ при НХА.

В опит за преодоляване на тази негативна част от организирането на студентски практики в институции като нашата, през 2013 и 2014 г. бяха осъществени два образователни проекта, прекрачващи утвърдените в нашата практика стереотипи. Става дума за проектите „Учителят. Ретроспективна изложба на Михаил Кръстев (1877–1956)“ и „Художниците на Народен театър (1904–1954)“. Преди да пристъпя към обговарянето им, тук трябва да отбележим и изключителната роля, която изигра проектът „Студентски практики“ на МОН, който позволи студентите да получат възнаграждение за положения труд. Сигурен съм обаче, че дори и без парични стимули, разработената схема за провеждане на студентски практики в музеи и галерии, би имала не по-малък и качествен успех.

Учителят. Ретроспективна изложба на Михаил Кръстев (1877–1956)

В края на 2012 г. в изложбения план на СГХГ бе заложено реализирането на ретроспективна изложба на първия учител по рисуване на скулпторката Васка Емануилова – Михаил Кръстев, чийто житейски и творчески път до този момент оставаха непроучени. Предвид обема на изложбата, като автор на идеята, съвместно с директора на нашата институция – Аделина Филева, взехме решение да обявим стажантска програма и да наберем студенти за нейното осъществяване. Явиха 14 кандидати, от които след проведено събеседване с всеки от тях бяха избрани трима – Рамона Димова, Теодор Илиев и Любен Домозетски – тогава студенти от втори и трети курс в НХА. Проектът продължи от юни 2013 до септември 2014 г., като заплатената от програмата „Студентски практики“ продължителност на работата възлизаше едва на три месеца – от юни до август 2013 г.

Дейностите по проекта бяха систематизирани в три отделни блока. През първия месец със студентите бяха проведени редица лекционни занимания, чрез които те бяха запознати с историята и устройството на СГХГ, с нейните принципи на вътрешна организация, администрация, структура, фондове. Те бяха въведени в ателието по реставрация на институцията, където от нашата реставраторка Илинка Чергарова получиха ценни сведения за физическия път на едно произведение от депата на галерията, през ателието по реставрация до експозиционното пространство – необходимите за това документи, техника и др.

Не на последно място по важност, студентите бяха запознати с основни изследователски подходи, с принципите на комуникация с други музеи и галерии, с механизмите на функциониране на други институции в страната, в които се съхраняват ценни документи и артефакти за изкуството като Държавна агенция „Архиви“, Златен фонд на БНР, архива на БНТ, Национален филмов център и др. Все познания, каквито за съжаление в образователната система на НХА и НБУ не получават.

Във втората част на програмата, между месеците юли и септември, студентите започнаха същинската работа по изследователския проект. След изготвена от тях самите документация за партньорство между СГХГ, от една страна, и институции като Национална художествена галерия (НХГ), Национален литературен музей (НЛМ), Държавна агенция „Архиви“, Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, Съюз на българските художници, Национална художествена академия и редица галерии в страната, те пристъпиха към събиране на сведения за автора, както и информация за негови творби, съхранявани в държавни художествени колекции.

След проведени разговори с художествените галерии стажантите установиха, че днес името на Михаил Кръстев почти не присъства в тях, с изключение на фондовете на СГХГ, НХГ, ХГ-Казанлък, ХГ-Пловдив и НЛМ. Съхраняваните там произведения се оказаха недостатъчни за подреждането на цялостна експозиция, но за щастие студентите

разкриха ценни първични документи в архивите, които ги отведоха до наследници на художника, в чийто дом се пазят множество негови, никога непубликувани и показвани произведения – рисунки, графика, живопис.

Осъщественият контакт с внучката на Михаил Кръстев – Христина Катранушкова, им даде достъп до семейния архив на художника и до осветяване на множество любопитни факти за неговия житейски път – за взаимоотношенията му с брат му – философа д-р Кръстев от кръга „Мисъл“, за приятелството му с поета Пейо Яворов, за обучението му в Мюнхен и още, и още.

След събирането на материалите започна третият етап – тяхното систематизиране, изграждане на експозиционна концепция, подготовка на изследователски текстове, дигитализация на произведенията, тяхното каталогизиране, експониране и стратегия за популяризиране на изложбата. Всичко това бе осъществено от студентите в месеците октомври и ноември. Така в началото на декември бе открита експозицията, която бе на разположение на публиката до средата на март миналата година. Отпечатаният от СГХГ каталог, в който бяха побрани изследванията на стажантите, както и репродуцирани множество творби на автора, повиши допълнително качеството на изложбата.

Тъкмо това даде основание на нейните създатели да подирят възможност да я покажат в други два града, с които Михаил Кръстев е дълбоко свързан – Велико Търново, където негов ученик е самият Борис Денев, както и Пловдив, където дава първите уроци по рисуване на автори като Вера Лукова, Борис Ангелушев и др. Така през юни 2014 г. изложбата бе представена в Старопрестолния град, а в периода август–септември бе показана и на пловдивската публика.

Всичко това превърна стажантската програма не само в един успешен проект на СГХГ, но и във важно първо професионално стъпало за младите специалисти. Те получиха възможност както да се потопят в реалния работен процес на институцията в неговата цялост, но и да направят своите първи научни открития и изследователски публикации.

Художниците на Народен театър (1904–1954)

Това е друг, далеч по-мощен и амбициозен в замисъл си проект, който като негов автор обмислях още от 2012 г., а в основата му е осветяване на имената на всички творци, работили като художници, сценографи, костюмографи, декоратор и дизайнери в Народен театър „Иван Вазов“ в периода 1904–1954 г. Така проектът прерасна в изложба – основен акцент в календара от събития, отбелязващи 110 години от създаването на Народния театър в столицата. Изложба, която бе открита в СГХГ през септември и продължи до декември 2014 г.

Стажантската програма протече по подобна схема на предишната, като от заявите желание за включване в проекта повече от 40 човека този път бяха селектирани 10 участника. Всички те преминаха по същия път на обучение и работа, както при проекта за Михаил Кръстев, като бяха обследвани общо 64 български творци, значителна част от които напълно непознати на историята на българското изкуство.

Тъкмо затова кръгът от партниращи институции се разшири значително, а респективно и работата на стажантите, които имаха възможност да пристъпят за първи път зад кулисите на Народния театър, в архивите на БАН, БНР, БНТ, Софийска опера и балет, Държавен куклен театър и др. Този спектър от контакти позволи на младите изследователи да изготвят житейски и творчески портрети на всеки от художниците, да намерят техни произведения, които бяха включени в обемно печатно издание, съпът-

стващо експозицията. Изложба, в чиято техническа организация и подредба стажантите също взеха участие.

Интересно би било да се разкаже за всички перипетии, през които преминаха, за контактите им с наследници на част от художниците, за пътуванията им из различни кътчета на страната по дирите на някой от художниците, за откритите оригинални костюми в депата на Народния театър от 1906 г., за чието съществуване дори екипът на театъра не подозираше.

Предстои да се реализира продължението на този проект, чрез което да се направи подобно проучване за художниците от средата на 50-те години до 1989 г., като втори том, а като трети – да разгледаме историята на сценографията в Народния театър от 1990 г. до ден днешен.

В обобщение искам да изтъкна няколко неща, които тези два образователни проекта ни дават като опит, възможности и бъдещи перспективи. Първо, това са два проекта, които включват стажанти в цялостния процес на направа на една експозиция – от подготвителния етап, през научно-изследователската работа до окончателния продукт – изложба и съпътстващ я каталог. Естеството на подобен род дейности е специфично и изключително трудоемко за реализация и изисква от музейните работници и галеристи, тоест от приемащата стажанти страна, както добри ръководни умения и педагогически подход, така и прозрачно функциониране и гъвкавост, които за съжаление често българските музеи и галерии не успяват да предложат.

Второ – и двата проекта са с широк обществен отзвук, което спомага за популяризиране на положения от стажантите труд. Това води както до повишаване на доверието на изпращащите организации – университетите, към приемащите стажанти музеи и галерии, така и на обществото към подобен род студентска заетост. Тук е мястото да кажа, че МОН е необходимо да предприеме действия за официално легитимиране на този труд и зачисляването му като действителен трудов стаж, което в един по-сетен етап, би изиграло важна роля за намирането на работа на тези млади специалисти, които преминали през подобно обучение, влизат ако не напълно подготвени, то поне ориентирани за действителния характер и естество на музейната работа.

Трето – провеждането на подобни, отново подчертавам – цялостни проекти, в които стажантите се включват, позволява на институциите да се разгърнат като образователни средища. Средища, в които всяка институция, още на ниво студент, може да подготви и моделира свои специалисти, които на един по-късен етап, след тяхното дипломиране, да привлече в екипа си, а защо не и преди това.

Собственият ми опит показва, че това е изключително добра стратегия, която помага на студента да разшири познанията и компетенциите си, и нещо повече – институцията получава един млад специалист в свръхактивен житейски етап, което внася както нов работен импулс в институцията като цяло, но и е своеобразен коректив за потребностите на идното поколение специалисти и потребители на изкуството в нашите галерии и музеи.

Казано по друг начин – обособяването на музеите и галериите като образователни центрове днес е повече от необходимо, защото това е един от най-ефективните начини за модернизирването им и създаването на млади специалисти. За целта обаче, екипът на тези институции трябва да бъде готов да сподели знанието и опита си с тези млади хора, въпреки че никой не му плаща за това; да бъде страстен в делата си и свободен в мисълта си. Защото колкото и да не искаме да вярваме, именно идващите след нас са онези, които ще пренесат институцията на музея в бъдещето.

Фиг. 1 | Откриването на изложбата „Учителят. Михаил Кръстев (1877–1956)“, декември 2013 г.

Фиг. 2 | Минути преди откриването на изложбата „Учителят. Михаил Кръстев (1877–1956)“ в Пловдив, август 2014 г.

Фиг. 3 | Поглед към експозицията „Художниците на Народен театър /1904–1954/“, септември 2014 г.

Фиг. 4 | Поглед към експозицията „Художниците на Народен театър /1904–1954/“, септември 2014 г.

НАСЛЕДСТВОТО НА АПОСТОЛА В КАРЛОВО – ЗА ОБЩЕСТВЕНАТА ИНИЦИАТИВА И НЕЙНАТА ГРАДИВНОСТ

Дора Чаушева
Национален музей „Васил Левски” – Карлово

Присъствието на Васил Левски в Карлово не се ограничава с представата за неговия роден дом, намерил място в сърцето на всеки българин. Той е само отправна точка по големия път на Апостола към Свободата. По този път до Безсмъртието има много точки, най-важни от които са тези, маркирани от неговото присъствие – места, където е стъпвал неговият крак, усетили неговия дъх – къщи и църкви, ханове и чешми, улички в стария град, които пазят спомена за Апостола. Някои от тях са съхранени и днес, за други само паметен знак напомня за Левски и апостолската му работа, за трети – няма и следа, освен по страниците на книги, вестници и списания, на непубликувани проучвания.

Като родно място на Апостола съвсем естествено е Карлово да има най-голям потенциал за съхраняване на места, свързани с живота на Васил Левски. Дали обаче този потенциал е оползотворен през годините? Отговорът на този въпрос може да бъде и „да”, и „не”. В зависимост от критериите и очакванията. За гостите на града – вероятно „да”. Разхождайки се по улиците на Карлово и посещавайки туристически забележителности, те научават за редица сгради – къщи, ханове, църкви – все свързани с живота на Левски. За специалиста – категорично „не”. Оценявайки всичко онова, което е съществувало преди години, това, което днес може да се види в съвременен Карлово и... немалкото, за съжаление, безвъзвратно изгубено във времето.

Най-пълното изследване на архитектурно-историческите обекти и места в Карлово, свързани с Васил Левски, е направено от Стоян Кичев. Неговите материали се съхраняват в Музей „Васил Левски” - Карлово. Авторът е проучил на място съществуващите (39) паметни места за Апостола в Карлово и унищожените (27) – по спомени, документи и снимки. Както сам авторът казва: „Места, свързани с безсмъртното име и величавото дело на Левски... Прихлупени хижи и представителни домове, ниски дюкянчета и шумни чаршии, весели училища и потайни манастири, потънали в зеленина дворове.... тесни улички и широки мегдани, опасни кръстовища и тихи кафенета... Места, свидетели на живот – легенда!”

Музейният комплекс с родната къща на Васил Левски. Без да разглеждаме в подробности въпроса за родната къща на Васил Левски, която, както отбелязахме, е само отправна точка, ще споменем, че от 1933 г., когато е възстановена, до днес тя се е превърнала в едно свято място за всеки българин. Днес всеки гост на музея може да разгледа освен нея и целия музейен комплекс – експозиционни зали, Чардаклиева къща, Онбашиева къща, Мемориален параклис „Всех святих българских”.

За да я има и днес родната къща на Левски и мемориалния комплекс, голяма е ролята на обществената инициатива – за възстановяването на къщата през 1933-1937 г., за съхраняването и на други паметни места, свързани с живота и дейността на Апостола, за днешния музейен комплекс. Решаваща е гражданската инициатива и за изграждането на паметника на Васил Левски в Карлово – за провеждането на конкурсите за проект през 1903 г., а след това и за реализирането на одобрения – този на Марин Василев, завършен през 1907 г.

Запазените до наши дни други сгради и места, свързани с името на Апостола, са концентрирани в донякъде съхранената зона на т.нар. Старинно Карлово – между днешните улици „Ал. Стамболийски“ (на изток), „Отец Паисий“ (на юг), „Васил Караиванов“ (на запад) и „Ген. Карцов“ (на север). Всички те са обект на изследването на Стоян Кичев – част I.

Църквата „Света Богородица“ още пази спомена за синеокия дякон Игнатий и неговото „Достойно ест“. В нея през 1859 г. той е ръкоположен от Пловдивския митрополит Паисий в йеродяконски сан. Днес за тези събития напомня и големият стенопис на северната фасада на църквата от карловския художник Дечко Тодоров. И другият карловски храм – **църквата „Свети Николай“**, е свято място, свързано с паметта за Апостола. До нея е **гробът на Гина Кунчева** – майката на Васил Левски.

Близко до кръстовището пред църквата „Св. Богородица“ се намира къщата на Райно Попович. Този богат и представителен дом на видния карловски учител и просветител е свързан и с ранните години на Васил Левски, и с революционния период от живота му. В него Апостола ще намери свои искрени съмишленици и верни сподвижници – сина на Райно Попович Теофан Райнов и техния зет – доктор Киро Попов. Тук Левски се отбива и през декември 1872 г. След дълъг разговор с Киро Попов, съпругата му Елисавета и брат му Костантин Апостола на свободата поема за последен път през Балкана, Троян и Ловеч към Къкрината.

Запазени са и **Бухаловият хан** – център на културно-просветното дело в Карлово през втората половина на XIX век, **къщите на Ганю Маджереча, сестрите Неда и Гана Тачеви, Васил Платнарков, Иван Грозев, Ботю Петков, Стоян Грама, Станю Табанлиев, Пулиевата къща, Мазаковата къща** – все карловски домове, познали стъпките на Апостола.

Паметна плоча на ул. „Васил Караиванов“, някогашната **местност „Алтън чаир“**, напомня за решението на Апостола на връх Великден 1864 г. да отреже косите си, да снесе монашеското расо и да се посвети изцяло на борбата за освобождението на Отечеството. Текст върху каменна морена в **местността „Млати шумка“**, южно от града, разказва за създаването на революционния комитет в Карлово през юни 1869 г. и неговите учредители.

Не са малко и паметните места за Васил Левски, които „строители“ на съвременното Карлово безвъзвратно са унищожили? Колко поколения са лишени от възможността да познаят **Караивановия хан (ханът на Апостолите), Никовия хан, училището на Райно Попович, къщата на Андрей и Яна Начови, къщата на Анка Бояджова, Онбашиевата къща...** – все места, свързани с детството, учението, младостта на Васил Левски, със създаването на революционната организация, с последното идване на Апостола в родното Карлово.

Днес само паметни плочи показват местата на някои от тях. Почти всички те са поставени в най-ново време. Инициативата е най-вече на карловския комитет „Васил Левски“ – обществена организация, създадена през 1991 г. В голяма степен и средствата са осигурени от комитета. За партньор и консултации най-често е търсен музея – за исторически справки, за идеи и подкрепа. Така са поставени паметни плочи на къщите на Васил Платнарков, Иван Грозев, Неда и Гана Тачеви, Петър Кунчев, реализирани са стенописът на църквата „Св. Богородица“, паметен знак и чешма на ул. „В. Караиванов“, паметна морена на мястото, където е била къщата на Яна и Андрей Начови, паметен знак в близост до къщата на Ганю Маджереча – за него и дъщеря му Мария Ганева.

Най-подробно тези несъществуващи вече сгради са проучени и описани във втората част на изследването на Стоян Кичев. Освен архитектурните описания и ис-

торическите справки, за някои от тях е издирен и приложен и снимков материал. За такива, за които липсват снимки, са предложени архитектурни скици, рисунки или заснети макети. От включените в тази част общо 27 обекта 10 са карловски къщи, а останалите са ханове, църкви, маази и други сгради с обществен характер.

Сред разрушените частни къщи през годините трябва да споменем тези на неговата сестра Яна (Ана) и съпруга и Андрей Начов, на Иван Фурнаджиев – съпруг на една от лелите на Левски – Мария, на Анка Бояджова (монахиня Евгения), на Евлоги и Христо Георгиеви, Христо Райков, Димитър Митов, Петър Джапунов, както и Чардаклиевата и Онбашиевата къща.

Немалка част от унищожените исторически и архитектурни паметници са с обществен характер. Сред тях на първо място ще отбележим двата хана, които са се намирали в непосредствена близост до родната къща на Васил Левски – Караивановият и Никовият.

Най-известен е Караивановият, поради връзката му с революционната дейност на Васил Левски, а по-късно и с подготовката на Априлското въстание. Въпреки значението на хана в историята на Карлово, той е съборен в началото на 60-те години на XX век за изграждането на жилищни блокове на ул. „Ген. Карцов“ срещу родната къща на Апостола.

Никовият хан се е намирал недалеч от Караивановия — през улицата от другата страна, в съседство с двора на Левски — днес зелени площи пред музея. Той е бил построен в началото на XIX век, а на 27 юли 1909 г. – опожарен и изгорял напълно. Този хан исторически е свързан с революционното дело на Левски чрез Никола Гичев – зет на Никови, който е бил негов съдържател. Гичев е другар на Апостола, учредител на революционния комитет в Карлово.

Няколко са сградите с образователни и религиозни функции, които са безвъзмездно изгубени като исторически и архитектурни паметници на възрожденско Карлово и същите са били свързани с детските и младежките години на Васил Левски. Една от тях е училището на Райно Попович, където Левски е ходил на уроци по църковно пеене и дикция – съборено след Освобождението. Няколко такива сгради са се намирали в района на днешната църква „Св. Богородица“ – старата църква „Св. Богородица“ и Светогорския метох, където Левски живее с вуйчо си архимандрит х. Василий, девическият метох и девическото училище.

С унищожаването на тези немалко паметни места Карлово само е изгубило – от възрожденската си атмосфера, в която е отраснал и самият Апостол, заменена с панелни блокове и триетажни къщи със съмнителна архитектурна стойност.

Дълги години в района около родния дом на Васил Левски се запазват немалко къщи, също като нея строени още в края на XVIII век. Не се разрешава на собствениците им да ги ремонтират, преустройват или събарят. Така те почти рухват. А управляващите мислят какъв мемориал да се изгради на Апостола в родното Карлово.

Няколко години преди 150-годишнината от рождението му се провеждат конкурси – няколко етапа – от 1981 г. до 1987 г. Всичките неуспешни. И се отчита пред обществеността – в първите етапи участието било вяло и журито не класира никой. И се обявяват нови етапи. С нови и повече участници. И отново – никой проект не се избира.

Не само журитата не ги харесват. По-важно и решаващо е общественото мнение. То също се надига срещу чудовищните бетонни отливки и мрамори сред оголени площи. Гражданите имат възможност да разгледат изложените в тогавашната сграда на НТС (Научно-технически съюз) проекти – изложените чертежи, снимки, макети.

Различни думи на карловци се четат от онова време и в пресата, и в книгите с мнения, но за голямата част от обществеността е ясно – „мраморът няма да го възкреси”.

И наистина „мраморът” в Карлово не се случва. Не само благодарение на журитата, но и на гражданите. Това също е част от градивната позиция на обществеността. Да не се съгради в родния град на Левски „грандиозност”, а да се съхранят и възстановят старите възрожденски къщи с тяхната атмосфера.

А тя е атмосферата на Апостола. И тя днес е тази, която привлича многобройните гости в града, дошли да познаят и усетят родното място на Васил Левски Карлово – с тесните улички, рисуваните дворни стени, красивите каменни чешми сред бухнали чемшири и уханни градински цветя, които пазят духа на Апостола, помнят неговите стъпки.

Схема на музея

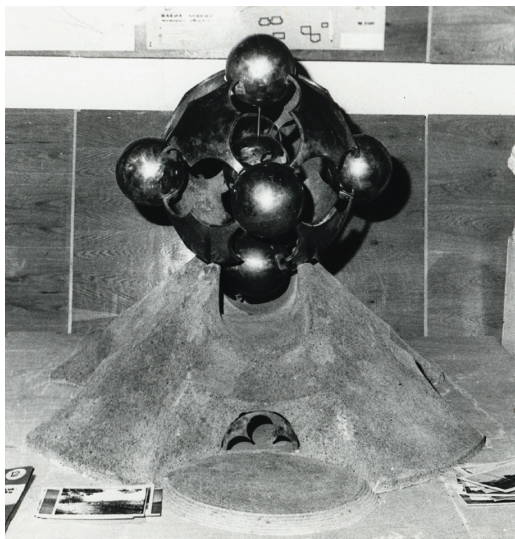
Разрушената къща на сестрата на Левски Яна

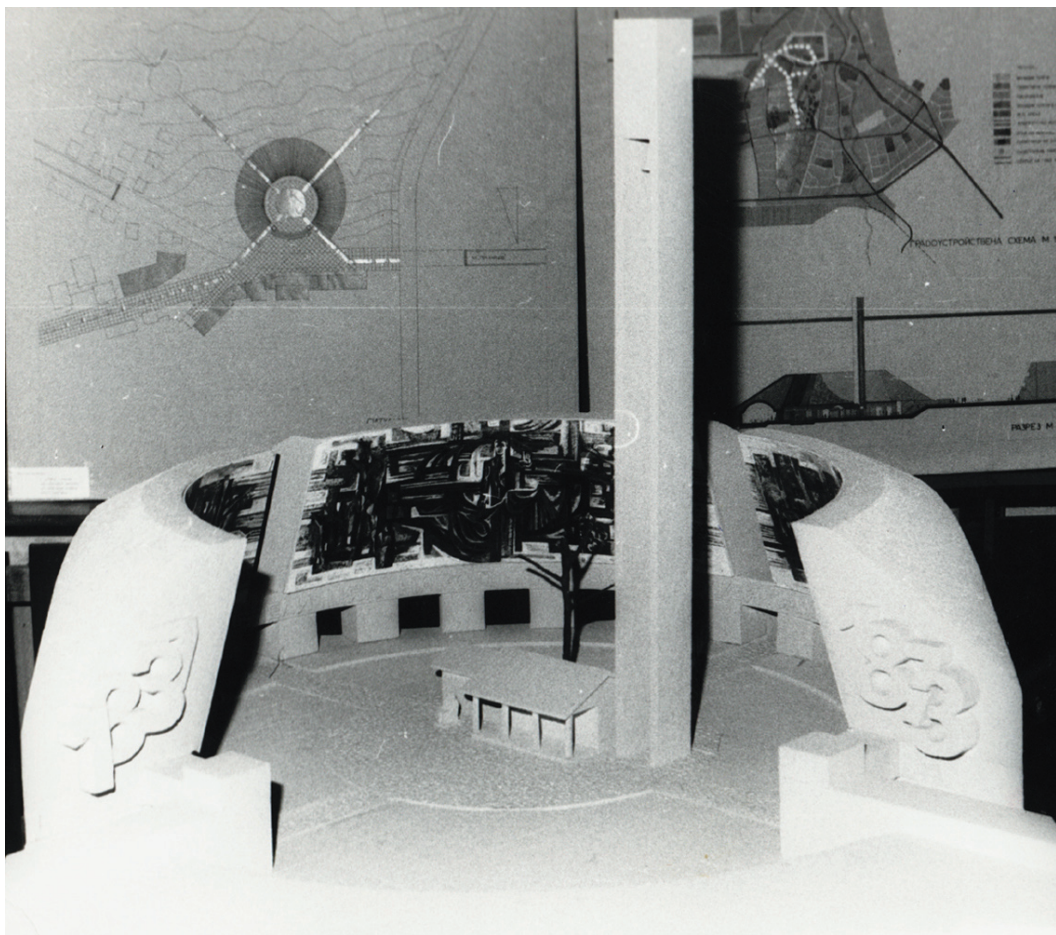
Унищоженият Караиванов хан

Къщата на Райно Попович

Някои от проектите, участвали в различни етапи на конкурса

*Паметникът на Апостола
в Карлово*

*Гробът на Гина Кунчева
(долу вляво)*

*Паметен знак на мястото,
където е била къщата на
Яна и Андрей Начови (долу
вдясно)*

НЕПОЗНАТИЯТ БЪЛГАРИН – ПОЛК. Д-Р СТЕФАН ДУНЬОВ – НАЦИОНАЛЕН ГЕРОЙ НА УНГАРИЯ И ИТАЛИЯ

Анюта П. Каменова – Борин

Погромът на Чипровското въстание от 1688 г. принуждава хиляди хора да поемат дългият и труден път на изгнаничество. Сред вълната от бежанци са и представители от рода Дуньов, които най-накрая се установяват в областта Банат, селището Винга, окръг Арад. Тук чипровчани и копиловчани – заможни и високо образовани, закърмени със свободолюбив дух, започват нов живот.

Винга се издига бързо като висококултурен и духовен център на българите, донесли със себе си влиянието на ренесансова Западна Европа. В такава обстановка през 1816 г. на 28 юли в семейството на Стефан Дуньов и Доминика Лавров се ражда син Стефан. Младият Дуньов израства в семейна среда с разкази за родна земя, останала в планините зад р. Дунав, за борба за свобода и подвизи. Завършва Винганската школа (училище – б.а.), а след това гимназиите в гр. Арад и гр. Сегед с отличен и златен медал¹.

Завръща се в родното си село, където работи като общински служител – зам.-секретар на винганската община, а после и съветник². Записва Будапещенския университет и завършва юридически и стопански науки. Получава научна степен „доктор по стопанско право“ и се връща в гр. Арад през 1843 г. Първоначално е нотариус, а по-късно открива адвокатска кантора „по общо и търговско право“³.

През 1848 г. Европа се тресе от революционни борби. На 13 март въстава народът на Будапеща, на 17-18 март 1848 г. – областта Банат с център Арад. Дуньов е запленил от идеите на революцията. Манифестацията на 22 март в гр. Арад се обявява против крепостничеството и благородническите привилегии, против цензурата. Стига се до избор на ново градско управление. След проведените избори Дуньов става член на градския и окръжен комитет.

Когато започват първите контрареволуционни действия на малцинствата, той веднага влиза в състава на унгарската гвардия (хондведа) и организира банатски български отряд. Отначало се бие срещу сръбските, а по-късно с румънските въстаници от окръг Арад и Заранд. Още като студент в Будапеща, Стефан Дуньов се запознава с Лайош Кошут, водача на Унгарската революция, и прегръща идеите му. По негово предложение българинът става и военен съдия.

В скоро време обаче – през август 1848 г., положението става много тежко и контрареволуцията на хървати, сърби и румънци е в настъпление. Вече с чин капитан, Дуньов постъпва в редовната унгарската армия и се бие героично при Сентомаш, където го раняват в двете ръце. При превземането на крепостта Петроварадин (дн. Нови сад – б.а.) е ранен в крака, а в битката при Качи е посечен от сабя. Ранен, Дуньов продължава да се бие геройски при Зента, Ковил, Каменетц, Карлоци – (Войводина) и Надварад (Орадя) в Румъния⁴.

Краят на революцията го заварва в бой, където попада в плен. След тригодишни съдебни дела полк. д-р Стефан Дуньов получава смъртна присъда за участието си в революцията и дейността му като военен съдия⁵. Под натиска на общественото мнение, организирано от Лайош Кошут, присъдата е отменена и заменена с доживотен затвор⁶.

Попадайки зад решетките на австрийския Йозевщад, той проявява героизъм и

упоритост. Води усилен кореспонденция, учи английски, френски, италиански и испански езици, чете книги по история и география, военни съчинения, рисува и се занимава с дърворезба⁷. През 1857 г. е амнистиран, но без да напуска Будапеща. Започва работа в градинарското пещенско дружество, работи и като журналист. Непрекъснато наблюдаван, той се чувства застрашен⁸.

В Италия започва борбата за италианското „Рисорджименто“. Организира се Унгарски чуждестранен доброволчески легион. Дуньов емигрира тайно в Италия, придружен от брат си, поручик Йосиф Дуньов, куриер на Лайош Кошут, поручик ефрейтор Виктор Рачов, Димитър Рачов и други банатски българи⁹.

Пристигайки в Италия, той е представен на Джузепе Гарибалди, който е силно впечатлен от бойната биография на Дуньов и веднага му предлага да застане начело на полк от унгарски доброволци, заедно със 700 италиански революционери. Това, с което името на Дуньов става широко известно, е битката при Волтурно до моста Понте де Валле де Мадалони. След трикратно отбиване атаката на кралската неаполска войска най-сетне полкът на подполковник Дуньов печели битката, пеейки арията на Навудонохосор от операта на Верди¹⁰.

Българинът е ранен в крака и е в много тежко състояние¹¹. Той става героят от Волтурно, а Гарибалди го поздравява с телеграма и го повишава в чин полковник, като издава заповед полкът му да носи името „Стефан Дуньов“¹².

Дуньов е обявен за герой на Италия и е награден с най-високите военни и граждански отличия – трите кавалерийски ордена „Св. Мавриций“, „Св. Лазар“ и „Савойски орден“ за военни заслуги, както и кавалерски орден за граждански заслуги. Днес в Алеята на гарибалдийците в Рим е и името на „колонело“ Стефано Дуньов. Освен той, военни пенсии получават и брат му Йосиф, Виктор и Димитър Рачов¹³. След Волтурно, Дуньов пише своето „Адио“, където се сбогува завинаги със своите войници, и което е поместено в пресата.

Следствие на раняването си при Волтурно, завинаги загубва крака си и до края на живота си страда от това.

След победата Дуньов се установява в Торино, след това в гр. Пистоя. Оженва се за Антоанета Таламини, която умира млада, но му ражда шест деца¹⁴. Установявайки се в Пистоя, д-р Дуньов се занимава с научна и публицистична дейност. Семейството живее бедно. Пише съчинения по стопански и правни науки, написва и издава през 1872 г. „История на завладяването на света“ – „История на географията“ в 24 лекции. Води обширна кореспонденция с Гарибалди и с Лайош Кошут, негов верен съратник, приятел, съветник.

Винганските му съграждани го предлагат за техен народен представител, но той отказва. Дуньов никога обаче не забравя, че е българин и при всеки удобен повод го изтъква¹⁵. В последните си години той често мисли за родната Винга и за онази далечна земя, откъдето са дедите му – България.

Верен на времето и произхода си, той се запознава и с дейността на други революционери като него – Христо Ботев и Васил Левски. „Понякога в сънищата на немощния инвалид се появяват онези сини планини на юг от голямата славянска река, за които толкова много бе чел. Планините на онази страна, чиито език беше говорил като дете – България. „Направих за нея (България – б.а.) много малко“¹⁶. Уморен и болен, на 29 август 1889 г. героят Дуньов умира в гр. Пистоя, тържествено погребан от италианската общественост, а пресата ще отбележи „Почина един от най-храбрите измежду храбрите бойци“¹⁷.

За Стефан Дуньов може да се намерят документи в Италия, Унгария, Румъния и България. В Италия д-р Гори от Пистоя пише студии за него; в университета в Торино има дипломна работа за него, организират се научни сесии. В България за него пръв пише банатският българин д-р Карол Телбизов, а после и д-р Георги Нешев, д-р Благо-

вест Нягулов, Георги Генчев, Светла Кьосева, д-р Любомир Георгиев, ген.-майор Съби Събев и др., а Петко Мангачев написва книга.

Най-големият сторонник за популяризиране делото на Дуньов в нашата страна има полк. Михаил Шипков, който създава фонд „Дуньов“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, като издирва и събира документи и материали, а също така организира направата на филм за Дуньов.

В Унгария неговата личност се цени най-много. Унгарците го поставят на равна нога с националните си герои Лайош Кошут и Шандор Петьофи. Неговото дело се изучава от д-р проф. Лайош Лукач, д-р Миклош Хорват, д-р Ласло Чорба. За Стефан Дуньов банатските българи съчиняват песен¹⁸.

В България през 1968 г. Чипровци дава име на улица „Стефан Дуньов“, а през 2013 г. в центъра на Будапеща се появява площад „Стефан Дуньов“, улица „Дуньов“ и паметна плоча. Името му носи и улица в софийския квартал „Модерно предградие“ (само че тогавашния кмет Стефан Софийански преценява, че този герой не е толкова важен, за да се именува улица в София, после се съгласява, но настоява да е далеко от центъра)¹⁹.

Във Велико Търново поради липса на повод да се увековечи дружбата между Велико Търново и община Шопрон, унгарците предлагат да се именува улица и да се постави паметна плоча на името на Стефан Дуньов (те използват всякакъв повод, за да увековечат паметта на българина). В Пистоя, на улица „Джузепе Верди“ 19 е поставена плоча на три езика: български, италиански, унгарски: „В тази къща живя през последните години от живота си Стефан Дуньов (1816-1889). Син на българския народ, герой на унгарската борба за независимост 1848-1849 г., полковник от армията на Гарибалди. 2002“.

В Румъния паметна плоча има на родната му къща. Последно в нея е живял неговият братовчед Иван Дуньов. Днес тя е купена от други хора.

Наследници на Дуньов живеят в Италия – Торино, Винга (Румъния) – Анка Бегов и друга негова братовчедка, в България – в Асеново, Плевенско и София – дъщерята на Михаил Шипков – Искра, и синът ѝ; фамилия Лавров. В музея в гр. Арад през 60-те г. на ХХ в. е имало прекрасен маслен портрет от неизвестен автор, който днес липсва²⁰.

През 2012 г. кметът на Чипровци Анатоли Първанов и директорът на Историческия музей в града Анюта П. Каменова-Борин предлагат на д-р Тошо Дончев, директор на Унгарския културен институт, да се издигне паметник на Стефан Дуньов в Чипровци. На 7 септември 2013 г. Унгария подарява първия и единствен засега бюст-паметник на полк. Д-р Стефан Дуньов. Той е дело на скулптура Огнян Кожухаров и е създаден с финансови средства на Унгарското правителство и българите от Кечкемет (д-р Йордан Бочков). Паметникът е открит тържествено от вицепрезидента на Р.България и държавния парламентарен секретар на Унгария д-р Андраш Дончев, посланиците на Унгария и Италия, банатски българи, наследници на Дуньов.

Това обаче съвсем не означава, че личността на този велик българин, прославен потомък на чипровчани, героят от Унгарската революция и Волтурно, гарибалдистът, отдал се в защита на човечеството, е достатъчно оценен в България. Банатският българин инж. Иван Ранков също изследва делото на Стефан Дуньов. Военните се възхищават и пишат за полководческите умения на първия български полковник – храброст, личен пример, военна хитрост, решителност, упоритост, предвидливост, грижа за подчинените.

Името обаче на Стефан Дуньов днес е неразпознаваемо за българите и особено за подрастващото поколение. Откриването на паметник в Чипровци съвсем не дава индикация, че обществото го знае – той си остава едно локално явление. А цялата му личност, живот и дело ни задължава да не забравяме този българин и той да заеме достойно място в плеядата на героите от българската национално-освободителна борба.

Използвана литература

- Телбизов, К., Биографични данни за гарибалдиста полковник Стефан Дуньов ; сп. Исторически преглед, кн. 1, С., 1965,
Телбизов, К., Български – прославен герой на Унгарската революция от 1848, в. Вечерни новини, 14 март 1957
Нешев, Г. Българи – гарибалдийци, НП 1965, 24 – 31
Шипков, М., Предани патриоти и интернационалисти, в-к Чипровец въстана, юбилеен брой, в. „Септемврийско слово“ 11.IX.1968
Мангачев, П., д-р Стефан Дуньов – живот и дело (1816 – 1889), С., 2009, Колбис

Бележки

- 1 АИИ – БАН, кол 90, оп 1 № 442 Телбизов, К., сп ИП, кн. 1, 1965 с. 78
- 2 НБКМ – ф 596 , а.е.2, л. 1 - 16
- 3 Пак там л. 3
- 4 Пак там л. 2
- 5 НБКМ ф. 881, а.е. 43 л. 108, 51; а.е. 42 л. 72 – 76; 82 -85; а.е. 72 л. 223
- 6 НБКМ ф. 596 а.е. 2 л. 2
- 7 Пак там л. 2 - 3
- 8 Пак там л. 3
- 9 Ранков, Ив., сб. Личност, народ, история, С., 2014 Гера – Арт, с. 136
- 10 Чолпанов, Б., Земя на световен кръстопът, БАН, С., 1993, с. 68
- 11 НБКМ ф.881, а.е. 42, л. 45
- 12 Телбизов, К., сп. Исторически преглед,кн. 1, С., 1965, 86 - 87
- 13 НБКМ ф 596, а.е. 2 л. 3
- 14 НБКМ ф. 596, а.е. 2, л. 3
- 15 Пак там
- 16 Нешев, Г. Банатският революционер Стефан Дуньов – прославен потомък на Чипровци, сб. Чипровци, 1688 – 1968, С., 1971, БАН, 175 - 182
- 17 Пак там
- 18 НБКМ ф. 881, а.е. 36, л. 1
- 19 Личен архив
- 20 Нешев, Г., пос. съч.

Портрет на младия Стефан Дуньов по време на Унгарската революция (1848 – 1849 г.)

Бюст – паметник на полк. Д-р Стефан Дуньов в Чипровци

ПОЛКОВНИК
СТЕФАН ДУНЬОВ
DUNYOV ISTVÁN
EZREDES
COLONNELLO
STEFANO DUNYOV
COLONEL
ȘTEFAN DUNIOV
1816 – 1889

МУЗЕИТЕ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ

гл. ас. д-р **Силвия Станчева**
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

През последните години на дневен ред все по-често излиза въпросът за устойчивото развитие. За него започва да се говори още в началото на 70-те години на XX век, когато Западна Европа преживя сериозна нефтена криза. Временният недостиг на петрол обръща общественото внимание към идеи за спестяване на енергия и устойчива енергия. Малко по-късно в началото на 80-те години е създадена Световната комисия по околна среда и развитие към Организацията на обединените нации.

През 1987 г. в доклад на комисията за първи път ясно се определя понятието „устойчивост“ и „устойчиво развитие“. В общоприетата дефиниция това означава планетата да се развива по такъв начин, че бъдещите поколения да не бъдат оцетени от настоящите дейности и нещо повече – да могат да задоволят своите собствени потребности¹.

Какво обаче означава устойчивостта за музеите? На пръв поглед тя изглежда като че ли „вродена“ характеристика на музея, тъй като дълги години негова основна функция е колекционирането и консервирането на културното наследство за бъдещите поколения. От тази перспектива основната дейност на музеите изглежда устойчива, въпреки че човек може да постави под въпрос практиката на непрестанно увеличаване на колекциите. В контекста на икономическата рецесия в Европа и все по-консервативните правителства е много вероятно музеите да се изправят пред предизвикателството да оправдават своето обществено финансиране². В този смисъл широко обсъждана е евентуална промяна в нагласите на музейния персонал – по-голяма ангажираност към местната общност, грижа за околната среда, отговорно и разумно използване на финансовите средства.

Каква част от музеите ревизират своята работа през призмата на устойчивото развитие? Едва през последните около десет години някои музеи взеха под внимание важния и неизбежен въпрос за бавното, но сигурно изчерпване на земните богатства и настъпващата сериозна екологична криза. През 2008 г. Музейната асоциация във Великобритания организира срещи и дебати по проблемите на устойчивостта, в резултат на което публикува доклад с препоръки за устойчиво развитие, както и примери за добри практики. Две години по-късно през март 2010 г. година Датската музейна асоциация организира международна конференция, на която да се обсъди устойчивостта на музеите³. Постепенно изкрystalизират и основните аспекти на устойчивото развитие за музеите, а именно икономическият, екологичният и социалният.

Икономическа устойчивост

Ако финансите на дадена организация се сринат, то тя няма да бъде в състояние да обслужва настоящите и бъдещи поколения. Затварянето на един музей може да доведе до разпръскването или пълната загуба на колекции, опит, знания и информация, както и до прекратяване на работата с публика. За щастие принудителното затваряне на музеи се случва много рядко. Въпреки това много от тези институции са пренатоварени и финансово слаби и следователно уязвими.

Бъдещото финансиране може да бъде несигурно. Тенденцията и очакването към музеите е те да разнообразят своите източници на доходи, за да се избегне прекомерното разчитане на един единствен източник на публично финансиране. Все повече надежди

се възлагат на потенциала на частната филантропия в подкрепа на културните организации, която би могла да допълва публичното финансиране. В издадените от Асоциацията на музеите във Великобритания насоки за устойчиво развитие на музеите се препоръчва институциите да работят в рамките на наличните средства. Устойчивият отговор на проблема с намаляващите финансови средства според Асоциацията е да се извършват по-малко дейности, но по-качествено⁴.

Несигурността относно финансирането принуждава музеите да мислят краткосрочно, докато устойчивостта изисква дългосрочен подход: *„Време е да оставим поведението, фокусирано върху парите и кратките срокове, и да изградим дългосрочна визия, свързана с целите“*⁵.

Музеите трябва да са наясно с основните си цели и да гарантират, че най-важните им дейности са устойчиви. Чрез ограничаване на дейностите, за да се осъществява „основната дейност“, оперативните разходи могат да бъдат намалени значително. Някои специализирани музеи биха могли да отворят врати единствено, когато има предварителна уговорка за посещение или в един ден от седмицата, вместо да се цели голям брой посетители за сметка на високи експлоатационни разходи. Според Асоциацията *„в настоящия си вид повечето музеи са неустойчиви. Музейният пазар е пренаситен, оперативните разходи са високи... производителността при такава трудоемка дейност не може да бъде подобрена чрез внедряването на новите технологии – днес е необходим същият брой куратори, за да се промени една изложба, както и преди 50 години“*⁶.

Устойчивостта често се определя като „добросъвестна ефективност“⁷, т.е. ключов аспект на устойчивото функциониране е да се използват ограничените ресурси ефективно, за да се постигне максималния възможен ефект. Въпреки това фалшивата ефективност (като например намаляване на финансирането въз основа на хипотетични „спестявания“) може да отслаби музеите, което на свой ред да ги направи по-малко устойчиви. В дългосрочен план се очаква по-малко финансиране за музеи, а не повече⁸. Средствата за музеите могат да бъдат намалени, тъй като предстоят сериозни данъчни битки, за да се покрият нарастващите разходи за пенсионната система и здравеопазването, поради застаряването на населението в цяла Европа.

Възможно е доходите от посетители да спаднат поради засилването на конкуренцията от страна на развлекателната индустрия, както и поради увеличаващите се разходи за транспорт. Променящият се характер на туризма може да означава по-малко чуждестранни туристи. С цел постигане на икономическа устойчивост понякога може да се работи в тясно партньорство с други музеи или други видове организации, за да се споделят финансовите ресурси. Идеята е да се избегне дублирането на усилия и ненужната конкуренция, което на свой ред пречи на устойчивостта на сектора. Прокрадат се идеи за поглъщането на едни музеи от други или за закриването на някои от тях⁹.

Екологична устойчивост

Грижата за околната среда е естествено продължение на първостепенната роля на музеите да стопанисват своите колекции¹⁰. Би било доста странно те да полагат усилия да запазват материални свидетелства на естествения свят и човешкото общество, без да опазват околната среда. Музеите не биха могли да претендират, че служат на бъдещите поколения, ако имат отрицателно въздействие върху околната среда, което би направило по-труден животът за нашите потомци, камо ли да се наслаждават на музейни сбирки.

Въпреки това има потенциален конфликт между начина, по който се подхожда към вътрешната среда на един музей и околната среда. Много музеи изразходват изключително много енергия в грижите за техните колекции – климатикът например все още

често погрешно е възприеман като златен стандарт. Той наистина може да бъде полезен за някои колекции и да направи пространството по-удобно за посетителите, но неговото използване не е толкова оправдано от гледна точка на по-широкото му въздействие върху околната среда. Изменението на климата е най-неотложният аспект на устойчивостта и най-краткият път за справяне с този проблем е да се намали енергийната консумация. Музеите трябва да намерят начини да поддържат условия за съхранение на колекциите без прекомерна зависимост от енергия. Асоциацията на музеите във Великобритания препоръчва да се регулира топлината и влажността, като се контролира естествената вентилация и да се подобри изолацията на музейните сгради¹¹.

В световен план, особено в Западна Европа, музеите вече са под натиск за подобряване на енергийната ефективност. Намалването на потреблението на енергия е не само добро за околната среда, но и спестява пари, които могат да бъдат използвани за други неща. В допълнение към пестенето на енергия музеите би трябвало да намалят и отпадъците, резултат от тяхната дейност, както и да обърнат внимание на това как въздействат върху околната среда използваните от тях ресурси (като например материалите за изложби, строителни материали, вода и хартия)¹².

Музейната публика също използва енергия – най-често при пътуването с кола или по въздух за международните туристи. Намалването на разхода на тази енергия би могло да се случи, ако музеите предлагат алтернативи на посещението на място. Виртуалните музеи вече предоставят някои музейни услуги, като например обучение и достъп до информация. Въпреки това те не са в състояние да осигурят други важни социални и образователни музейни услуги като например директен достъп до колекциите.

Онлайн услугите могат да имат по-малко въздействието върху околната среда, но и за тях е необходима енергия. А и самата компютърна индустрия едва ли е модел за устойчиво развитие, тъй като за нея е характерно разточително потребление на енергия и създаване на трудни за рециклиране опасни отпадъци. Като цяло музейният сектор се нуждае от преосмисляне на енергийните разходи¹³.

Социална устойчивост

Терминът „социална устойчивост“ е въведен в музейните среди от Асоциацията на музеите във Великобритания и означава включване на местната общност в основните дейности на музея. Този призив към музеите активно да се ангажират с проблемите на местната общност е част от новите течения в музеологията и по-специално т.нар. „нова музеология“. Текущите практики в музеите се считат за остарели и цялото отношение на музейните професионалисти е подложено на критика. Професията е призована да се поднови в перспективата на една нова социална ангажираност.

В новата музеология музеоложките цели са насочени към развитие на общността, оттук и терминът *общността музеология*. Целта е да се допринесе за развитието на дадена общност, като се подсили чувство й за (културна) идентичност. Представянето и опазването на културното наследство се разглежда в контекста на социалните процеси и промени. Тъй като засегнатите общности обикновено страдат от отрицателна представа за себе си, е необходимо да се изгради положителен имидж на общността. Културното наследство трябва да се отчете като ресурс за подобрения в рамките на общността¹⁴.

Музеите трябва да имат дългосрочно отношение към публиката, като покажат, че ценят постоянните си посетители. Според някои изследователи музеите, които са ориентирани повече към туристите и функционират като атракции, губят възможността за по-дълбока социална роля. Както отбелязва британско-канадският архитект и музеен специалист Джеймс Бредбърн „Музеите трябва да се превърнат в центрове за обучение,

а не в дестинация за атракции. Само тогава те ще бъдат устойчиви”¹⁵. Подобни възгледи споделя и главният редактор на списание „Музеен мениджмънт и кураторство” Робърт Джейнс: „Един от ключовете към дългосрочната устойчивост е музеите да стават все по-социално отговорни”¹⁶.

Когато се разглежда социалната устойчивост, неминуемо се стига до въпроса за ролята на музеите: „Каква е целта на един музей? Дали да насърчава културата, да подкрепя някоя научна дисциплина, да предлага друг начин за културно потребление или за прекарване на свободното време? Или пък е един от най-ефективните образователни инструменти за развитие на общността, който черпи своята сила и живот именно от същата тази общност, използва културния и социален капитал на общността, отваря прозорец към външния свят и се вслушва в неговите реални проблеми?”¹⁷. Музеите могат да увеличат своята социална устойчивост чрез задълбочаване и разнообразяване на отношенията си с публиката с цел да отразяват многообразието на обществото във всичко, което правят.

Както сполучливо отбелязва Дъглас Уортс, с термина „устойчиво развитие” се правят много неприятни асоциации – най-вече с мултинационалните корпорации, които го използват, за да оправдаят своето разрастване. Според Уортс обаче устойчивостта като холистичен възглед за света цели да посрещне нуждите на хората, като същевременно поддържа околната среда и дава възможност за изява на индивидите, независимо от тяхната професия. Ако този възглед се възприеме от музеите, то тогава те трябва сериозно да премислят много от основните си дейности¹⁸.

Това означава разработване на нови професионални компетенции, включване на местната общност в основните дейности, отговорно финансово поведение и не на последно място „зелена устойчивост”, чрез която музеите действат по екологично осъзнат начин, като пестят енергия и други ресурси в ежедневната си работа и процесите на управление. Предизвикателството изглежда страховито, но възможностите и нуждите са огромни.

Бележки

1 Jong, Margriet de. Sustainability in Museums. In: *NEMO: Newsletter of the Network of European Museum Organisations*, 2010, № 1, p. 1

2 Ibid

3 Ibid

4 *Sustainability and museums: Your chance to make a difference*, published by Museums Association. London, 2008, p. 7

5 Austwick, Dawn banner quote on Mission, Models, Money website: www.missionmodels-money.org.uk, In: *Sustainability and museums...* Op. cit., p. 7

6 Bradburne, James. Opinion.// *Museum Practice*, 39, autumn 2007, p. 11. Op. on: *Sustainability and museums...* Op. cit., p. 7

7 National Trust [of Great Britain], Strategic Plan, 2004-7. Op. on: *Sustainability and museums*: Op. cit., p. 8

8 *Sustainability and museums...* Op. cit., p. 8

9 Ibid

10 Martin, David. Green Goals.// *Museum Practice*, № 33, spring 2006, p. 47. Op. on: *Sustainability and*

museums... Op. cit., p. 8

11 Cassar, May. *Environmental Management: Guidelines for Museums and Galleries*, 1995. Op. on: *Sustainability and museums...* Op. cit., p. 9

12 *Sustainability and museums...* Op. cit., p. 9

13 Ibid

14 Mensch, Peter van. *Towards a methodology of museology: PhD thesis*. Zagreb: University of Zagreb, 1992, p. 38

15 Bradburne, J. Op. cit.

16 Janes, Robert. Opinion stated in *Sustainability and museums: Your chance to make a difference*, published by Museums Association. London, 2008

17 Varine, Hugues de. *Ecomuseology and Sustainable Development.// Museums and Social Issues*, Vol. 1, № 2, fall 2006, p. 230

18 Worts, Douglas. „On Museums, Culture and Sustainable Development”. In: *Museums and Sustainable Communities: Canadian Perspectives*, published by ICOM Canada for the „Summit of the Museums of the Americas”, Costa Rica, 1998, p.2

КАМЕННИЯТ ЩИТ НАД КАРЛОВО – КАСНОАНТИЧНАТА КРЕПОСТ ОТ IV-VI В. НАД ГРАДА

Мария Деянова,
Исторически музей-Карлово

Карлово е град, известен преди всичко с голямата си роля в историята на Българското възраждане. Но малко се знае за археологическите паметници, открити тук. В научната литература се смята, че градът е възникнал като наследник на редица селища и крепости, съществували в близката околност (Фъргов, 1995: 13), но не всички останки от тези селища и крепости и археологическите находки от землището на Карлово са описани и систематизирани.

В подкрепа на факта, че земите около днешно Карлово са обитавани от древността, са останките на четири крепостни съоръжения, разположени в близост едно до друго в околностите на града в южните склонове на Стара планина. Две от тях са на границата на землищата с град Сопот.

Укрепително съоръжение, което не е публикувано в научната литература, е т.нар. Карловско кале (Фъргов, 2005:162, Деянова, 2006: 392).

Крепостта се намира на малък скалист скат над м. Райновата градина, северно от парка Беш бунар в Карлово. Височината на планинското възвишение, на което е разположено калето, е около 600 м. От север то е обградено от дълбокия дол на Сухото дере, а от изток и от юг – от Каикчийското дере. Укреплението е малко по размери и се причислява към т. нар. кастели. Заема площ около 500 кв. м. Планът на крепостното съоръжение не е установен окончателно. По предварителни данни има трапецовидна форма.

Крепостният зид е изграден от бял плочест камък, споен с бял хоросан. Запазената височина на суперструкцията на места е 60 см. Дължината на северната крепостна стена е ок. 135 м., а на източната 50 м. Дебелина на стената 1,10 см.

На разстояние 20 м. от североизточния ъгъл на крепостна стена са разкрити основите на голяма сграда с правоъгълен план. Дългият зид е ориентиран северозапад-югоизток и е с дължина 9,60 м., а напречният зид е със запазена дължина 1,30 м. Вероятно входът на сградата е от запад. Зидовете са изградени от ломени камъни на калова спойка.

Най-вероятно е входовете на крепостта да са били от изток и от запад. В южния и западния сектор на терена липсват очертания на зидове. В западната част е възможно камъните от зидовете да са били използвани за заздравяване на терена при залесяването на ската, а от юг да са се срутили в дерето и в м. Райновата градина, намираща се под калето.

Предполага се, че североизточният и северозападен ъгъл на крепостната стена са завършвали с бойни кули.

От повърхността и от иманярските изкопи се откриват фрагменти от строителна и битова керамика, които се датират от IV-VI в. Преобладават фрагментите от V-VI в. Други находки от калето, които се пазят във фонда на ИМ- Карлово, са: бронзова кана – ойнохое, столче на стъклена чаша и глинена лампичка. Каната е с вис. 24,5 см, изработена от бронзова сплав чрез изковаване. Този тип кани се датират в широките граници I-IV в. (Буюклиев, 1973:35-44). Тук са откривани и късноримски монети от IV в.

Планировката на крепостта, разположението, техниката на градеж и откритите

находки датират крепостното съоръжение от периода на късната античност – IV-VI в. То е служило за охрана и наблюдение както на пътищата, пресичащи планината, така и на Подбалканския римски път в подножието ѝ.

През тази малка крепост преминавал един от най-старите пътища (пътека) през Карловското землище за Северна България. Първоначално всички пътеки за билото на планината са минавали през калето и веднага се делели, както и досега: лява – през Сипея за Стара река и нататък през Малката река, Троянския манастир и по Голямата река – Топалица за Северна България (с. Видима и Зла река), и направо и стръмно нагоре по доскорошната пътека, която се наричала Дик йолу (Стръмна пътека) вляво от Каикчийското дере – Алай Бозан – Дюз чал за Калоферския Балкан.

През Малкия Дюз чал минавал някогашен и досега запазен път (пътека), наричана в миналото Тахтаджи йолу (Дъскарският път), който се виел почти по хоризонтала на Топалица, Купена, Амбарица. Този път идва от Калоферския Балкан през Малкия Дюз чал и продължава на запад за Сопотския Балкан. Според едно предание, той водел от Черно море за Сърбия и по него някога като по-безопасно (навярно през кърджалийско време XVIII-XIX в.) прекарвали царската хазна. На основание на това предание, се търсят в Балкана толкова много царски хазни, ограбени и закопани от поп Мартин, Вълчан войвода и др. (Фъргов, 2005: 172-173).

На върха на Сипея – голям триъгълен скат пред водопада Сучурум, днес укрепен и залесен с борова гора, също доскоро са личали следи от зидове. През него и до днес минава пътеката за левия бряг на Стара река, която някога е била главна за Голямата и Малката река. Вероятно това са останките от наблюдателна кула, която е свързана с калето под нея. Следите от тези съоръжения показват, че тези пътеки за Северна България през планината са били използвани и старателно охранявани още през античността.

На изток от Карлово, в землището на днешния квартал Сушица, в близост до трасето на Подбалканския римски път, са разположени тракийски надгробни могили. През 1930 г. Иван Велков съобщава за открита бронзова статуетка на Зевс, намерена в гроб с фрагменти от съдове от II-III в. Погребението с находките са намерени на около 200-300 м източно от града, северно от шосето за Калофер, в място, което тогава е било използвано за разсадник. При разкопаване около него са открити 10 големи разтрошени глинени къпа, глинена лампичка и керемиди ((Велков, 1930-31: 312). Във фонда на музея се пази друга бронзова статуетка на богиня от II-III в., намерена в същия разсадник източно от града. Тя е с височина 12 см., седнала на стол, който е отчупен. Статуетката е много добре запазена, вероятно е изображение на Венера.

През 1981 г. в южната част на града при изкопаване на водопровод за нов жилищен блок е открита колективна монетна находка от бронзови римски монети. Монетите били намерени на дълбочина около 2 м. в глинен съд до зид от суха каменна зидария с височина около 1,50 м. За съжаление тук разкопки не са правени, кварталът е застроен и откритите старини са били затрупани.

Находката съдържа 1022 бр. бронзови монети, като при откриването им част от тях са взети от работници, съседи и ученици и вероятно не всички са предадени в музея, така че е възможно броят им да е бил малко по-голям. Хронологическите рамки на съкровището са годините на управление на императорите Диоклециан до Константин I т. е. 284-337 г. и се разпределят така:

Диоклециан 284-305 г. – 1 бр.

Галерий 305-311 г. – 23 бр.

Галерия Валерия (втората жена на Галерий и дъщеря на Диоклециан) 305-311 г. – 5 бр.

Максимин II Даза 305-314 г. – 110 бр.

Максенций 306 – 312 г. – 1 бр.

Лициний I 307-324 г. – 630 бр.

Крисп 317-326 г. – 2 бр.

Константин I Велики 306-337 г. – 250 бр.

В съкровището е представена монетната продукция на най-значимите монетарници от Изтока, които са задоволявали нуждите на икономиката в източните провинции и най-вече на Балканския полуостров: Хераклея, Кизик, Тесалоника, Антиохия, Никомедия. Съкровището е натрупано след 305 г. до 337 г.

Под калето в сегашния кв. „Бадемлика” в северозападната част на града, под полите на Балкана, при изкопи за канализация е открит средновековен некропол. Тук са разкрити също така зидове и основи от градежи. Гробовете са ориентирани запад – изток. Във фонда на музея се пазят 5 бр. бронзови обеци, намерени заедно с човешки кости в гробове от същото място. Не във всички гробове са намерени накити. Две от откритите обеци са отворени наушници. Върху една от тях има следи от посребряване. Този вид обеци се датират от XII – XIV в., което отнася некропола към периода на Второто българско царство. Откритите погребения свидетелстват за съществуване на средновековно българско селище, разположено на същото място и в непосредствена близост до него. Проучвания тук не са правени, тъй като кварталът е застроен.

При строежа на читалището в центъра на града в близост до кв. „Бадемлика” са намерени две бронзови гривни, изработени от обла тел с нанизани малки пръстенчета, както и халка от бронзов пръстен от XIV в.

В края на XIX в. в землището на Карлово са открити 79 сребърни монети на българския цар Иван Александър със сина му Михаил Асен 1331-1371 г. (Авдиев, 1981:32) и шест златни византийски монети от Андроник II Палеолог 1282-1328 г. (Мушмов, 1914: 272). Във фонда на музея се пази бронзов кръст – енколпион, открит в землището на кв. „Сушица“, източно от Карлово, датиран от X-XI в. Кръстът е в отлично състояние с размери: вис. 10,3 см, дълж. на напречното рамо 5,8 см, деб. – 0,3 см, изработен е чрез леене и гравирание, запазена е горната половина.

Интересни сведения за наличието на по-ранно селище, отпреди османското завоевание, ни дава вакъфнамето на Лала Али бей, син на Карлъ. Той получава тези земи от Баязид II (1481-1512 г.). Документът е от 15 април 1496 г. и се съхранява в ИМ-Карлово. Той е препис, съответно заверен от оригиналния екземпляр, който е останал в съдилището в гр. Коня, където е бил изготвен. Документът е публикуван за пръв път от Д. Ихчиев в Известия на Историческото дружество в София, кв. III (1911 г.) стр. 208-216 и в превод на Борис Недков в „Турски извори за българската история серия XV-XVI в.“, том XIII, стр. 480-497: „...Той вакъфира (селото) в посочените му граници и с всички права, с къщи... населени и укрепени места... в полза на голямата джамия, за строежа, на която бяха определени. Той постави основата на построяването ѝ в края на речното село, от източната му страна. Тя (джамията) граничи... на север с къщата на вакъфирация и на запад с могилата на гробищата на неверниците” (Недков, Тодоров, 1966:480-497).

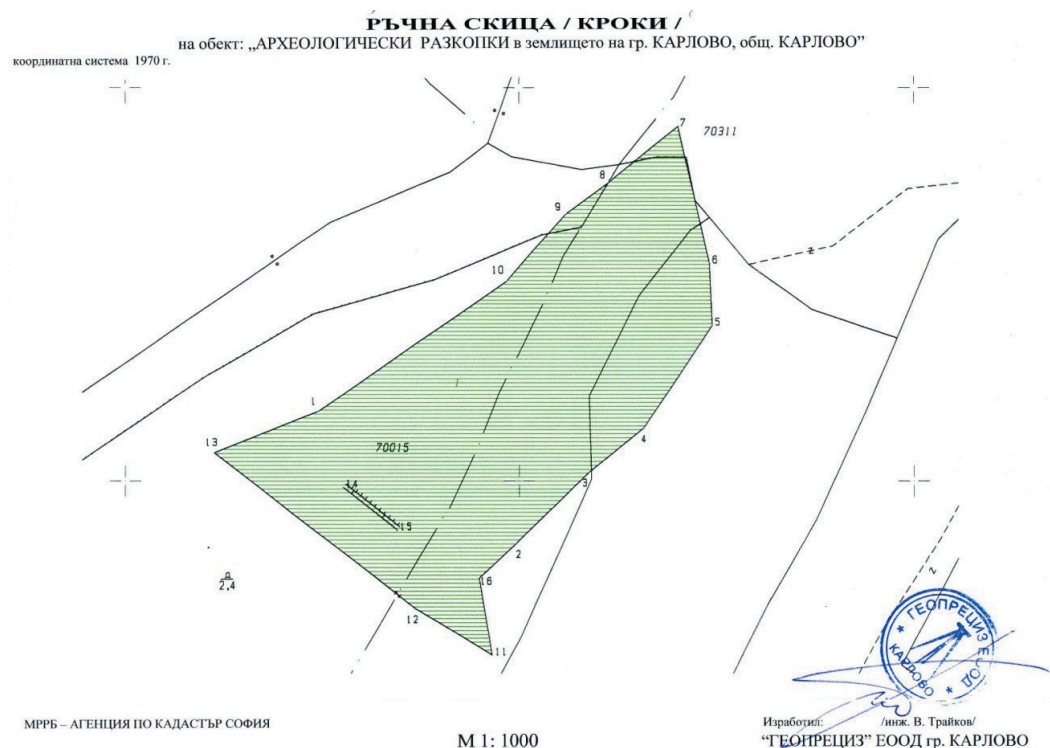
За съществуването на по-старо българско селище, наричано Сушица, пише и Ив. Унджиев (Унджиев, 1968: 27). Къде точно се е намирало средновековното селище преди османското завоевание в кв. „Бадемлика” или източно от днешния град, той не уточнява със сигурност.

Откритият средновековен некропол в северната част на днешния град, както и многобройните археологически находки от различни периоди: средновековни накити и монети, колективна находка от късноримски бронзови монети, бронзов кръст – енколпион и

др., говорят за продължителното населяване на днешно Карлово от Античността до Средновековието. Провеждането на археологически разкопки и проучвания ще изяснява все повече картината на етническото, културното и историческото развитие на този район.

Използвана литература

- Авдиев, Ст. 1981, Монетните находки от България, намерени в периода 1823-199 г. (По архивни и литературни данни) - Нумизматика, 2, 24-40.
Буюклиев, Хр. 1973, Тракийски могилни погребения от околностите на Ст. Загора – Археология, 4, 35-44.
Велков, Ив. 1932, ИБАИ, IV, 312.
Детев, П. 1970, Открито неолитно селище в Карлово. В. „Отечествен глас“, № 7960, 1970, 7 юли.
Деянова, М. 2006, Теренни обхождания в землищата на гр. Карлово, с. Иганово, и с. Куртово, община Карлово. - Археологически открития и разкопки през 2005 г., 392-393.
Джамбов, Ив. 1991. Средновековната крепост край Сопот, Пловдив.
Джамбов, Ив. 1986, Един неизвестен надпис от Сопот. – ИМЮБ, XII, 95-98.
Иречек, К. 1884. Пътни бележки за Средна гора и Родопските планини. Периодическо списание, кн. IX, 39-41.
Мушмов, Н. 1914, Колективни находки на монети през 1891-1914. Археологически вестн. ИБАД, IV, 272.
Недков, Б., Тодоров, Н. 1966, Турски извори за българската история серия XV- XVI в., том XIII стр. 480-497.
Пеев, Ал. 1924, В. „Правда“, № 427, 16. III.
Унджиев, Ив. 1968, Карлово. История на града до Освобождението, София.
Фъргов, Хр. 1995, Карлово. Минало, сегашно, бъдеще. Карлово.
Фъргов, Хр. 2005, Карлово. Енциклопедичен речник. Карлово.
Христов, Ив. 2002, Пътища и крайпътни съоръжения в Хемус. Принос към историческата география на Тракия, София.

Обр. 1. Геодезичен план на крепостта IV-VI в. над гр. Карлово

Обр.2. Бронзова кана-ойнохое I-IV в., открита в Карловското кале

Бронзов реликварен кръст, XI в.

Обр. 3. Бронзови обеци XIV в. от средновековен некропол в кв. „Бадемлика”, Карлово

МИХАЛ ЗАДГОРСКИ – НЕИЗВЕСТЕН КОЛЕКЦИОНЕР НА РЪКОПИСИ ОТ АЙТОС

д-р Цвета Евлогиева-Кацарова
Национален исторически музей

Днес за много български паметници на културата в сбирките на големите ни музеи и библиотеки не се съхранява информация откъде и по какъв начин са придобити. Наблюденията ми над група ръкописи и старопечатни книги от сбирката на Националната библиотека «Св. Св. Кирил и Методий» дават известна информация за дарителя им и за региона, от който са събирани.

Първият опис на ръкописите от Националната библиотека «Св. св. Кирил и Методий» е направен от сръбския учен С. Вулович¹, когато те са били едва двеста и деветдесет на брой. Впоследствие всички ръкописи, постъпили до 1996 г. в Библиотеката, са описани в пет тома². В описа, направен от Вулович, сравнително точно може да се проследи как са постъпвали групи ръкописи, тъй като там е запазена и старата им номерация, както са били записвани при постъпването им, представени в таблица³.

За съжаление, преди тези два описа не за всички е записвано кой ги е доставил, откъде са взети, коя година са предадени или продадени на Библиотеката. Една група от няколко ръкописа и две първопечатни славянски книги – НБКМ 66, НБКМ 70, НБКМ 153, НБКМ 154⁴, НБКМ 163, НБКМ 192, НБКМ 217, НБКМ 246⁵, НБКМ 467, НБКМ 490⁶, са предоставени от някой си Михал или Манол Попов (Петков) Задгорски⁷ от Айтос.

Това сведение, колкото и да е полезно, изглежда е обърквало много от изследователите на ръкописите, защото може да се тълкува двусмислено. От една страна, господи-нът, „доставил“ книгите, е възможно да е бил от Айтос и при вземането им служителите, които са ги приели, да са записали откъде произхожда дарителят (в случай, че са били дарени). От друга страна, за изследователя, който се интересува повече от произхода на книгата, отколкото от произхода на предишните ѝ собственици, това сведение ще се отнесе към мястото, откъдето са донесени ръкописите. Подобна грешка е направил още Вулович, който е записал за два ръкописа, доставени от въпросния господин с прозвище или фамилно име Задгорски, *Поклон из града Айтоса*⁸ и *Поклон од града Айтоса дошао*⁹, което ще рече *подарък от град Айтос*¹⁰.

Беньо Цонев също не изяснява дали дарителят или ръкописите са от Айтос. След публикуването на опис на Беньо Цонев, всеки, който работи с двата описа, би допуснал същата грешка, тъй като ще свърже името на Задгорски с *подаръка* от Айтос.

След като сверихме късните приписки, установихме, че тези книги са пребивавали в Западна България и много по-вероятно е да са донесени заедно от някои западнобългарски църкви, отколкото от Айтос¹¹. Така например, в миней от XV в. (НБКМ 163), за който е записано, че е от с. Прогорели (вероятно дн. Якимово), има приписка за подвързването на ръкописа във Видин, в църквата „Св. Петка“ през 1675 г. (и двете приписки са по-късни от написването на ръкописа), а на листа, залепен на горната дъска на подвързията, е имало приписка: *да се знае кога доходи от манастира „Пророк Илия Илиански“, доходи Никола и калугер монах Стефан на Зимевица, на Тудоровден да пиша нещо*¹².

При реставрацията подвързията на ръкописа е била сменена и сега тази приписка е изгубена, затова няма как да разберем дали е по-ранна или по-късна от предходните две, но от нея става ясно, че ръкописът е бил в Илиенския манастир (София). В Триод от XVI в. е отбелязано, че е писан в *Грахову, близо до храма „Св. Никола“ в с. Дивотино*¹³.

Ако за много имена на селища не сме сигурни в локализацията, защото се повтарят на различни места, то в този случай не може да има никакво съмнение, че става въпрос за пернишкото с. Дивотино, което се намира в Граовска област (посочена в приписката).

Минеят за месец август (НБКМ 153), от XVI в., който Константин Иречек е видял в Погановския манастир „Св. Йоан Богослов“¹⁴, има приписки, че принадлежал на Забелския манастир (Трънско), а в друга приписка е споменато с. Мисловщица (дн. Велиново). В ръкописното Евангелие от 1511 г. (НБКМ 66) има приписка за прилагането му в Осеновлашкия манастир от Хаджи поп Божко, протопоп от град Софийски¹⁵. В печатно четириевангелие от 1512 г. (НБКМ 467, Рц 512, 16.) има приписка за подвързването му в с. Малово Душино¹⁶ (селата Мало Малово и Големо Малово се намират в община Драгоман, а в Брезнишко има с. Душинци, вероятно в приписката става въпрос за с. Мало Малово, близо до което се намира средновековният Маломаловски манастир „Св. Николай Чудотворец“).

В Осмогласник от XVI в. (НБКМ 192)¹⁷ е споменато с. Драговита – днес съществува село със същото име в община Цариброд, Пиротски окръг. Четириевангелие от XVI в. е било в Градешнишкия манастир „Св. Йоан Богослов“ през 1735 г. (НБКМ 70).¹⁸

Изброените книги, които господин Задгорски е донесъл в библиотеката, по стария каталожен опис са с номера 102 (НБКМ 490), 103 (НБКМ 246), 104 (НБКМ 163), 106 (НБКМ 217), 107 (НБКМ 467), 108 (НБКМ 66), 110 (НБКМ 192), 112 (НБКМ 153), 113 (НБКМ 154), 114 (НБКМ 70). След като всички те са с поредни номера, вероятно са предадени едновременно и са вписани в каталога. Това обстоятелство ни навежда на мисълта, че номерата между гореизброените, за които не е записано откъде са постъпили в Библиотеката, са предадени от същия човек, заедно с останалите. Това са 105 (НБКМ 132)¹⁹, 109 (НБКМ 295)²⁰, 111 (НБКМ 136)²¹.

В Номоканона (НБКМ 295) има много интересни приписки. Съобщава се за смъртта на българи от с. Власи (дн. Западни покрайнини, Сърбия, община Пирот), от Градешница, от Вrabча (дн. Вrabча разделено от българо-сръбската граница), което се случило през 1689 г.²²

Въпреки че не е записано през коя година тези книги са постъпили в Народната библиотека, периодът може приблизително да се определи. Като имаме предвид, че Забелският миней (НБКМ 153) е видян от Иречек в Погановския манастир преди 1891 г.²³, а Вулович го е описал през 1897 г., когато вече е бил постъпил в Народната библиотека²⁴, можем с пълно основание да приемем, че тези ръкописи са постъпили в Библиотеката между 1891 и 1897 г.

Константин Иречек съобщава и за едно Евангелие с нарисувани образи на евангелистите и св. Прохор, приблизително от XVI-XVII в.²⁵, което видял в църквата „Св. Петка“ в Трън, в което имало приписка за подвързването му от поп Никола от Хмелщица (дн. Мещица, Пернишко) през 1717 г., а го оковала монахиня Яникия (или монаха Янакия?)²⁶. Поп Никола от Хмелщица е същият, който е подвързал и Бусинското четириевангелие, и още едно евангелие през 1716 г. (НБКМ 486)²⁷.

Издирванията, които направих относно личността на господин Задгорски не ме доведоха до никакви данни за него. В Националната библиотека не се съхраняват нито негови снимки, нито архив, нито успех да намеря публикация, в която да е споменат. Като се има предвид данните, че той най-вероятно произхожда от Айтос, не е изключено в града или в областния център – Бургас да са запазени данни за него. Изясняването на инфопмацията за тази личност предстои.

Изводите до които, с това изследване достигнах, са по отношение на колекцията ръкописи и старопечатни книги, които господин Задгорски е дарил (продал?) на Народ-

Четириевангелие от XVI в., НБКМ 70 (114), л. 26-3а

ната библиотека в София. Според приписките, запазени в нея, можем да допуснем, че са събрани от храмове от Софийския регион и Западните покрайнини, но със сигурност не произхождат от Айтос. Важно е да се отбележи, че това не означава, че всички ръкописи от тази група са писани в Софийското книжожно средище през XVI – началото на XVII в., а само, че когато са били събрани, вероятно през последното десетилетие на XIX в., те са се намирали в храмове в Софийския регион.

Наблюдението на поредните номера на ръкописите от описа на Вулович, навежда на извода, че тези ръкописи и старопечатни книги са били една компактна група, вероятно дарена едновременно, към която принадлежат още три, за които Беньо Цонев не е упоменал, че са дарени от М. Задгорски.

Бележки

- 1 Вуловић, С. Опис словенских рукописа Софијске библиотеке. – Српска краљевска академија. Споменик. Београд, XXXVII, 1900, с. 1–48.
- 2 Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1. С., 1910; Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2. С., 1923; Стоянов, Кодов 1964; Стоянов, М. и Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т.4. С. 1971; Христова, Б., Д. Караджова и Н. Вутова. Опис на славянските

- ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 5. С., 1996.
- 3 Вуловић, С. Цит. съч., 48. Подобна таблица прави и Беньо Цонев, Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., X-XVI.
- 4 Миней за м. април и май, XVI в. Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 106–107.
- 5 Требник, XVI в. Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в

- София. Т. 1..., 157.
- 6 Служебник на Божидар Вукович. Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 488.
- 7 Вероятно в каталожното описание е имало грешка в първото име, защото Беньо Цонев пише на едно място Манол Петков Задгорски (Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 58), а иначе Михал (Мих.) Попов Задгорски (Пак там, 106) или Мих. Петков Задгорски (Пак там, 60), или само Мих. Задгорски (Пак там, 107), като във всички случаи пише, че е от Айтос.
- 8 Вуловић, С. Цит. Съч., 28.
- 9 Пак там, 31.
- 10 Тази грешка освен на гореизказаната възможна интерпретация на информацията от инвентарната книга, в която са записвани ръкописите (днес несъществуваща) може да се дължи и на неправилно пренасяне на информацията от български на сръбски, както и на неразбиране на бележките на Вулович от издателите на описаната, защото той е бил публикуван след смъртта на автора му.
- 11 Има много малка вероятност всички тези книги от XVI в. – ръкописи и първопечатни, с приписки които ги локализиращат в Западна България, в близост до София да са били отнесени в Айтос и в последствие донесени в Народната (сега Национална) библиотека, въпреки че книгата е кавалетно произведение и е възможно да бъде пренасяна.
- 12 Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 111.
- 13 Пак там, 141.
- 14 Иречек, К. Княжество България. Негова повърхнина, природа, население, духовна култура, управление и нова история. Българска държава. Т. 1. Пловдив, 1899.
- 15 Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 58.
- 16 Райков, Б. Опис на славянските старопечатни книги от XV и XVI век в Народната библиотека „Кирил и Методий“ – София. – Известия на НБКМ, VII (XIII), 1967, с. 232–233.
- 17 Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 128.
- 18 Пак там, 60.
- 19 Празничен миней от XVI в. Няма приписки. Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 95–96.
- 20 Номоканон от XVI – XVII в. Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 204.
- 21 Миней за м. февруари и март от XVI в. Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 98.
- 22 Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Т. 1..., 204.
- 23 Книгата му е публикувана на немски през 1981 г., а на български през 1899 г.
- 24 Описът е издаден след като авторът му вече е бил покойник през 1900 г.
- 25 Иречек, К. Цит. съч., 500.
- 26 Иречек, К. Цит. съч., 500. (1)
- 27 Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 2..., 24.

ПРИНОСЪТ НА АРХ. НИКОЛА НИКОЛОВ ЗА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Мирослава Георгиева
ХГ „Б. Денев” – Велико Търново

Опазването на архитектурните резервати във Велико Търново е превърнато в приоритет с излизане на постановление №6 на Министерски съвет за развитие на града, което дава възможност за сериозно проучване и контролиране на проектирането и строителството, с оглед възстановяване и съхраняване на старата част на града за бъдещите поколения. Като логично продължение три години по-късно, през 1968 г., е създаден Общонароден комитет за развитие на Велико Търново като културен, исторически и туристически град. За главен проектант е избран арх. Никола Николов, който заедно с екипа си има предишен опит по работата върху градоустройствения план на старата част на друг исторически град – Несебър.

Сложната конфигурация на терена изправя архитекта и екипа му пред три възможности.

Първата е да тръгне по пътя на имитацията, повторението и последователните компромиси за сметка на функцията. По този път, според него, се стига до съвременен декор, който не може да бъде траен. Втора възможност е да се даде предимство на функционалните изисквания – логично решение, но чуждо на идеята за съхранение на заварената жизнена среда.

Затова проектантът избира трета възможност – приемственост без преднамереност, развитие и продължение в духа на местните строителни традиции със съвременни материали и начини на градеж. По такъв начин се търси възстановяване и допълване на съществуващата застрояка и на изчезналите обеми чрез органично свързване на елементите до постигане на скулптурен общ далечен силует, с геометрично очертани, натрупани дребни обеми, които представляват съставни части на вкоренилата се в природата тъкан от камък и дърво.

При подготовителните дейности едно от първите решения е обезсилване на съществуващия регулационен план за старата част на града. В работата по общия устройствен план арх. Николов налага нов подход, тъй като досегашният не работи в полза на опазване на старините. Предходните градоустройствени планове се основават на първият план на града, одобрен в годините след Освобождението, който не е съобразен със специфичността на терена и при съставянето му не са взети под внимание архитектурните и исторически ценности. Пораженията, които този план, както и последвалите го нанасят, са можели да бъдат и по-големи, ако не се намесват загрижени интелектуалци и творци като художникът Борис Денев. През 1936 г. на страниците на в. „Слово” излиза негов материал със заглавие „Благоустройство или разрушение”.

„Красивият ни град – пише художникът – е хармонична творба, израстнала съобразно климата, терена, стоителния материал, поминика, обичаите и бита на хората. Старите ни градове бяха красиви, защото бяха израстнали тъй, както израстват цветята по ливадите... и така стана, че нашите красиви градчета бидоха разрушени и погрозени тъкмо от нашите неопитни инженери и строители... Една мания за откриване на булеварди е обхванала благоустроителите на много наши провинциални градчета, които градчета не само не растат, но и намаляват. Така предвидено е по благоустройствения план (изработен от кондуктор) на родния ми град Търново един булевард да замести

единствената останала живописна улица „Гурко“, като се премахнат всички къщи от улицата, накацали върху скалите, които представляват най-чудната и фантастична гледка на града. Жителите на тези къщи – лястовичи гнезда – никъде на друго място не биха намерили слънцето, въздуха и просторната гледка, които те сега имат”.

Как да се спре това „благоустройствено разрушение, което обезличава и прави скучни нашите провинциални стари градчета?“ – пита рично художникът и отбелязва, че според него решението е да се създадат комитети. „Намирам следният изход: в градовете, където все още има запазена що годе оригинална красота, трябва да се съставят комитети от просветени граждани, които със съдействието на вещи архитекти и художници да направят преглед на регулационните планове, изработени в много случаи от неопитни хора в канцелариите, често пъти без оглед към терена и местните условия. След обстойно обсъждане на плановете в онези квартали, които представляват архитектурна или оригинална градоустройствена ценност, да се посочат дефектите и чрез общините да се поискат корекции на плановете от Министерството на благоустройството.”

Години по-късно, друг художник – Цанко Лавренов, стига до същите размисли относно старата столица. Във в. „Народна култура“ художникът използва названието „Търново – царицата на градовете“, за да съпостави миналото, настоящето и бъдещето на града.

„В миналото, макар и привидно да се правеше нещо за опазване на нашето художествено наследство, старините често пъти ставаха жертва на своеволията на отговорни фактори. Така например през 1889 г. е била разрушена третата порта на Царевец от тогавашния кмет, някой си Славков, за да може каляската на Фердинанд свободно да мине по нея, а пък върху основите на една църквица, пак на Царевец, управниците разрешиха да се изгради един грозен туристически дом... Както често пъти е изтъквано, много ценни паметници у нас са били разрушени от времето, от земетресенията и от непросветени люде. В чужбина съществува култ към запазването и възстановяването на архитектурните старини. У нас това чувство за поддържане и реставриране на паметниците на културата започна едва отскоро да се насажда в съзнанието на народа. В тази посока трябва още много да се работи, за да се пресекат единични вандалски проявления на непросветени люде, които само дебнат сгода да разрушат някой паметник на културата”.

Художникът изтъква като положителен факт създаването на Общонародния комитет за опазване на града, но и отчита факта, че има поддържници на статуквото и оставяне на старините в положението, в което се намират.

Избирането на арх. Николов за главен проектант и неговото отношение на уважение и почит към труда на старите майстори са гаранцията, че е направен възможно най-правилният избор. Концентрацията и прецизността, която налага работата в града, той описва в своя дневник: „Всеки сантиметър от тази територия трябва да бъде местенце за обзор на голямата красота и наслада от вечността, събрана на това място така щедро, както малко се среща по света”.

Във Велико Търново, освен от самият град, той е привлечен от видяното в околностите, от манастирите, които като постижение на местното строителство са събрали в себе си пълния синтез на сродни изкуства: дърворезба, стенопис, живопис, скулптура.

Проучвателната и проектантска дейност за всяка сграда във Велико Търново, както и за терена около нея, имат своя специфика, оформена от ландшафтната характеристика и историческото развитие на селището. Решено е новите терени в градоустройствения план да са ориентирани по посока дългообразното анфитеатрално развитие на стария град към новостроящите се квартали. Този подход дава възможност за съхраня-

ване на историческите резервати Царевец, Трапезица и Света гора, така че да не бъдат обезпокоявани от комуникационни проблеми и промишлени зони.

С течение на времето са настъпвали изменения, наложени от промените се функционални изисквания. Завареният сграден фонд в различните райони на града има различно архитектурно-художествено звучене и това до голяма степен е спомогнало отмиращите търговски функции на тясната и неперспективна в теренно отношение ул. „Гурко“ да бъде изоставена и по този начин да се запазят обемите и архитектурно-художествените особености на отделните сгради и на ансамбълът „Гурко“ в цялост.

Те са продукт на тогавашната икономика и отразяват материалните възможности на замогналите се собственици и естетическите и художествени изисквания на онова време. Предназначението на отделните сгради налага функционалната схема, която спомага за формиране на точните обеми и образното изясняване на архитектурно-художествените елементи, носещи белега на изящно съчетаване на функция и съдържание с конструктивните и художествени качества на естествения вид на градивните материали.

Ансамбълът на „Гурко“ благоприятства превръщането му в пешеходна зона, по която спокойно могат да се съзерцават не само отделни сгради, но и цялостното решение на уличните и площадни пространства. Сложните теренни условия с широки панорамни анфитеатрални разкривания налагат за всеки отделен случай да се провеждат подробни проучвания, които започват от силуетно-обемното маркиране и стигат до задължителното сродяване по дух със заварения архитектурен образ. Така архитектът постига напластяване на преливащи се пространства в центъра на Велико Търново, за да открои и подчертае неговото единно развитие.

На сградата той гледа като на живо същество. Нейното предназначение е да служи на нуждите на обитателите си, но освен това има свой вътрешен живот и потребности. Като живо същество тя търси светлината и тази необходимост определя разположението на малките и големи отвори, чрез които, по думите на архитекта сградата „диша, добива светлина от слънцето и живот от природата“. Този подход на проектиране предполага съгласуваност и комплексно решаване на всички компоненти, които ще вземат участие в пространството и архитектурно-художественото оформление. За да се стигне до него е необходимо детайно познаване на проектираната територия и застройка, което изисква много време и усилия.

Дългите години престой във Велико Търново и непрекъснатата работа по градоустройствения му план водят до присаждане на архитектурно-творческата мисъл и практика към живия организъм на селищните територии, а постоянно натрупващият се опит от теоретични знания и практика на всеки етап от разработките предпазва от субективизъм и модни увлечения. Естественото преминаване на проектите от една фаза в друга има предимства, равностойни на предварително заплануван успешен край от меропрития.

Намирането на обемно-пространствен и архитектурно-художествен образ на новата застройка във възрожденските ансамбли е в съответствие с конкретната материална среда. Така на една и съща територия в някои от ансамблите на стария град се оформят условия за съжителство в хармонично единство на сгради, които са отражение на различни исторически епохи. Тръгва се по пътя на адаптацията на съвсем нова материална среда в районите на съхранена автентична, а понятието «архитектурен паметник» прераства от единичната къща към ансамбъла, като обхваща цялата материална среда, всички улици, площадни пространства и разширения с техните обемно-пространствени решения, улични насилки, оградни зидове, търговска мрежа, озеленяване, отвеждане

ПРИНОСЪТ НА АРХИТЕКТ НИКОЛА НИКОЛОВ ЗА ВЕЛИКО ТЪРНОВО

СГРАДАТА НА БОРУНА ПРЕДИ И СЕГА

на повърхностните води. Само когато се вземат под внимание всички тези елементи, според архитекта, може да се получи цялостно изградена картина, даваща реална представа за естетическите и архитектурно-художествени качества на заварената от времето на Възраждането материална среда.

Архитект Николов винаги предпочита адаптацията пред реставрацията на съществуващи сгради, тъй като според него реставрацията създава неактивни елементи, докато адаптацията дава възможност да се запазят характерните белези на обекта, като към обема се добави и съдържанието нещо ново и запомнящо се, както е видно в един от най-атраktivните му обекти: сградата в местността Боруна, адаптирана за нуждите на художествена галерия.

Негова е и заслугата за оформяне на цялостния ансамбъл с монумент «Асеневци», който по първоначални предложения е трябвало да бъде разположен в района на Царевец, пред бившия окръжен народен съвет. Предложението е отхвърлено от арх. Николов, който отбелязва, че това е кръстовището за Лясковец и Арбанаси.

Днес ансамбълът на Боруна е част от формираната се във времето културен и архитектурен пейзаж и притежава висока групова и индивидуална архитектурно-историческа стойност.

«Не се страхувам от бедното ни съвремие – пише архитектът в своя дневник. – Убеден съм, че ако не сбъркаме сега, макар и с бедни сгради и площи, с бедна архитектурна мисъл и строителни материали, бъдещите поколения ще ни бъдат благодарни за верните големи посоки, за бъдещото развитие на този район и град».

ДОБРОВОЛЧЕСКИ ИНИЦИАТИВИ В АЕК „ЕТЪР”

Росица Бинева
уредник

От създаването на Етъра до наши дни работата с младите хора е един от най-важните приоритети на музея.

В 50-годишната история на архитектурно-етнографския комплекс подходът към осъществяването на трансмисията между поколенията е различен, съобразно изискванията на времето. Интересен е фактът, че още през 70-те години на XX век в Етъра се провеждат кръжоци за обучения в различни занаяти.

Освен възможността за усвояване на традиционни умения и знания, друго предимство на Етъра при работата с млади хора е, че като музей на открито той е разположен в паркова среда. Наличието на открити пространства, река, цветни и дървесни насаждения, дават възможност за редица забавни и творчески занимания, а музейната експозиция притежава голям потенциал за реализиране на интересни образователни и развлекателни инициативи с млади хора.

От кръжочната дейност, образователни лекции и конкурси, през пленери, празници и възстановки до зелени училища и иновационни проекти – събитията в Етъра са многопластови, разнообразни и винаги пълноценни в предаването на впечатления, знания и умения, които превръщат комплекса в любима територия за децата и младите хора.

Тук е представена реализацията на иновативни идеи, свързани с привличането на младите като доброволци, участващи активно в живота на музея. Осъществените през последните няколко години инициативи, събития и проекти представят Етъра като модерна институция, интересуваща се от потребностите на младите хора.

АЕК „Етър” и Национална Априловска гимназия

Основен и дългогодишен партньор на АЕК „Етър” във формалното и неформално обучение на младите хора е Национална Априловска гимназия (НАГ), която е асоциирана към ЮНЕСКО. През годините двете институции работят в тясно сътрудничество. Добра практика е методическата помощ, която оказват музейните специалисти при подготовката на възпитаници на учебно то заведение в национални и международни проекти.

„Наука от чекмеджето на баба” е проект, разработен през периода 2011-2012 г.

Неговата цел е да се изгради мост между наука и технология в наши дни и да се представи историята на българските занаяти от средата и края на XIX век. Стара технология на изплитане и боядисване на вълнени конци се тълкува атрактивно и неконвенционално на съвременното научно равнище.

Резултатите от проекта бяха представени през 2012 г. на Националния фестивал „Наука на сцената“. Проектът е отличен и участниците му са поканите да го представят на едноименния международен фестивал, провел се през 2013 г. в Германия.

По проект „Успех” - 2013 г.

Възстановка на традиционни сватбени обичаи в Габровско – „Плетенки” и „Менеж”

Национално състезание „Традиционни художествени занаяти”

Изключително успешна и популярна сред учениците от НАГ е една нова инициатива, която за първи път бе реализирана през 2012 г. Музеят за традиционна народна цивилизация „АСТРА” в Сибиу, Румъния – наш дългогодишен партньор, отпрати пока-

на към Етъра да подготви и организира участие на деца от Габрово в националния етап на състезанието за деца „Традиционни художествени занаяти“. Състезанието е част от програма за възраждане и възстановяване на нематериалното наследство, носеща името „Живото човешко наследство“.

Участници в инициативата са деца между 6-18 години от всички области на Румъния, които се учат на традиционен занаят от техните родители, майстори или посещават художествени школи. По време на състезанието те изработват предмети, които в края на му се оценяват от жури, съставено от музейни специалисти, и получават награди.

След предварителен подбор, осъществен от музейни специалисти към Етъра по приоритет: интерес към традициите, фолклора, занаятите, и вземащ под внимание готовността да участват като доброволци в събития на Музея, избраните ученици от Национална Априловска гимназия се включват през месец август в състезанието. Под ръководството на местните майстори, в продължение на 5 дни, те се обучават в традиционни занаяти – дърворезба, грънчарство, тъкачество, правене на кукли и плетене на гривни и др.

„Училище за лазарки“. Това е друга успешна доброволческа инициатива, за реализирането на която разчитаме на ученици от паралелката по „история“ към НАГ и момичета от Габрово. Тя се организира през пролетта в Етъра за пета поредна година. Лазаруването е традиционен български обичай, пресъздаващ прехода на момичето в „мома за женене“.

Музеят публикува поканата за участие в сайта и фейсбук страницата на АЕК „Етър“, както и в печатните и електронни издания в региона. Желаящите да лазаруват преминават през специален курс на обучение, който включва:

- Теоретична част на лазаруването: специалисти от музея запознават момичетата с историята на обичая, значението и символите в него.

- Практическа част - изучаване на типични за обряда песни и танци.

На Лазаровден девойките преминават през всяка една работилница и дюкян в комплекса и в Етърската чаршия отекват благословии за здраве и берекет, а богато украсените кошници на момите събират дарове. Празникът завършва с обичая, наречен „кумичане“. След това всяко от момичетата получава специална диплома за лазарка.

Тези събития и инициативи ни помогнаха да се запознаем с интересите на младите хора, да привлечем желаещите да развиват своите умения и знания, свързани с народните традиции, културното наследство и др. По този начин успяхме да създадем наши последователи сред младежите на Габрово, които превърнахме в активни участници в живота на Музея, което се оказа изключително ползотворно за нас и за младите ни приятели.

Доброволците в Музеен детски кът „Открий какво умееш“

На 5 август 2013 г. в АЕК „Етър“ бе открит Музеен детски кът „Открий какво умееш“, изготвен в партньорство с НБУ и с подкрепата на Фондация „Америка за България“.

Основата, върху която е изградена неговата идейна концепция, е посланието „Открий какво умееш и това ще те прави щастлив. Научи какво е твоето умение сред съхранените традиции и народни занаяти в Етъра“.

Деца на възраст от 4 до 12 години имат възможност да се запознаят и да се обучат в различни занаяти, народни традиции и домашни дейности на принципа „учене чрез опита“, което ги ангажира в продължение на часове.

Съгласно разработената идейна концепция има няколко основни момента, които отличават създадения по проекта музеен детски кът от другите подобни инициативи.

Една от иновациите е „Деца, обучават деца”, която се реализира още в първата година от съществуването на детския кът.

През лятото на 2014 г. 6 момичета от НАГ и Професионална гимназия по туризъм „Пенчо Семов” работеха като доброволци - аниматори в детския кът.

С помощта на ИМКА – Габрово (младежка доброволческа организация), бе разработена специална методика за работа с младите хора, която включваше няколко фази:

- предварителен подбор на желаещи, след което се представя декларация, подписана от доброволците или от родителите, ако децата са непълнолетни;
- разработване и представяне на характеристика за същността на работа на доброволците;
- първоначална фаза на обучение в темите на модулите, което се извършва от музейните специалисти;
- практическо запознаване със занаяти – обучение от етърски майстори
- изготвяне на препоръки, които да послужат пред университети в страната и чужбина, на най-активните и постоянни в изпълнение на ангажиментите си доброволци.

Периодът на ангажираност на доброволците е от юли до началото на септември. Тази година се очертава подборът да бъде между по-голям брой желаещи.

Проект „Традиции чрез иновации”

Проектът се посвещава на 50-годишнината от създаването на АЕК „Етър”, която бе отбелязана през 2014 г. Предизвикателството да бъдеш първи предначертава посоките за развитие на Музея. То е и в основата на главните цели на проекта – търсене на новаторски подходи в съхраняване и популяризиране на българското културно наследство; привличане на младежка аудитория и превръщането на Етъра в разпознаваемо място, представящо българското културно наследство по иновативен и нетрадиционен начин.

Проектът бе насочен към: младите хора от Габрово; млади изпълнители – аматьори; учениците и студентите с професионални интереси, любители на българския фолклор и традиции; посетителите на АЕК „Етър”.

Чрез него бяха реализирани следните събития и дейности:

„Флашмоб в Етъра” - Представяне на българското фолклорно богатство с помощта на съвременното изкуство.

Флашмобът е алтернативна форма на изкуство, представяно пред случайна публика, която за първи път бе показана в български музей.

Многобройните гости на АЕК „Етър” бяха приятно изненадани от две флашмоб представления, реализирани на 30 август и 7 септември от младежи – доброволци; участници във фолклорните състави и любителски фолклорни формации. В рамките на 10 минути, в импровизиран спектакъл пред публиката бяха представени предварително подготвени и подбрани 2 български хора и 2 популярни хороводни народни песни. Както се очакваше, гостите на Етъра приеха предизвикателството и с охота се включиха в изпълненията, увлечени от магията на българския фолклор.

Посетителите, наблюдавали и участвали във флашмоб, са над 400 души. Гледанията във „Фейсбук“ и „You tube“ – над 2000 до края на 2014г. За съжаление, не могат да бъдат проследени всички гледания, защото клипът се разпространява и чрез участни-

ците във флашмоба.

Тази година ще повторим реализирането на тези представления отново с участието на млади доброволци.

Познавателната игра „Заветът на Лазар Донков” бе второто събитие, създадено и реализирано в рамките на проекта.

В годината, в която се честваха 50 години от създаването на Етъра, познавателната игра даде възможност на младите хора от града да се запознаят по нетрадиционен начин с историята на музея, занаятите, представени в Етъра; както и с делото на Лазар Донков.

Бяха съставени 6 отбора от по 4 души ученици доброволци, ръководени от учители или педагогически съветници към училищата. Те трябваше да се справят със 7 въпроса, за да открият „Завета”. Играта се проведе в три последователни дни – от 30 септември до 2 октомври.

Младите хора останаха заинтригувани от надпреварата, защото, едновременно с познавателния елемент, тя ги научи на: феърплей, нови знания; отборна игра, наблюдателност и съобразителност, аналитичност и т.н. И не на последно място, от играта те разбраха, че дори да се чувстваш объркан, отборът ще ти помогне да откриеш „Завета на Лазар Донков” и да станеш негов продължител.

Проектът завърши с организиране и провеждане на дискусия, посветена на иновативните практики за привличане на младите хора в музеите, която се проведе на 22 октомври 2014 г.

Чрез нея се потърси мнението на младите хора за това как виждат своето пришествие в музеите и възможностите за тяхното участие в събития и дейности, организирани от Етъра. Поставено бе началото на инициативата всяка година в музея на открито да бъде предоставяна възможност за изява на младите хора, която да е свързана със съхраняването и презентизирането на българското културно-историческо наследство.

Доказателството, че сме успели да постигнем целите си дойде от признанието, което получихме на 5 декември на Международния ден на доброволците. В специално събитие ИМКА – Габрово отличи най-активните представители на училища, неправителствени организации и други обществени институции, които през 2014 г. са привлекли за осъществяването на своите дейности и инициативи различни по възраст и опит доброволци от общините: Габрово, Севлиево, Трявна и Дряново. В категорията: „Проект на годината“, привлякъл най-много доброволци, бяха наградени три проекта. Сред тях е „Традиции чрез иновации” - за новаторска идея и добро партньорство между институциите.

Изводи и резултати от доброволческите инициативи на АЕК „Етъра”

С посочените примери ние демонстрираме желанието Музеят да търси нови, оригинални способи за привличане на младежката аудитория. Показахме, че АЕК „Етъра” се стреми на бъде модерна институция, която се интересува от потребностите на младите хора и има готовност да им предостави възможност за изява с инициативи и събития, свързани със съхраняването и представянето на българското културно-историческо наследство. Следваща стъпка в тази посока е възможността за създаване на доброволческа младежка структура към Музея.

Доброволци в Музеен детски кът „Открий какво умееш” (снимката горе)

Проект „Традиции чрез иновации” – моменти от познавателната игра „Заветът на Лазар Донков” (снимката в ляво)

Проект „Традиции чрез иновации” – Флашмоб в Етѐра (снимката долу)

Участие на ученици – доброволци от Национална Априловска гимназия в състезанието „Традиционни художествени занаяти” в музей Астра – Румъния

„Училище за лазарки” в АЕК „Етър” – всяка момиче получава специална диплома за лазарка

АТАНАС Х. СЛАВЧЕВ – ПРЪВ ГРАЖДАНИН И „СТАРЕЙШИНА“ НА ПАВЛИКЕНИ

Нели Цонева
Исторически музей-Павликени

Първите десетилетия след Освобождението на България от османско владичество са особено важен период в цялостното историческо развитие на Павликени. Това са първите трудни и съзидателни години, когато е трябвало да се преодолее вековната изостаналост и да се положат основите на едно качествено ново социално-икономическо обществено развитие. Посоката, темповете и първите стъпки в изграждането на града зависели от първата генерация на новите заселници. Тяхната находчивост, интелект и прозорливост предопределили много от последвалите събития и етапи в израстването на селището. С най-големи и трайни заслуги за цялостното развитие и просперитет на Павликени е „старейшината“ Атанас х.Славчев.

Неговото потекло води началото си от стар търновски род на известни майстори кожухари. Корените на родословното дърво тръгват от хаджи Коста – капзамалинът (държавен бирник). Неговият син – хаджи Паскал, става един от най-известните майстори кожухари на Търново. Водил е две жени, от които има пет деца, всички задомени впоследствие. Първата му съпруга – Зафирица, ражда през 1806 г. сина им Славчо (в родословното дърво на семейството като негова рожденна година е записана 1810 г.). Останал рано сирак, след смъртта на майката бащата го изпраща да живее и учи в метоха на църквата „Св. Богородица“. Там той изучава писмено български и гръцки език, а по-късно усвоява говоримо турски и румънски език.

След като завършва обучението си в метоха, се завръща при баща си и преминава през всички степенни на обучение в кожухарския занаят – чирак, калфа и устабашия. Като самостоятелен майстор се прочува не само като отличен кожухар, а и като особено находчив търговец на кожи. Доброто финансово състояние му позволява да закупува овчи и волски кожи от централната част на Дунавската равнина и да стига чак до равна Добруджа. С негови средства, двама търговци му доставят лисичи, зайчи, вълчи, агнешки и ярешки кожи, които закупували от Босна и Херцеговина. Едва през 30-те години на XIX в. хаджи Славчо започва да изнася кожи за панаира в Лайпциг, а в замяна доставя готови кожени и други изделия, които пък пласира по пазарите в Шумен, Плевен, на Узунджовския панаир и по другите големи български градове.

Хаджи Славчо бил личен човек – строен, рус и висок, със силна мускулатура и добро здраве. Като виден човек в обществото обичайните за времето „френски“ дрехи, а на главата си – фес или калпак. През 1840 г. създава семейство с х.Анастасия х.Михалева (род. 1818 г. – поч. 1901 г.). Раждат им се 8 деца – Паскал, Зафирица, Михаил, Ламбуша, Ламбини, Никола, Атанас и Константин.

Хаджи Славчо държал първенството сред търновския кожухарски еснаф. По спомени на негови съвременници – „...Често улицата от площада Баждарлъка, край кожухарския хан, Каябашъ до входа на Царевец се пълнеше с волски, биволски и конски коли – колело до колело – натоварени с кожухарска стока от и за х.Славчо“.

През 1860 г. той разширява търговията си и започва да търгува и с мед (бакър), с кородавания (пресукани памучни прежди) и със сахтияни (тънки и финно обработени ярешки кожи). Натрупал добри печалби от търговията и кожухарството, същата година започва да се занимава и с банкерство. С негови средства години наред рабо-

тят много кожухари, рибари, ракиджии, търговци, занаятчии и предприемачи. Хаджи Славчо отпускал заеми при 12-15% годишна лихва, в много от случаите на доверие. През 70-те години, заедно със синовете си х.Паскал и Михаил, открива първата в Търново Тютюнева фабрика, която работи обаче само две години. През 1871 г. свободният му капитал възлиза на 250 хиляди турски лири – без недвижимите имоти.

Финансовият капитал, с който разполага, му позволява да разшири предприемачеството си, като спечелва търг за продоволствие на войската с месо, както и за събиране на десятъка в селата Горна и Долна Липница и Батак.

По време на Априлското въстание през 1876 г. и на Освободителната Руско-турска война изпраща семейството си в Румъния при свои роднини, а сам той заминава за Цариград. Освен известен търговец и занаятчия в Търново, х. Славчо дълги години е член на областния „мезлиш“ (ръководен орган на селищата по време на османското владичество, в който участвали по равно българи и турци). До края на живота си той е дългогодишен член на търновското училищно настоятелство, както и ктитор и член на църковното настоятелство на черквата „Рождество на Пресвета Богородица“ в старорестолния град.

След 60-годишна трудова дейност като занаятчия, търговец, предприемач и лихвар, хаджи Славчо умира на 27 май 1887 г. на 83-годишна възраст. Погребан е в двора на търновската църква „Св.Богородица“ (1).

Атанас х.Славчев е седмото дете в семейството на х.Славчо и х.Анастасия х.Михалева. Роден е на 5 октомври 1856год. в Търново. Землището на павликенските села младият Атанас опознал живота на българските селяни още през годините на турското робство, когато баща му го изпращал да събира от околните села десятъка – един от най-тежките данъци в размер на 1/10 от готовата селскостопанска продукция (2).

В средата на XIX век и през последните 30-40 години на османското владичество Павликени е селище изцяло с турско население. Данни за наличието на последните български семейства има от 1816 г. и 1826 г., а от 1841 г. градът е вече изцяло с турско население. По време на Руско-турската освободителна война (1877-78 г.) настъпват отново сериозни демографски и етнически промени – турците се изселват, а на тяхно място от Балкана и околните села идва ново българско население (3). След Освобождението една голяма част от павликенското землище става собственост на семейство х.Славчеви.

Атанас х.Славчев идва в Павликени на 8 март 1878 г., за да посвети 65 години от живота си на бъдещето развитие на наклееното място. На площ, повече от 4000 дка, той създава собствен чифлик, който обхваща землищата на четири съседни села – Павликени, Бяла черква, Стамболово и Михалци.

По време на османското владичество тези земи са били под управлението на Етем бей. Атанас х.Славчев бил личен познат с бея и може да се предполага, че е получил от него документ-пълномощно за попечителство на чифлика. В архивите има запазени такива пълномощни на бягащи и изселили се по време на войната турци, с които те преотстъпват земите си. Атанас узаконява собствеността си върху Етембевия чифлик в първите години след Освобождението чрез Временната комисия по турските имущества (4).

Почти всички по-важни събития, станали в Павликени по това време, са свързани с неговото име. Създаването на х.Славчевия чифлик запазва селището като административна структура, тъй като вероятността землището му да бъде заграбено от околните села е била съвсем реална. Изграждането на почти всички обществени сгради и институции става със съдействието и прякото участие на сем. х.Славчеви. През 1881-82 г. върху подарена от тях земя в Павликени е построена църквата „Пресвята св. Богородица“.

По този повод х.Стоян Дончев Сейков си спомня: „Като се преселих в Павликени през 1882 г. довършихме църквата. Всеки човек се включи да помага – взят дървета, тухли, камъни от „Машатлъка” и турската джамия. Пари за майсторите събрахме като обложихме богатите с по 300 гроша, средните с по 200 гроша, а по-бедните с по 100 гроша. Парите не стигнаха и отново хората пак се обложиха с по 200, 100 и 50 гроша. Накрая Атанас х.Славчев доплати, а парите му ги върна общината чак след пет години...” (5).

В документите на църквата и на нейната стената семейството на х.Славчо и съпругата му са записани като ктитори на християнския храм. Четиридесет години покъсно техният син Атанас х.Славчев, по повод смъртта на съпругата си Йона (поч. 30 август 1938 г.), подарява на храма „Пр. св. Богородица” в Павликени нива от 40 дка с условието жена му да бъде погребана в църковния двор (6).

Атанас х.Славчев е бил един от активните общественици на Павликени и нерядко става прозорлив инициатор на много от положителните промени в живота на селището. Не без неговото активно съдействие през 1894 г. околийският център е преместен от Паскалевец в Павликени – факт, който благоприятства бъдещото развитие на населеното място. Независимо, че Павликенска околия съществува до края на 1899 г., по времето си тя обединява 28 селища от района с обща площ от 697 кв.км и с население 36 120 души.

Завидна прозорливост и благотворителност Атанас х.Славчев проявява при прокарването на жп линията София – Варна. Трасето на бъдещето транспортно съоръжение трябвало да пресече нивите и горите на белочерковци в м. Ейкъна. Разбирайки колебанията и тревогите на селяните, че влаковете ще им сгзват домашните птици и животни, Атанас х.Славчев предлага линията да минава между двете селища - Павликени и Бяла черква. За тази цел и оценявайки предимствата на железопътния транспорт той заменя свои ниви с имоти на белочерковци, при това в съотношение 2:1 в тяхна полза, след което ги предоставя за построяване на жп участъка.

По този повод, като легенда се разказва пътуването му до София. Той тръгнал със собствения си файтон, дърпан от три коня, но стигайки до ловешкия квартал „Вароша”, установил, че пътят много стръмен и преценил, че возилото му може да се разбие по надолнището. Съобразителният стопанин застрелял коня, който бил впрегнат по средата и се влачил, задържайки файтона, като така успял да преодолее опасността и да стигне навреме в София. В министерството той прави дарение на държавата, като предоставя част от нивите си, за построяване на жп гарата и за оформяне на площада пред нея.

Друга немалка част от нивите на х.Славчев (както и на други павликенци) са откупени от държавата и върху тях е построена железопътната линия. Откриването на гара Павликени става на 21 ноември 1899 г., а свързването на населеното място със железницата допринася в голяма степен за стопанското и социалното му развитие. Несъмнена заслуга за това има Атанас х.Славчев (7).

Използвайки финансовите си възможности, авторитет и лични връзки той помага при разрешаването на редица проблеми в Павликени. С неговото съдействие и върху част от неговите земи се открива Земеделското училище, Държавното опитно поле, построява се основното училище, откриват се гимназията и казармата.

От 1882 г. до 1912 г. Атанас поддържа чешмата в центъра на града – т.н. Циганска чешма, 1/3 от водата на която изтичала в чифлика му. С неговото съгласие са отчуждени части от дворните му места, така че да се коригира коритото на дерето, а също да се оформи централният площад, общинският пазар, както и да се изградят сградите на общината и на читалището (8).

Основното занимание на Атанас х.Славчев било земеделието, но това не му пречело да проявява благотворително отношение към училищата, към културно-просвет-

ните и общественно-политическите организации в Павликени. През 1921 г. той построява голям и модерен за времето си театрален салон, който години наред предоставя сцената си на художествените групи на читалище „Братство”, на самодейните ученически състави и на общественно-политическите организации.

Особено благосклонно отношение Атанас х.Славчев имал към местното ловно дружество „Сокол”. На 28 юни 1934 г. се полага основният камък за изграждане на негов Ловен дом. В подписания по този повод акт се казва: „Ловният дом се построява върху подареното място от почетния член на Ловната организация и благодетелен член на Дружеството Атанас х.Славчев от село Павликени, който е основател на дружеството и на селото...”(9). Нотариалният акт за дарение на земята е от 13 март 1934 г. – том I, №121, рег.№433, по дело №107 на павликенския миров съдия.

Въпреки че не се е занимавал с активна политическа дейност, още през 1894, 1896 и 1899 г. кандидатурата на Атанас х.Славчев е издигана за народен представител (10). През 1900 г. той е избран за кмет на Павликени, а през 1908 г. става депутат в XIV Обикновено Народно събрание. В работата на законодателния орган участва до разпускането на XVII ОНС през 1918 г. (11).

Явно доказателство за активната обществена позиция на Атанас х.Славчев е отношението му към местните спортни, културно-просветни и обществени организации. Години наред той е почетен член и постоянен дарител на Ловно-стрелческата дружина „Сокол”, на българския Народен морски сговор – клон Павликени, член и кръстник на знамето на Гимнастическо дружество „Юнак”. Членува в Земеделската задруга и в Дружеството на запасните офицери. След смъртта на дъщеря си подарява пияо на гимназията, а години наред спонсорира ученическата трапезария.

Красноречив пример за благотворителното му отношение към спорта е съществувалият от 1930 до 1945/46 г. Спортен клуб „Хаджи Славчев” – Павликени. Част от успехите на неговите футболисти, достигнали до финални за страната срещи, се дължат и на почетния член на клуба Атанас х.Славчев. Прозорливостта му се проявява и при откриването на спортни таланти. При едно посещение в Свищов, където наблюдава ученически спортни състезания, той забелязва и оценява по достойнство спортните умения на Йордан Петров, след което го довежда в Павликени, прави го член на спортния си клуб и му осигурява финансова издръжка.

Информацията от страниците на бр. 66 на в. „Павликени” от 1939 г. е доказателство за отношението на спортистите към техния благодетел: „Посрещането на шампиона на маратонското бягане в Павликени. На 20 т.м. Павликени бе щастливо да посрещне много тържествено победителя в маратонското бягане Йордан Петров – Графа... Слиза Йордан Петров с купата за първенството, който най-напред се отправя към старейшината на Павликени Атанас х.Славчев, основател на Спортния клуб „Х.Славчев”, на който клуб е член победителят, и му целува ръка. Тоя жест трогна всички и насъбралата се публика изрази задоволството си от жеста и победителя чрез бурни овации” (12).

Атанас х.Славчев бил щедър човек. Дарявайки пари и имоти на своите съграждани, той не само допринесъл за общественно-икономическото развитие на Павликени, но и за възпитанието на жителите му в благотворителност, прозорливост и трудолюбие. Въпреки че раздава немалобройни заеми и има много наематели на земите си, не е осъдил ни един човек за неизплатени дългове, а често опрощавал и лихвите по раздадените кредити.

Особено много обичал децата. Негови съвременници разказват, че в джобовете му винаги имало бонбони, а той щедро и с усмивка ги раздавал на малчуганите (13)..

В спомените на старите павликенци дядо Атанас х.Славчев изглеждал така: „И сега го виждам – възпълен, малко приведен, в делник със стария си каскет, под който сняг от старчески коси се белее подсилен от блясъка на винаги чист чифт бели очила, облечен винаги в черния си сюртук. В празник от неговата фигура се излъчва една мила тържественост, която се е отпечатала и на града ни. Той завеща на нашите селяни градския си дух, а отрази с деловия си живот напредничавата физиономия на Павликени“ – отбелязва главният редактор на в. „Павликени“ Михаил А. Петров (14).

На Атанас х.Славчев и съпругата му Йона се раждат осем деца: Анастасия, Славчо, Славка, Стефан, Светослав, Константин, Георги и Ангелина, но повечето от тях са починали съвсем млади. До зряла възраст са достигнали само синовете му Георги и Стефан.

Атанас х.Славчев получава уважението и почитта на съгражданите си приживе. За всичко, което е дарил и направил за Павликени, с решение на Общинския съвет от 23 юни 1938 год., той е обявен за „пръв гражданин и старейшина“. Под това решение са положени подписите на общинските съветници Стефан Колчев, Иван Тъпанчев, Стефан Начев, Петър Рачев, Иван Михалев, Генчо Тропчев, Иван Енев, Христо Корфонов, Иван Сяров, Петър Стаев, Д-р Марков и Д-р Димов, както и на кмета на селото Григор Ан.Писарев.

В т. 3 от протокола е записано: „Докладва се от г-н кмета, че жителят на Павликени Атанас х.Славчев е допринесъл извънредно много за преуспяването и издигането на Павликени. В миналото той е станал причина да се построи гарата, която пък от своя страна дава импулс за развитието на селото. Неговият баща, а заедно с него и той са запазвали селото от безчинствата на турските орди и пр. По случай смъртта на съпругата си е дарил на църквата една нива от 40 дка. Сега дава съгласие и отстъпва 1760 кв.м свое място за оправяне на дерето и разширяване площата при Циганската чешма. Общинският съвет няма материални средства да даде една дан към него, но почит и уважение, както и морално удовлетворение, може да му се въздаде, като му се признае правото на старейшина на с. Павликени и се обяви за почетен член на общината. Нека му се признае правото и на пръв гражданин на общината, като портрета му се покачи в кабинета на кмета. Общинският съвет без разисквания и с аплодисменти реши: Признава за пръв гражданин и старейшина, а така също и за почетен гражданин на с. Павликени Атанас х.Славчев...“ (15).

В края на живота си той подарява 100 хил. лева за войниците от Павликенското военно поделение и по 100 хил. лева за учениците от двете училища в Павликени – Основното училище и Смесена гимназия „Княгиня Мария Луиза“. По негово желание е основан фонд на името му, от лихвите на който след решение на учителските съвети, ежегодно се подпомагат бедни павликенски деца (16).

За благотворителността на Атанас х.Славчев съобщава и в. „Павликени“ от май 1939 г.: „Учителският съвет на Основното училище в Павликени изказва публична благодарност на дядо Атанас х.Славчев от Павликени за дадените от него два обеда на 50 бедни деца при Основното училище в помен на покойната му съпруга баба Йона Ат.х.Славчева, на стойност повече от 600 лева“ (17).

Атанас х.Славчев умира на 87-годишна възраст на 10 ноември 1943 г. (18). Със заслужени почести той е погребан в двора на църквата „Пресвята св. Богородица“. Идеята на художника Владимир Егер – едно от училищата или друг обект в Павликени да носят неговото име, се реализира едва в наши дни (19). Днес една от главните улици на града се нарича „Атанас х.Славчев“, а портретът на „старейшината“ заслужено заема видно място в сградата на Община Павликени.

Павликени – пазарь на дини   фото-Каломенски

Бележки:

1. Исторически музей – Павликени, фонд “Документи”, инв.№196 - арх. Г.Козаров, Родословие на семействата Хаджи Славчеви от гр.В.Търново”, София, 1934г., Печатница “Художник”;
2. Пак там
3. Сб.”Павликени и Павликенският край”, Издание на ОФ, София,1977год.,Йовков М.,”Павликени и павликянството в България”, стр.99-113;
4. Панайотова К., “Стопанската структура на Павликени през периода 1878 – 1945г”, Сб.”Павликени в миналото и днес”, В.Търново, 1998г.,стр.92-94;
5. Регионална библиотека “П.Р.Славейков” – В.Търново, вестник “Павликенски глас”, год.І, бр.3, 4 и 6 от м.ХІІ.1928г. до м.І. 1929 год.
6. Регионална библиотека “П.Р.Славейков”-В.Търново, в-к. “Павликени”, год.ІІ, бр.10 от 5.6.1938 г.;
7. Р.Ив.Русанов и Ив.В.Ванев, “Павликени и Павликенския край”, София, 1940 год., Печатница “Кехлибаров”, стр.123-124;
8. Регионална библиотека “П.Р.Славейков”-В.Търново, в-к. “Павликени”, год.ІІІ, бр.88 от 29.11.1939 год., стр.1;
9. Исторически музей – Павликени, фонд”Документи”, инв.№ 216 ,инв.№990 н.сп.ф./ док.;
10. Централен държавен исторически архив – София, ф. 173, оп.1, а.е.1418, л.131;
11. Исторически музей – Павликени, инв.№ 2921 осн.ф. “Реч на търновския народен представител Илия Н.Кирков,1916г”
12. Исторически музей – Павликени, вестник “Павликени”, год.ІІІ, бр.66 от 25.06.1939г. стр. 3;
13. Регионална библиотека “П.Р.Славейков”-В.Търново, год.І, бр.5 от 5.3.1937 год., стр.4;
14. Регионална библиотека “П.Р.Славейков”-В.Търново, в-к. “Павликени”, год.VІІІ, бр. 186 от 25.11.1943год.,стр.1;
15. Държавен архив –В.Търново, ф. 266-к, оп.1, а.е.115;
16. Народна библиотека “Св.св.Кирил и Методий” – София, в.к.”Северен глас”, год.ІV, бр. 86-87 от 15.05.1943г.;
17. Регионална библиотека “П.Р.Славейков”-В.Търново, в-к. “Павликени”, год. ІІІ бр.59 от 6.5.1939г., 4 стр.;
18. Регионална библиотека “П.Р.Славейков”-В.Търново, в-к. “Павликени”, год.VІІІ, бр. 186 от 25.11.1943 год.;
19. Регионална библиотека “П.Р.Славейков”-В.Търново, в-к, “Павликени”, год.І, бр.5 от 5.3.1937 год.;

ЕКСПОЗИЦИЯ „ПОЕЗИЯТА НА КАМЪКА” В НАЦИОНАЛЕН МУЗЕЙ „ЗЕМЯТА И ХОРАТА”

Живка Янакиева-Начева, Светлана Енчева

Експозицията „Поезия на камъка” е дело на авторите и е част от едноименен интердисциплинарен проект, чието създаване е провокирано от ширещата се представа, че минералите и скалите са нежива природа, без да се види тяхната роля като вдъхновител и източник за духовно преживяване. Разработването на проекта включва: изготвяне на постоянна и мобилна експозиция „Поезия на камъка”; издаване на албум с подбор от стихове на поети-класици, които чрез минералите изразяват своите емоции; организиране на младежки конкурс „Слово за камъка”.

Целите на проекта са:

- Представяне на хармонията между човешкото слово (поезията) и красотата на природния обект (минерала);
- Да провокира нов прочит на класиците (чрез постерната изложба и албум);
- Да провокира нов поглед към минерала (чрез експозицията във витрините и албум);
- Да провокира творческия потенциал на младата публика чрез конкурса „Слово за камъка”;
- Да носи познавателна и естетична наслада на публиката - както в НМ „Земята и хората”, така и в други музеи чрез своята мобилност.

В различни времена авторите на художествени произведения често използват свойствата и качествата на минералите като символ на съвършенството и красотата. Така благодарение на тяхното творчество през вековете характеристиките, метафорите и алегоричните са се превърнали в трайна поетическа система, която оказва изключително влияние за развитието на книжовния език и образното мислене. Качествата и стойностите на скъпоценните камъни са използвани за създаването на символика, утвърдила във всички културни езици постоянни представи за красотата на природните явления – облаците, цветовете на изгрева и залеза, зелените полета, морската шир, и разбира се – на човешките качества и отношения - *„Слънцето рубин е засиял”* (Омар Хаям), *„здрачът аметистов”* (Джеймс Джойс) *„янтарен, тежък ден”* (Ана Ахматова), *„кехлибарното лято”* (Елисавета Багряна). Тази традиция преминава непокътната и в съвременното литературно творчество, където иносказателното присъствие на камъните днес изживява нов ренесанс.

Наименованията на скъпоценните камъни образуват придобили езикова гражданственост устойчиви определения, характеризиращи същността на предметите – *„устните – рубин, зъбите – маргарит”* (Шота Руставели). Някои от тях са навлезли в поетическата стилистика и авторския почерк на класиците ни, а така и на съвременните български поети: *„изумрудена верига”* (Николай Райнов), *„бисерни слова”* (Йордан Кушев), *„мир гранитен”* (Иван Вазов), *„диамантни къдреци”* (Мара Белчева), *„ясписни вълни”* (Теодор Траянов), *„алмазна роса”* и *„алмазна утрин”* на Николай Лилиев... Във всички случаи имената на камъните се използват като прилагателни, които предлагат разнообразна гама от цветове и нюанси и същевременно са натоварени с контекстни внушения, които имат висока емоционална и познавателна стойност.

Посредством метонимията, сравнението и иносказанието поетичната реч дава ясна представа не само за качествата и свойствата на предмети и явления, но и за опре-

делени душевни състояния или явления, както и за самия език: „твърди като скала”, „чисти като кристал” или „реч като алмаз” (Кирил Христов), „непомътен кристал” (Димчо Дебелянов), „грозд подобно кехлибар” (Михаил Лермонтов), „Сърцето ти е диамант” (Хайнрих Хайне), „чист като кристал” (Артю̀р Рембо), „Сърцето му, от кремък сътворено” (Владимир Калоянов)...

„Слънцето рубин е засиял” (Омар Хаям); „устните-рубин” (Шота Руставели); „рубинени уста”, „пожар от злато и рубин” (Христо Смирненски); „възгорял рубин” (Геодор Траянов);

„кехлибарното лято” (Елисавета Багряна); „янтарен, тежък ден” (Ана Ахматова); „янтарен прах” и „кехлибарени пръсти” (Димчо Дебелянов); „грозд подобно кехлибар” (Михаил Лермонтов);

„Слънцето рубин е засиял” (Омар Хаям); „устните-рубин” (Шота Руставели); „рубинени уста”, „пожар от злато и рубин” (Христо Смирненски); „възгорял рубин” (Геодор Траянов);

„изумрудена верига” (Николай Райнов); „греят будни изумруди” (Христо Ясенов); „застрептяха изумруди” (Николай Лилиев); „дъжд от изумруди” (Кирил Христов); „остров изумруден” (Александър Пушкин)

„зрач сапфирен” (Сергей Есенин); „Очите ти –

„чист като кристал” (Артю̀р Рембо); „кристал безмълвен” (Йохан Волфганг фон Гьоте);

Физическото разлагане на светлината е краткотрайно явление и няма да е пре-силено твърдението, че нашето познание за цветовете в немалка степен се дължи на благородните камъни. Изящната словесност пък ни помага да затвърдим това сетивно знание и да видим света в цветовете на дъгата чрез поетичното въображение на Джеймс Джойс – „зрачът аметистов”, Сергей Есенин – „зрач сапфирен”, Христо Смирненски – „пожар от злато и рубин”, Христо Ясенев – „греят будни изумруди”, Иван Вазов – „небе, обсипано с брилянти”, Николай Лилиев – „затрептяха изумруди”, Кирил Христов – „дъжд от изумруди”, Теодор Траянов – „пронизва мрака възгордял рубин”, Николай Райнов – „Вълна с вълна се сплита в изумрудена верига”.

Камъкът е дълбоко заложен в художествените образи на литературата в Япония и Китай. Поезията в тези страни е преди всичко поезия на искрена любов към природата, изтънчената красота на обкръжаващия ни свят. Безспорен лидер сред камъните в китайската литература е нефритът.

Особеностите на японския бит и елитарната обществена култура са залегнали във философията на шинтоизма, издигащ в култ предците, хармонията и преклонение-то пред природата. Мечът, огледалото и ясписът са неговите свещени реликви и олицетворяват това единство. В японската литература специално място сред благородните камъни е отредено на ясписа и на перлата. Класическите определения като *ясписов конец*, *копие от яспис*, *ясписов клон*, *ясписово облекло* са безусловен критерий за изящество и завършеност, което ги е превърнало в почти магически словесни формули.

В хармонично единство на поезия и минерали авторите реализираха в Националния музей „Земята и хората” иновационна изложба „Поезия на камъка”, която е първа по рода си в България. В четири витрини са експонирани високо естетични природни образци на скъпоценни камъни, вдъхновили с красотата си поети да напишат своите произведения. Редом с поетични образци посетителят може да се наслади на подбрани експонати от рубин, сапфир, смарагд, кварц, нефрит, мрамор и други, които сами по себе си могат да се нарекат „природно изкуство”. Съчетаването на абстрактното с визуалното в представя-нето на темата многократно повишава естетичното възприятие от изложбата.

Детайли от експозицията “Поезията на камъка” в НМ “Земята и хората”

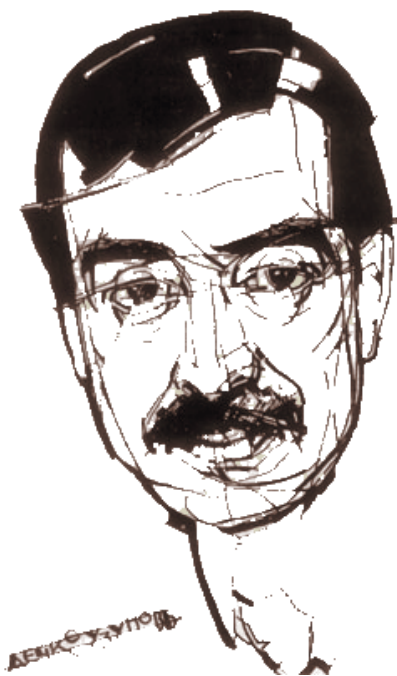
Неразделна част от експозицията са 6 постера с подбор от стихове на поети-класици, които чрез минералите в пряко или преносно значение изразяват своите емоции.

Направен е специален подбор на портретите на поетите - творби на известни художници.

Ана Ахматова, портрет от А. Модилиани

Пейо Яворов, портрет от Дечко Узунов

Гео Милев, автопортрет

Кирил Христов, шарж от Александър Жендов

За проявения интерес към изложбата „Поезията на камъка” говори фактът, че в рамките на 10 месеца, освен в НМ „Земята и хората”, тя бе представена още на две места: на 22 април – Ден на Земята, в Столичната библиотека и при откриването на майски културни празници в Университетската библиотека „Св. Кл. Охридски”.

Оценка за експозицията ще намерим в седмичното издание на Съюза на българските писатели „Словото” в бр. 23 от 2015 г.: „Това е една необикновена експозиция. Националният музей „Земята и хората” предлага оригинална, интересна и емоционална среща с една щедра палитра композиции, в които участват двете „непреходности” – кристалът, камъкът, минералът от една страна и Словото – от друга. Къде, кога и кой поет е употребявал символа на вечността и красотата – скъпоценния камък, минерала в изграждането на иносказанията и метафорите си, в многозначителните откъм подтекстова дълбочина тропи? Като сравнения. Като олицетворение. Като съпротива на ефимерността, на краткостта, с която е белязан човешкия живот. И вечността, отредена на поетичните шедьоври – също толкова, колкото на природните феномени”.

ДОБРОВОЛЧЕСТВОТО В БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ – 2015 г. – ПОВЕЧЕ ВЪПРОСИ И ПО-МАЛКО ОТГОВОРИ

д-р Екатерина Цекова
Национален политехнически музей

Доброволчеството е изключителна проява на гражданско съзнание, на висок морал и съпричастност към значими каузи, хора и/или институции в затруднение. Можем да го наречем и начин на мислене или житейска нагласа за подкрепа на нуждаещите се – без очакване за възвръщаемост.

Вътрешната осъзнатост на доброволците, в повечето случаи е резултат от домашно възпитание и от самовъзпитание, надградено от средата, в която човек израства и се развива през годините. Затова, приносът на обществото и на държавата към създаването на доброволци може да се ситуира не толкова в процеса на тяхното формиране, колкото в процеса на тяхното изявяване.

Казано по друг начин – държавата е редно да участва в етапа на реализиране на доброволческия труд, както и да осигури високата му обществена оценка. Тя трябва да популяризира доброволчеството, но най-вече да създава необходимите условия и подкрепа за практическа му изява. За жалост, има стотици примери, в които желаещите да дадат своя доброволен труд не могат да го направят поради липса на отношение и/или ресурс от страна на институциите.

За да няма такива проблеми, първата стъпка е създаване на необходимата нормативна база, обезпечаваша функционирането на практическата система за съвместни действия на държавата или общинските власти, гражданското общество и потенциалните доброволци. Под нормативна база, имам предвид не огромни текстове на закони, наредби и правилници, а първо и преди всичко – ясна позиция за ползата от и за статута на доброволеца, която да се облеche в кратки нормативни документи. В тях трябва да личи ангажиментът на държавата, както и ресурсът за обезпечаване на този ангажимент. Останалото е работа на самите доброволци и техните формални или неформални организации.

Ако от общото преминем към частното, т.е към темата за доброволците и музеите или доброволците и опазването на КН в България, става още по-ясно, че въпросите са повече от отговорите. Това не означава, че в музеите няма доброволци, а че системата за тяхното активно и системно привличане и включване в сектора все още не е създадена и не функционира по ясни правила – в развитие и надграждане.

През последното десетилетие, почти всички български музеи ползват доброволци. Ето кои са и основните въпроси, които си задаваме:

КОГА привличаме доброволци в музеите? Това се случва по-скоро при необходимост, отколкото регулярно и в повечето случаи е въпрос на договорка на добра воля, а не постоянна политика или целенасочена трайна практика.

ЗАЩО това не е трайна практика? Защото ежедневната и твърде специализирана музейна работа на все по-малките ни екипи не предполага отделяне на време за поддържане на активен контакт с настоящи и потенциални доброволци. Няма свободен човешки ресурс за тяхната подготовка, така че да може да им се възлага не само обща, но и работа с музейен характер.

КАК се подготвят доброволците, които ползваме в музеите? На този етап отговорът е, че почти не се подготвят, а правилният отговор е, че трябва да се подготвят именно като доброволци в/за музеите и то от специалистите с достатъчен опит. Това изисква не само време, но умения и желание от страна на музейните специалисти – също така да вложат доброволен труд, за да въведат доброволците в материята. При това, процесът следва да се осъществява по определена методика и програма, с ясни цели и предвидими резултати.

КЪДЕ, в кои музейни дейности могат да се включват доброволците? Сферите на прилагане на доброволен труд в музейния сектор следва да бъдат точно определени: поддръжка на добрия вид на сградния фонд; подготовка и провеждане на събития с масова публика; фондова работа, лабораторна, научно-изследователска, техническа, компютърна обработка на данни, библиотечно-информационна дейност или друга. Направленията зависят от непосредствените нужди на отделната институция, но всеки бъдещ доброволец в музей следва да има предварителна яснота точно в каква дейност би се включил и, разбира се – дали ще бъде предварително подготвен за нея в самия музей, дори да има предварителни познания и умения.

Следващите възникващи въпроси са: как и по какви критерии да набираме доброволци в музеите? Как да ги мотивираме да останат такива по-дълго време, и още по-важното – как да ги обучим и да проверим уменията им? Кой да ги обучи – в колко и кои основни музейни направления на дейност? И не на последно място – кой след това да наблюдава и проверява извършването от тях? Все пак, щом говорим за доброволци, които ще помагат в музейни дейности, а не само ще почистват двора от сняг, ще косят тревата или ще садят цветя, отговорите на тези въпроси трябва да си ни ясни.

Да не пропускаме и въпроса какво би се случило, ако иначе добронамерената дейност на нашите доброволци доведе до проблеми? Кой носи отговорност в такива случаи?

Списъкът с въпроси може да бъде продължаван, но кой би дал отговорите – музейните специалисти, музеолозите, Министерството на културата или всички заедно – чрез подготвяне на съответната методическа и нормативна база?

Ако на въпросите следва първо да отговорят самите музейни екипи, подходът трябва да е прагматичен и да започнем с това кога имаме най-голяма необходимост от доброволческа помощ и в кои сфери от нашата дейност?

Повечето музеи търсим доброволци когато имаме събития, при които очакваме много участници/посетители, и организацията на които ни затруднява поради липса на достатъчно персонал. С други думи, най-често се нуждаем от доброволци, за да изпълним по-добре комуникационната си политика – т.е връзките с публиката. Доброволците посрещат и ориентират посетителите, подпомагат пазителите в залите и наблюдават за безопасността на експонатите и посетителите. Най-често привличаме доброволци при събития като: Европейска нощ на музеите, Дни на наследството, Международен ден на музеите – 18 май (ИКОМ) и някои големи регионални/градски празнични чествания, при национални празници, провеждани в музейна среда, при новооткриващи се изложби и подобни по-мощабни музейни инициативи.

Тогава, разбира се, за доброволци търсим млади хора или приятели на музея ни, с които вече сме работили – ученици и студенти, участници в наши предишни инициативи, включили се в инициативи на местните младежки домове и читалища или членове на НПО-та, които имат отношение към културното наследство, опазване на природната среда и подобните на тях.

Понякога се обръщаме и към родителски настоятелства, сдруженията „Приятели

ли на музеите” и т.н. Шансът да ги привлечем като „доброволци с най-широк профил” е голям, защото този тип масови музейни събития не са толкова често срещани. Но това значи ли, че тези доброволци са музейни доброволци? Работата, която те извършват е за и в музея, но дали е специфично музейна или по-скоро е от общ организационно-информационен характер?

Така стигаме до въпроса: какво означава доброволец в музея? Какви са неговите основни правомощия, какво следва да знае и може и кой/как трябва да го удостовери? С други думи – извън гореописаните масови публични инициативи в музеите – кога музеите можем да привличаме доброволци и с какви ангажименти? Възможно ли е те да участват примерно в подготовката и реализацията на временни изложби и на образователни програми, в първични реставрации на някои нерискови експонати; могат ли да се включват в дигитализацията на ДКЦ или в библиотечната работа на музея, а в научните експедиции и/или в информационно-рекламните кампании?

Ако отговорите на тези въпроси предполагат отговора – „да”, всичко зависи от... и тук следва да се изредят множество условия и/или конкретни обстоятелства. Кой следва да ги определи?

По мое мнение, доброволците биха могли да участват в гореописаните музейни дейности, само ако са подготвени и ако носят някаква, макар и минимална отговорност. За подготовката им могат да се направят определени постъпки (макар и да изисква време и специалисти), но относно отговорността – едва ли може да се случи в този момент. Всички знаем, че даже едно неточно изказване пред публика или медии може да създаде сериозен проблем, а какво остава, ако се касае за неволно, но все пак накръняване авторитета на музея или застрашаване цялостта на експонат. Последствията могат да бъдат непредвидими, а отговорността и негативите след това ще се носи от специалистите или от цялата институция.

Тогава какво се очаква да направим? Може би да се въведе статутът наставник на доброволеца?! Това означава да се дефинират и неговите правомощия, задължения и отговорности. Ако обаче музеят не разполага с такъв човешки ресурс – вариантите са два: или ограничаваме ползването на доброволци само в сферата на общата работа, или пък подлагаме на проверка техните предварителни знания и умения. Имаме ли обаче право на това и няма ли да демотивираме повечето от тях?

Гореописаното е достатъчно, за да си дадем сметка, че за да имаме и да създадем музейни доброволци и да работим с тях не само инцидентно и не само в дейности от общ характер, следва да помислим за много неща и да ги опишем в документ, които да оповестим официално. Какво следва да съдържа той?

На първо място, какви дейности могат да се вършат в музеите с участие на доброволци – общо или за всяка отделна година в дадения музей.

На второ място, какъв е профилът на музейния доброволец – т.е за съответните дейности, в които доброволците биха се включвали, какви предварителни познания и умения следва да имат.

На трето място, в какви направления и кой ще обучава музейните доброволци, така че те да познават спецификата на музейната работна, да познават основните принципи за опазване на наследството и да имат определени умения да го осмислят и представят в общественото пространство и пред публика.

На четвърто място следва да е ясно какво музеят осигурява за своите доброволци, каква допълнителна мотивация може да предложи: примерно покриване на транспортните разходи, преференциален достъп до музейни инициативи, покани за безплатен достъп на семейството или приятелите му, сертификати за участие в доброволчески

инициативи или в обучителни курсове, които да се ползват в портфолио за кандидатстване в университети в чужбина или други подобни.

И на пето място – трябва да се опишат правата и отговорностите на музейните наставници и на музейните доброволци както по отношение на културното наследство, така и по отношение издигане авторитета на самия музей.

Бих нарекла това харта или наръчник на музейния доброволец и смятам, че този документ следва да се подготви, коментира, приеме и да влезе в официална употреба. Проект на този документ е добре да се изготви съвместно от: Министерството на културата и музеите в страната, като се използват резултатите от вече проведената преди години анкета на културното министерство но и като се добавят нови елементи, наложили се през последните години. Актуалното обсъждане би било много полезно на фона на все още чакащия гласуване проект на Закон за доброволчеството.

Съдържанието на така наречена харта/наръчник на музейния доброволец впоследствие ще подпомогне изготвянето на съответните правила за работа с доброволци за всеки отделен музей.

Когато законът, хартата или наръчникът и последващите правила за работа с доброволци в музеите станат факт, привличането им ще бъде много по-лесно за музеите и много по-привлекателно за самите доброволци. Те ще знаят какво се очаква от тях, а и какво могат да получат като лично морално удовлетворение. През XXI век, всеки труд, включително и доброволният, следва да носи ползност за прилагания го. Тя може да се изразява в нови знания и умения, в допълнителни контакти, във възможност за намиране на бъдеща професионална реализация, в осигуряване на подходяща среда за творческа изява или други подобни предимства, не по-малко значими от материалните.

По този начин ползите от доброволчеството в музеите със сигурност ще бъдат и в трите посоки – и за музеите, и за културното наследство, и за самите доброволци. Това е прагматичният и реалистичният подход.

Източници:

www.unicef.bg/stani-dobrovolets
volunteer-bg.org
ngobg.info/bg/careers/volunteer.html
redcross.bg/dovrovoletz.html
holidayheroes.bg/stani-dobrovolets/
detebg.org/bg/items/116/Dobrovoltzi.html
www.openarts.info
www.night.bg
www.night.bg/blog
www.youtube.com/museumgallerynight
www.twitter.com/museumnight
www.facebook.com/museum.night.plovdiv
hrdc.bg/files/newsletter_files/1/12-2011.pdf
American Association for Museum Volunteers (AAMV) - aamv.org
A Path Appears: Transforming Lives, Creating Op-

portunity Hardcover – Deckle Edge, September 23, 2014
The New Breed: Second Edition: Understanding and Equipping the 21st Century Volunteer Paperback – September 1, 2012 by Jonathan McKee (Author), Thomas W. McKee (Author)
The Volunteer Management Handbook: Leadership Strategies for Success by Tracy D. Connors Hardcover
Volunteer Engagement 2.0: Ideas and Insights Changing the World Robert J. Rosenthal
Metropolitan Museum of Art
metmuseum.org/about-the-museum/career-and-volunteer-opportunities/volunteer-opportunities/
museum-department-volunteers
fieldmuseum.org/support/volunteer

ВЛАДЕТЕЛЯТ ОБЕДИНИТЕЛ

Валерия Димитрова

Всеки народ има своите личности, чиито способности надвишават присъщите нам – обикновените човеци. Те са призвани със своите дела и начин на живот да повдигнат на по-високо стъпало духовното ни развитие. Защото на тях са дадени необходимите качества, насока и цел, благословение и подкрепа, да изпълнят своето призвание и дело.

В българската история има много велики личности, но тяхната изява на историческата сцена е епизодична, за определен период от време, макар че идеалите им са също непреходни. Единствен между всички тях е Борис I Покръстителят – личността, предопределена да замени силата на меча с тактиката на дипломата и прозорливостта на държавника. Градителят с непреходна стойност за вечна българска бъдност.

На 18 март 2004 г. България е приета в НАТО.

От 1 януари 2007 г. България е член на Европейския съюз=
Годината е 852.

Кан Борис I наследява от своя баща кан Персиан третата по територия и военнополитическа мощ държава в средновековна Европа, редом с Византийската империя и Немското кралство. Тя се простира на североизток до р. Днепър, на север – до Карпатите, на северозапад – до р. Тиса, на запад – до Адриатическото крайбрежие, на юг – до планините Томор, Беласица, Пирин, Родопите и Странджа.

Пред младия кан стоят за решаване сложни задачи, свързани с бъдещето на държавата. Първите години от неговото царуване са белязани с неуспешни войни против гърци, сърби, хървати и франки. Отношенията с Византия остават неуредени още от времето на неговия баща.

Побеждавайки арабите, Византия обръща поглед към България, която в онзи момент няма ресурс да ѝ противодейства в една война. Налице е ситуация с непредвидими последици. За да се излезе от тежката ситуация и да запази мира, Борис предприема дипломатически ход – България ще приеме християнството от Цариград (864 г.). Така е сложено началото на първия етап на християнизацията на България.

Стремежът за политическо равноправие на славянството в държавата се явява заплаха за прабългарските държавни и културни традиции. Много преди въвеждането на официалната религия, в неговите среди бързо се увеличават последователите на християнството като противодействие на езичеството на прабългарите. Необходимо е да се постигне вътрешно единство, за да не се допуснат негативни последици от едно бъдещо раздвоение. Само нова вяра, обединяваща народа, може да заличи старите племенни и битови различия и да бъде гаранция за развитие на държавата.

От друга страна, официалната религия в Европа е християнството. Езичеството, като религия на миналото, не позволява на българите да се приобщат към духовния напредък на европейските народи, чиято култура почива върху християнския светоглед. Трябва да се прекъсне и отношението на недоверие и предубеждение на владетели и народи към България – сериозна пречка в междудържавните отношения. По този начин страната ще заеме подобаващото ѝ място в европейското семейство.

Християнството присъства по българските земи много по-рано от приемането му за официална религия и се свързва с имената на апостолите Павел и Андрей. Между

старите жители на полуострова има много християни, чийто брой непрекъснато нараства още преди славянското преселение. Славянските нападения прекъсват по-нататъшното му разпространение. Оцеляват малко градове – Средец, Пловдив, Несебър и Боруи (Берое). Постепенно и те потъват езиково и етнически в морето от славяни. Остават само преданията и легендите за онова време.

866 г. Избухва бунт. Срещу княза се надига опозиция на част от болярите и народа. Целта на заговорниците е не само да свалят Борис от престола, но и да го убият. Бунтът е потушен с цената на много пролята кръв. Така първите стъпки в новата вяра са белязани с насилие.

С приемането на християнството България е спасена, но подчинението на Византийската църква отваря нова реална заплаха за самостоятелното ѝ развитие. Час по-скоро Българската църква трябва да стане независима. Всяко забавяне може да се окаже фатално. Борис започва сложна дипломатическа игра.

Известно е, че Римската и Цариградската църкви са в непрестанна борба за господство над християнския свят. Техни изразители през втората половина на IX в. са Папа Николай I и Патриарх Фотий. Изненадващо в този двубой се намесва и българският владетел

В писмо до патриарх Фотий князът отправя искане в България да бъде учредена Патриаршия, подобно на Цариградската. В „Посланието” на Фотий се съдържат основно поучения към княза как да ръководи държавата, дворцовия етикет и пр., но на конкретния въпрос отговор няма.

Князът започва преписка в рамките на 106 въпроса и с папа Николай I. Част от тях се отнасят до брачното право, наказанията на престъпленията, военния живот на българите, безопасността на държавните граници, дворцовия етикет, облеклото и пр. Но най-важен е въпросът за бъдещото управление на българската църква. Отговорът съдържа обещанието, че българите биха могли да получат отделен архиепископ. Присътига папска мисия, за да подготви преминаването на България към Римската църква.

Междувременно в Рим пристигат братята Кирил и Методий, посрещнати с големи почести от папа Адриан II, наследникът на папа Николай I. Той освещава създадената от тях славянска писменост и книжнина, като признава славянския език за равнопоставен на латинския и гръцкия.

Опитите на Княз Борис да постигне договорка и с папа Адриан II не се увенчават с успех. Той е принуден отново да се обърне към Цариград. Там са настъпили промени – на престола се е възкачил новият император Василий I Македонец.

870 г. В Цариград е свикан Осмия Вселенски църковен събор, който трябва да изглади различията между двете църкви. Той вече е приключил, когато пристигат пратеници на българския владетел, които поставят на свиканото извънредно заседание въпроса към коя от двете църкви принадлежи новопокръстената България. Официалното решение е България да остане под върховенството на цариградския патриарх. Папските пратеници напускат окончателно страната.

Това решение, взето от представителите на всички християнски църкви – Римска, Цариградска, Ерусалимска, Александрийска и Антиохийска, е изключителен дипломатически успех за княз Борис, тъй като създава условията за идването по-късно в България на учениците на Кирил и Методий.

По нареждане на княза започва строителство на църкви и манастири, „за да се разнася словото на новия бог”. Първо е разрушено езическото капище в двореца в Плиска – там, където българските канове, в т.ч и Борис, принасяли жертва на Тангра. На негово място е издигната Дворцовата християнска църква.

С нарастване броя на обитаващото го манастирство се формира нова социална прослойка в българското общество с важни функции и място в неговото по-нататъшно развитие – духовенството. Така се възражда потъпканата християнска вяра.

Паралелно с борбата срещу остатъците от езичеството, са необходими промени в битата на българите в духа на християнските ценности и църква. В държавата започва усилен законодателен дейност.

Създаден е „Закон за съдени на хората“, който отразява борбата против езичеството и неговите изяви: „...всяко село, в което се извършват езически обреди и клетви, да се предаде на божия храм (църквата) с всичкия си имот...“

Налага се нова християнска нравственост, особено в брачните и половите отношения, срещу кражбите и лъжесвидетелството.

В закона не са включени онези престъпления, за които наказанията били предвидени в съществуващото в езическия период законодателство: за бягство от страната, за вдигане на бунт и опит за сваляне или убийство на владетеля, за отцеубийство и др. За тях продължава да важи смъртното наказание.

„НОМОКАНОНА“, в който официалната църква, наред със светската власт, придобива широка юрисдикция по редица въпроси на семейното, наследственото и наказателното право. Българите го нарекли „Кърмчия книга“ (Книга на напътствията) – той запазва силата си на действащ закон през цялото Средновековие, като бил използван също и от руси и сърби.

Чрез обединението върху основата на вярата и чрез единното държавно законодателство в християнски дух и етика се формира българската нация. Така се изгражда и се и утвърждава българската държавност. Българското царство се превръща в крепост на християнската и славянската култура – равностойно на най-могъщите империи в Европа – Византийската и Немската.

Общото название „българи“ на всички поданици на държавата и премахването на религиозните различия между славяни и прабългари, стават основата за създаване на единна българска култура.

Но висшите църковни длъжности продължават да бъдат заети изцяло от гърци. С малки изключения гръцко е и низшето духовенство. Държавните актове се пишат на гръцки, а народът си служи с черти и резки. А с тях не е възможно да се напишат книги.

Князът, може би единствен, разбира, че се задава нова криза, съдбоносна този път и за народа, и за държавата.

869 г.

Константин Философ умира в Рим. И както е записано в житието му, новата азбука и преводът на най-важните християнски книги станали като чудо. Молел се Константин, заедно със своите помощници и Бог скоро се явил, като чул своите раби: „и тогава той сложи буквите и започна да пише евангелската беседа“.

За първи път в континентална Европа се появяват книги на народен, достъпен и разбираем език. А векове по-късно се появява преводът на Библията на Мартин Лютер на немски. Създаден на народна основа, старобългарският книжовен език поема функциите на гръцкия в православния свят и заедно с латинския той става един от двата литературни езика в средновековна Европа.

885 г.

Във Великоморавия умира Методий. За свой наследник той посочва ученика си Горазд, моравски епископ. Предполага се, че той е убит още във Великоморавия.

885 г.

В Рим има нов папа – Стефан V, останал в историята като унищожител на де-

лото на светите братя. Той забранява богослужението на славянски език, а учениците на Кирил и Методий са обявени за еретици и са прогонени. Те поемат към българската крепост Белград (днешен Берат в Албания).

Това са: Ангеларий – спътник на Климент, който след прокуждането си от Моравия намира своя край в Плиска. Сава – един от корифеите сред учениците на светите братя. Вероятно работил близо до Берат (Албания). Преподобният Наум (Утешител) е избран да бъде спътник на първопросветителите през целия им жизнен път – от манастира Полихрон през Панония и Моравия до Рим и Велеград. Единственият от техните ученици, за когото се знае със сигурност, че е българин. Негова е идеята заедно с Климент, Ангеларий и Горазд да пренесе книжовното им наследство в родните земи.

Те са посрещнати подобаващо от Покръстителят. Пристигат и други ученици, продадени от немците на тържището за роби във Венеция на приближен на византийския император, който ги отвежда в Цариград. Тук са им върнати предишните църковни санове и са им дадени различни църковни служби. Предполага се, че между тях е бил и презвитер Константин, известен под името Константин Преславски.

По нареждане на княза се създават два големи книжовни и просветни центъра – в Плиска и Охрид. Климент заминава за Охрид, а Наум остава в Плиска, полагайки основите на Преславската книжовна школа от млади български духовници и книжници. На преклонна възраст той основава манастир на брега на Охридското езеро, където прекарва последните години от живота си.

Климент е основателят на Охридската книжовна школа, която всъщност е първият славянски университет. Работи като учител и свещеник – обучава учениците си, кръщава деца, пише беседи и слова, учи местните хора на градинарство, лекува болни, превежда книги от гръцки на български, построява църкви и манастири. За седем години той обучава на глаголица около 3500 ученика, които приемат свещен сан и изместват гръцкото духовенство от България. На събор в Преслав през 893 г. е ръкоположен за епископ на Величката епархия, като става пръв епископ на български език. Според Теофилакт той „изнамери и други образи на буквите, по-ясни в сравнение с онези, които изнамери Кирил” като автор на славянската азбука „кирилица”. Умира през 916 г. и е погребан в основания от него манастир „Св. Пантелеймон”.

Мощите на Горазд и Ангеларий се съхраняват в катедралната църква „Успение Богородично” в град Берат, Албания.

Значението на тяхното дело не се мери с години или векове, защото те ни дадоха християнската вяра и славянската писменост, изведоха ни от мрака на езичеството и ни въведоха в светлината на тогавашното познание. И азбуката беше изнамерена, и свещените книги преведе на нея, и школите създадоха, и народната писменост и литература, а която положиха началото и разпространението на християнската вяра.

1980 г. Светите братя Кирил и Методий са канонизирани от папа Йоан Павел II и обявени за съпокровители на Европа.

888 г. Покръстителят изненадващо се оттегля в манастира край Голямата базилика във Външния град на Плиска. Може би вече е дошъл моментът да остави натрупалата духовна мощ България в ръцете на престолонаследника си Владимир Расате

Политиката на Владимир Расате е сближаване с Немското кралство, а Византия е игнорирана. Той прави всичко възможно да възвърне езичеството в България, с което подкопава делото на баща си и създава условия за вътрешна нестабилност в държавата.

Но от своята монашеска килия Борис зорко бди какво се случва в държавата. Разбирайки, че делото му е заплашено, той хвърля расото и отново запазва меча. Расате е ослепен и хвърлен в тъмница. На трона е поставен третият му син – Симеон, завършил

прочутата Магнаурска школа в Цариград и до момента подготвян вероятно да оглави българската църква. Наречен „полугъркът” поради своята ученост. Столицата на държавата е преместена в Преслав. Започва Златният век на българската култура.

Борис отново се оттегля в манастир.

895 г. За втори път той напуска монашеската килия и препасва меч начело на българската войска срещу маджарите.

Последните 12 г. от живота му не са известни.

„907 г. 2 май, събота вечер, почина божият раб... живеещ с чистата вяра и правоверното изповедание на нашия господ Исус Христос. Това бе великият, честният и благоверният наш господар, княз български, на име Борис, чието християнско име бе Михаил. Този Борис покръсти българите в годината 6372 (864). В името на отца и сина и светия дух – амин!” (Черноризец Тудор Доксов).

Веднага след смъртта му българската църква го канонизира. Векове наред разнася името му, превърнало се в легенда за владетеля и светеца. Цариградската църква го включва в месецослова на своите светци. Бенедиктинският орден в църквата „Санкта Мария ин Органо” във Верона през XV в. го изобразява като бенедиктински монах.

Той получава похвали и възторжено преклонение не само от старобългарските, но и от чуждите книжовници – не само негови съвременници, но и много след смъртта му. Името му става известно освен на Балканския полуостров и в Русия, Полша, Германия, Франция, Италия, Англия, т.е. в цяла Европа.

Така чрез неговото име за вечни времена се прославя и името на България.

Използвана литература

Н. Начов – Св. Княз Борис Български, 1907 г.

В. Златарски – История на Първото българско царство, част 2, 1927 г.

П. Мутафчиев – История на българския народ, част първа, 1943 г.

В. Гюзелев – Княз Борис I, 1969 г.

КРЕПОСТТА ИЛИ ГРАДЪТ РЯХОВЕЦ В ПЕРИОДА XII–XIV В. ПРОЕКЦИИ НА ЕДИН ОТВОРЕН ВЪВ ВРЕМЕТО МОДЕЛ НА РАЗВИТИЕ

Мая Иванова

Исторически музей – Горна Оряховица

Обектът се намира на около 7 км североизточно от Велико Търново и на около 4 км северозападно от центъра на Горна Оряховица, върху северните склонове на Арбанашката планина. Разположен е върху възвишение, естествено защитено от изток, юг и запад от скални отвеси с височина 15-30 м. В северна посока е долината на р. Янтра след пролома Дервент. Площта му е 43 дка (обр. 1).

Най-ранните сведения за Ряховец, отразени в писмените извори, се откриват в „Историята“ на византийския хронист Георги Пахимер от 1304 г. Друго упоменаване в изворите се намира в поемата на Михаел Бехаим от 1460 г., в която е споменат замъкът Рахауч, превзет от османците през късната пролет на 1393 г. Впоследствие в него се настанява турски гарнизон за период от около 50 години. В края на септември 1444 г. той е опожарен и разрушен от войските на полско-унгарския крал Владислав III Ягело.

Константин Иречик се явява първият, който локализира този замък със средновековната Ряховица. В началото на XX век тя привлича и вниманието на изследователя Карел Шкорпил, който прави първото ѝ подробно описание, наричайки я нарича „Кале пещерите“. Добре запазените крепостните стени и съоръжения му дават възможност да състави сравнително точен план и да определи значението ѝ като особено важно, предвид обстоятелството, че има ключово значение в отбранителната система за защита на столичния Търновград.

В периода 1985-1990 г. се провеждат редовни археологически разкопки под ръководството на археолозите Йордан Алексиев, Иван Бъчваров и Хитко Вачев, като акцент в проучванията се определят крепостните стени и прилежащите им съоръжения, както и южното подножие.

Археологическите разкопки са съсредоточени в шест сектора (обр. 2):

1. южен, в който се регистрират жилищни земянки, две стопански постройки и пещ, част от голям металодобивен производствен комплекс, както и един некропол, състоящ се от 23 гроба;
2. централна-югоизточна крепостна порта с две кули и прилежащата ѝ източна крепостна стена (обр. 3);
3. западна порта (обр. 4);
4. северна крепостна порта с кула и част от северния зид по посока запад (обр. 5);
5. църква № 1 с два ктиторски гроба от XIV в., разположена на най-високата точка на цитаделата, намираща се над южния район на крепостта;
6. късноантична вила от IV в., разположена в източния район.

Резултатите представят обекта като многослоен, т. е мястото е обитавано през различни времеви периоди (желязна, римска и средновековна епохи) без прекъсване, или казано с езика на археологията – наблюдава се археологически континуитет от VI в. пр. Хр. до XV в. Откритите находки са разнообразни по вид и хронология (керамика, монети, оръдия на труда, ножчета, накити (гривни, пръстени, обеци) и др.

В края на XII – началото на XIII в. се предполага, че се изграждат крепостните съоръжения. През този период (Второ българско царство (XII-XIV в.) нараства значе-

нието на крепостта, което във всички случаи се свързва с изграждането и оформянето на вече столичния Търновград. Разположена на главния път, свързващ Дунав с Червен и Търново, тя играе ключова роля на северно защитно укрепление на столицата, т. е. тя се явява част от отбранителната система.

Направените проучвания не разкриват пълния потенциал на археологическия обект. Вътрешните му терени все още не са проучени. Благодарение на информацията от теренни издирвания, са установени две подградия от изток и север. Изказано е предположение, че той носи редица белези, които го характеризират като средновековен български град от т. нар. пета група. Една такава хипотеза може да получи своето потвърждение обаче, едва след провеждане на едни планомерни археологически проучвания.

Предвид гореизложеното се предполага, че Ряховец заема основно място в културно историческото наследство на страната. Неоспоримо е значението на обекта, част от античната и средновековната българска история. Днес се откриват късни реминисценции или своеобразни проекции пречупени през призмата на настоящето, които обзаведат един отворен модел на развитие.

Една такава проекция е определена именно от благоприятното местоположение на обекта, оценено както от римляните, така и от българите. Покрай Ряховец преминава главният римски път от Никополис ад Иструм през Еленския и Сливенския Балкан за Туида и Кабиле, използван и през средновековието. И днес град Горна Оряховица е важен стратегически пътен възел, като се тангира от два първокласни пътя от Републиканската пътна мрежа: I-4 (София–Варна) и I-5 (Русе–Кърджали), който е и международен път Е–85, както и от жп линиите София–Варна и Русе. Всичко това е осигурявало и все още осигурява връзка на града с потоци в различни географски направления.

В южното подградие, както стана ясно, са проучени две стопански постройки и частично запазена пещ, около която се открива шлака. Те са определени като част от голям металодобивен производствен комплекс, който функционира през XIII век. Седем века по-късно имаме проекция в Горна Оряховица или това е заводът „Металургия“, който съществува до 1973 г. Днес на територията на града се намира и една от базите за производство на камини и печки на фирма „Прити“.

Като не се изключват превратностите на времето и видоизменените търсения, може да се каже, че предложеният модел на развитие представлява един иновативен подход в проучването на материалната култура, който, правилно приложен и интерпретиран, говори много. Не случайно той е оставен и отворен, тъй като бъдещите проучвания ще го затворят или пък допълнят от нови проекции.

Проекции, отражение на това, което е било, това, което е, а защо не и на това, което предстои да бъде?! Проекции, които сами по себе си показват какво е значението на Горна Оряховица в миналото, настоящето, а може би и в бъдещето.

Използвана литература

Алексиев, Вачев 1992: Й. Алексиев, Х. Вачев. Средновековната крепост „Ряховец“ при Горна Оряховица. – Известия на Историческия музей Велико Търново, 7, 1992, 7-40.

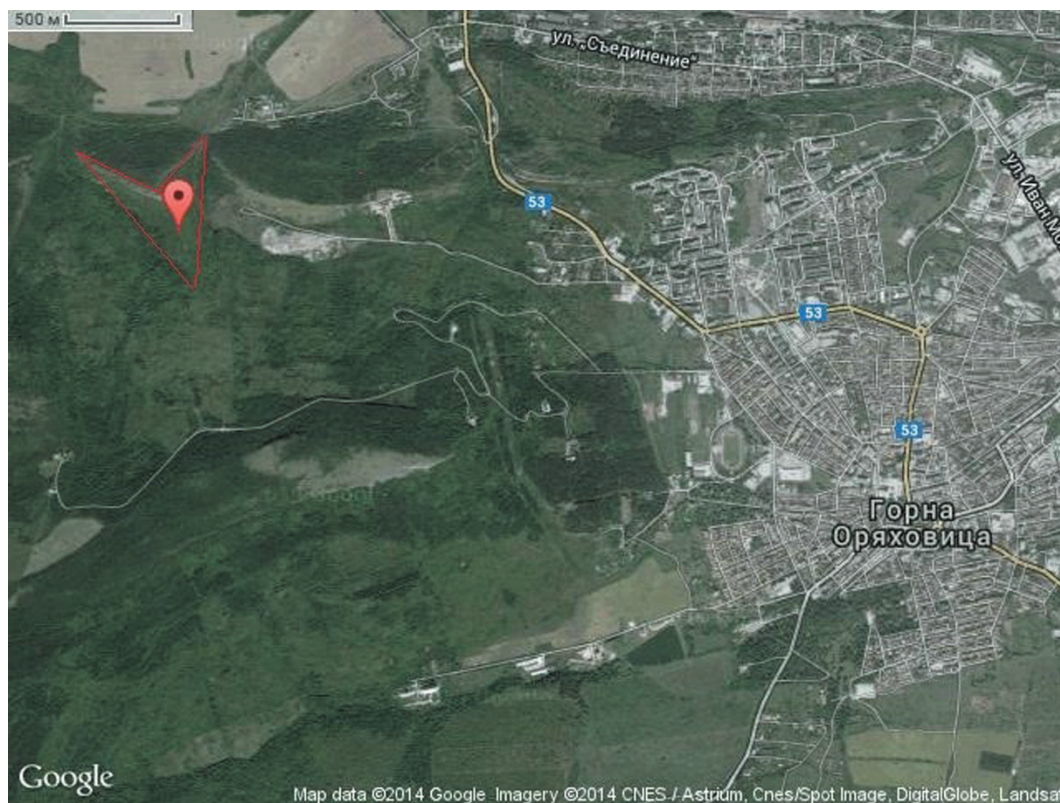
Алексиев, Бъчваров, Вачев 1994: Й. Алексиев, Ив. Бъчваров, Х. Вачев. – Археологически проучвания на крепостта Ряховец. – В: Ряховец. Велико Търново–Горна Оряховица, 1994, 77-101.

Бъчваров 1994: Ив. Бъчваров. Монети от Ряховец. Велико Търново–Горна Оряховица, 1994.

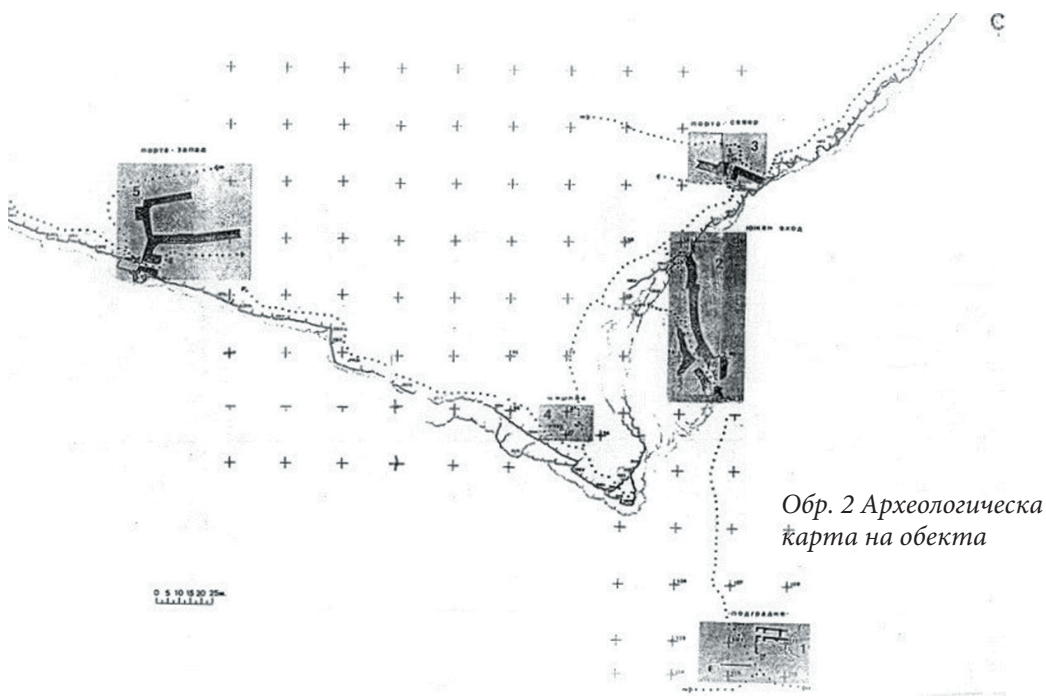
Владкова, Бъчваров 1994: П. Владкова, Ив. Бъчваров. Късноантична сграда край Горна Оряховица. – В: Ряховец. Велико Търново–Горна Оряховица, 1994, 45-56.

Иванова 2014: М. Иванова. Регионът на Горна Оряховица от Неолит до Средновековие. Горна Оряховица, 2014.

Шкорпил 1910: К. Шкорпил. План на старата българска столица Велико–Търново. – Известия на Археологически институт, 1, 1910, 121-154.

Обр. 1 Карта с местоположение на обекта (по автора)

Обр. 2 Археологическа карта на обекта

Обр. 3 Главна (югоизточна) порта

Обр. 4 Западна порта

Обр. 5 Северна порта

ЕДИН (НЕ)ЗАБРАВЕН ГЕРОЙ – ТАНЕ НИКОЛОВ (ВОЙВОДАТА)

Росица Бикова
Николета Тянчева

В архива на Исторически музей-Асеновград има много материали, свързани с живота и дейността на една личност – твърде интересна, дори противоречива, но заслужаваща вниманието ни. Тази на Тане Николов. Дълго време българската общественост не знае нищо за него, името му тъне в забрава. Малко са тези, които си спомнят за стария войвода. Нашата цел е да покажем всичко, което дълго е стояло прибрано в шкафови и папки, и да събудим интерес.

Таню Николов Жеков е роден 9 март 1873 г. в Хасково. Син е на хасковския абаджия Никола Ангелов Жеков и Рада Стоева. Завършва първи прогимназиален клас в родния си град. Отслужва редовната си военна служба в редовете на десети пехотен родопски полк, след което остава на постоянна служба като унтерофицер на строева длъжност – командир на взвод.

На 30 ноември 1897 г. Тане сключва брак с Иванка Стефанова от Поройна. Ражда им се дъщеря. Не след дълго го спхожда голяма трагедия – умират съпругата и детето му.

След тази житейска драма той съзнателно отдава живота и силите си на революционна дейност за освобождението на българите от Македония, Тракия и Родопите. Командваните от него чети и отряди никога не са губили битка с противника.

На 28 юли 1902 г. Тане е покръстен във ВМОРО заедно с Димитър Запрянов от Марин Чолаков и Стефан Чакъров. През август същата година влиза като четник в Гюмюрджинско с четата на Костадин Антонов.

През 1903 г. се отделя като самостоятелен войвода. С четата си участва в Преображенското въстание в Тракия, където остава и след въстанието.

През 1906 г. войводата се прехвърля в Македония. През април 1907 г. е назначен за районен войвода в Прилепско. Четата има за основна задача да води борба с въоръжената сръбска пропаганда.

През юни 1907 г. води сражения с турски и сръбски чети при селата Кръстенец, Попадия, Никодин и Ракле, Прилепско. През юли 1907 г. е ръководител на обединените чети на Организацията, които участват в най-голямото сражение след Илинденско-Преображенското въстание – това при Ножот. След него европейският печат определя българските четници като „леонидови войни”, а в съзнанието на местното население битката остава като „малката Шипка”. След нея Битолският окръжен конгрес назначава Таню войвода за ревизор на всички организационни чети в Западна Македония.

През 1910 г. група дейци – Апостол Петков (Ениджевардарското слънце), Михаил Думбалаков, Таню Николов и други, поставят началото на нова организационна и четническа дейност в Македония. Тя е наречена Българска народна македоно-одринска революционна организация (БНМОРО). Изградена е на национален принцип с цел повсеместна революционна борба.

През 1912-1913 г. Тане се включва в Междусъюзническата война, присъединявайки се към отряда на полковник Данаилов. Участва в сражения с гръцки войски в Тракия и Родопите. Тук се среща с цар Фердинанд, на когото символично предава „като владетел на Родоп, царството на Родоп”.

Важен момент от живота на войводата е участието му в Първата световна война

като командир на партизанска рота в Поморавието. Той успява тактически да обезоръжи повечето от четниците в района на Куршумлийско и Прокупленско.

След Първата световна война Тане е избран за член на ръководството на Вътрешната тракийска революционна организация (ВТРО).

През 1920 г. участва в организирането на българо-турска съпротива срещу гръцкото управление в Западна Тракия. През 1922 г. е назначен за главен войвода на четите на новоосновената Българо-турска вътрешна тракийска революционна организация и ръководи тринадесет български и седем турски чети. Въоръжените действия продължават до деветоюнския преврат през 1923 г., когато ВТРО е разтурена от правителството на Александър Цанков.

За времето след 9 юни 1923 г. Тане Николов пише в своите „Живописни бележки“:

„След преврата и падането на земеделското правителство по молба на военното министерство заминах за границата и обезоръжих турските и български чети и предадох всичките муниципии и оръжия на военните власти“.

До тук спира активната революционна дейност на войводата, която продължава близо 25 години. В своите бележки той отбелязва: *...поради напредналата възраст се прибрах в Асеновград, гдето съм и днес мирен гражданин-мелничар...“*

Друг важен момент от живота на войводата е благотворителната дейност, която осъществява. Предан на родолюбивото дело, Тане устройва всяка година курбан в чест на загиналите негови четници и раздава брашно на нуждаещите се. През 1946 г. той дарява 150 000 лв. за строежа на ВЕЦ „Асеница“.

В местния вестник „Родопско ехо“ от 1938 до 1944 г. е отразена благотворителната дейност на войводата, която осъществява по различни поводи.

За да осигури спокойни старини, той закупува имоти в Асеновград. На един от тях построява мелница.

Тане Николов няма преки наследници, а осиновени племенници, които издържа. Разочарован от отношението не само към него, но и към имотите му, той завежда дела за разсиновяване. В периода между годините 1935-1944 войводата променя няколко пъти завещанието си. На 19 септември 1946 г. Тане изготвя нотариален акт за публично завещание. Той дарява на асеновградското детско сиропиталище „Кочо Ковачев“ цялото си имущество – мелница, овощна градина, лозя и ниви, оценени за над 900 000 лв. Предвиждало се печалбите от мелницата да постъпват за издръжка на общинското сиропиталище в града. Едни от важните искания в завещанието му са мелницата да носи неговото име, а управата на сиропиталището да поддържа гроба му.

Съгласно неговата воля изпълнител на завещанието трябва да бъде комитет от посочени от него лица: кметът на Асеновград, директорът на гимназията на града, председателят на Стопанската камара в Пловдив, околийският инженер, директорът на Общинското детско сиропиталище и Никола Руканов – адвокат от Пловдив.

Финалът на бурния живот на войводата е белязан от трагичен инцидент. През януари 1947 г., след многократни конфликти с наемателите на мелницата му, той убива единия от тях и двама работници, след което се предава на органите на властта.

Войводата умира при странни обстоятелства на 19 януари 1947 г. Смъртта му най-вероятно настъпва в резултат на упражнено насилие върху него, въпреки че я смъртния акт е записано: „смърт чрез обесване“ (вероятно самообесване).

Днес Тане Николов не попада в графата на забравените личности. През 1993 г. Община Асеновград отбелязва 120 години от рождението на войводата с издаване на вестник, панихида в църквата „Свети Атанас“ и освещаване на паметна плоча в мелницата.

В родния му град Хасково се провежда научна конференция по повод същата годишнина.

През 2013 г. Исторически музей-Асеновград отбелязва 140 години от рождението му с фотодокументална изложба, представяща снимков материал и негови лични вещи. Поради големия интерес на асеновградчани, ние обособихме специален кът, проследяващ основните моменти от живота на войводата.

През тази години се предвижда поставяне на паметна плоча в Дом за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителска грижа „Таню Николов” в града. Всяка година децата и техните възпитатели от дома почитат по различен начин рождението на войводата – чрез викторини, екскурзии, беседи и др.

Таню Николов изживява своя жизнен път като революционер и четник, и като даващ на народа. Той става част от „дългата нишка” на героизма. Войводата прави своя нравствен избор, изпълнявайки своя дълг към родината си.

Използвана литература

* Бурулянова, Д. *Войводата Таню Николов – царят на Родопи*, В: Сборник „Международна конференция 90 години Балканска война”. Кърджали, 2002 г.

* В юбилеен вестник за Таню Николов, Асеновград, 1993 г:

Ангел Кръстев – „Герои умират, герои се раждат”;

доц. Стойко Трифонов – „Едно забравено име”;

Борис Николов – „Ениджевардарското слънце и войводата”;

Светлозар Елдъров – „През Вардар към Ножот”;

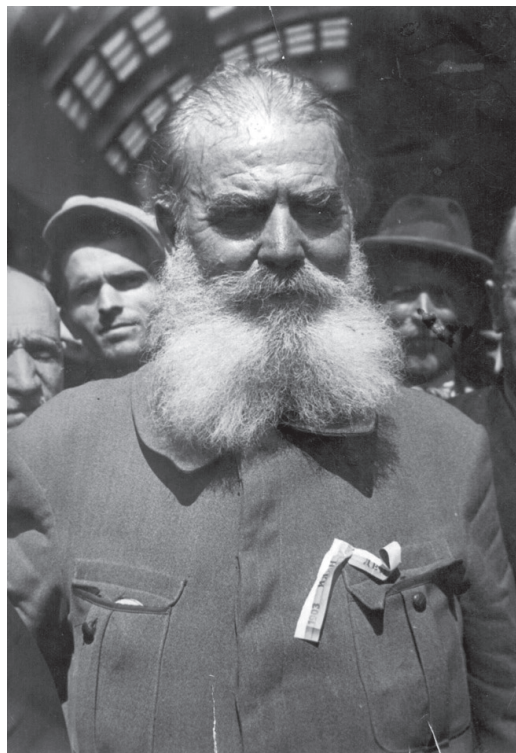
Николай Янакиев – „Войводата в Балканската война и освобождението на Македония през 1912 г.”;

* Научна конференция „120 години от рождението на Таню Николов (1873-1993)”, Доклади и съобщения. Хасково, 1993 г.

ВОЙВОДАТА ТАНЕ НИКОЛОВЪ,

*участник във всички революционни борби и войни,
станали за освобождението на поробените части
от българското отечество.*

ДОБРОВОЛЦИТЕ В РИМ «СТОЮ ШИШКОВ» – СМОЛЯН

Златка Петрова
РИМ „Стою Шишков“ – Смолян

Доброволството в различните си форми е белег на развитите общества. Мотивирането и включването им в различни дейности е сериозен ресурс, чието професионално използване води до съществен социален ефект.

Официално приетите базисни понятия, които ще се използват в настоящото съобщение са: доброволец, доброволен труд и доброволческа инициатива. Доброволец е човек, който извършва различни дейности или предоставя услуги в полза на други хора, институции или организации, безвъзмездно и по своя воля. Доброволният труд е всяка дейност извън трудовите и служебни правоотношения в полза на други несвързани организации, институции и лица, извършвани от отделен човек или група хора по собствен избор и без възнаграждение. Доброволческата инициатива е дейност, в която има две страни – на предлагач доброволен труд и на приемащ доброволен труд.

През последните години в България са правени относително малко проучвания на доброволческия труд. Първото е от 2002 г. на тема „Изследване на доброволния сектор в България“ на Фондация „Общество и информация“. То проучва мотивацията и практиките на доброволния труд. Според него двете граници в развитието на българското доброволчество са годините 1989 и 2000. Времето, за което действително можем да съдим, че доброволният труд в България има подем, е от 2000 г. насам. Нуждата от доброволци е актуална през последните години. Гражданският сектор и неправителствените организации вече се легитимират устойчиво. В този период се създават нови структури, насочени специално към работа с млади доброволци.

През 2013 г. Националният алианс за работа с доброволци прави проучване за нагласите към доброволството на тема „Кампания „Дарете час“. То е реализирано по проект „Доброволството – ключов фактор за развитие на общностите“. На базата на анкетното проучване се наблюдава повишена разпознаваемост на културата като сфера на доброволен труд. Данните по възрастови групи са следните: 10% – сред младежи между 12 и 18 г., последвани от 23-29 годишните с 12%. Хората между 19-22 и 30-39 години имат 13% ниво на разпознаваемост на културата като възможна сфера на доброволен труд. Тези проценти се повишават на 14% при 40-54 годишните, като достигат максимален резултат при хората над 55 годишна възраст от 15%. Културната сфера е много по-зареждаща и ненаатоварваща, особено за хората над 55 години.

Последното проучване от 2014 г. на тема „Нови аспекти на доброволството – проучване на нагласите сред действащите доброволци в България“ дава моментна снимка на доброволческите нагласи, мотиви и прояви и предоставят различни мнения, казуси и фактори. То се реализира чрез проекта „Легитимност чрез видимост, знания и споделени ресурси“, финансиран от Фондация „Чарлз Стюарт Мотт“.

Според него във сферите на дейност, ползващи доброволци, културата е на трето място с 30,4% след работата с деца и младежи с 49% и социалните дейности с 33,5%.

РИМ „Стою Шишков“ работи с доброволци от 2001 г., включвани в различни дейности. Чрез политиката за работа с тях целим следното: да определим отговорностите и комуникациите, да затвърдим определени насоки в развитието на музейната институция и да признаем техния принос.

Музеят планира работата с доброволците за календарна година, която включва няколко основни дейности. На първо място е съответствие на мисията и бюджета на музейната институция. След това са: определяне на методите на работа, на ресурса, който ще се използва и подбора на необходимите доброволци.

РИМ „Стою Шишков” периодично извършва проучване на необходимостта и определя конкретни музейни дейности, съобразени със заявки за доброволчески труд, като приема всички техни предложения за извършване на отделни музейни дейности и отговаря максимално бързо.

В музея до момента са участвали в доброволчески инициативи 326 души от следните групи: ученици, студенти, хора със специални потребности и пенсионирани музейни специалисти. Всички те получават необходимото въвеждащо обучение и се запознават с дейността, в която ще работят. През целия период на участие те се подкрепят методически от музейния ментор.

По повод на Европейската година на доброволчеството през 2011 г. смолянският музей организира редица инициативи. Това бяха две изложби по темите: „Моето родословно дърво” с клуб „Млад краевед” при ГПЧЕ „Иван Вазов” – Смолян и „30 години Национална Астрономическа Обсерватория „Рожен” в партньорство с Клуб „Приятели на РИМ „Стою Шишков” – Смолян.

Особено значимо и признание за добрата работа с доброволци бе регистрирането на РИМ „Стою Шишков” – Смолян в електронния каталог на организациите, работещи с доброволци по проект на НЦЕМПИ – МОН.

Доброволците участват в различни дейности на музея. Те могат тематично да се разделят на няколко групи. Първата група са музейните работилници и ателиета, свързани с традиционно-празничния календар за изработване на предмети за изложби (мартеници, сурвачки, рисунки и картички), основно с ученици, студенти и хора със специални потребности.

Най-голям интерес и най-много са доброволците в музейните ателиета за изработване на традиционни сурвачки и мартеници. В организирания от нас през 2010 г. в къща-музей „Ласло Наги“ Младежки празник по темите: „Да научим за унгарската коледа?” и „Коледа и Нова година в Унгария” се сформираха две групи – приложна и изследователска, с ученици-доброволци от Професионална гимназия за приложни изкуства и ПМГ „Васил Левски”. Изследователската доброволческа група проучи българската и унгарската коледна и новогодишна традиция, а приложната група в работно ателие изработи картички и рисунки с традиционни коледни хлябове и унгарски мотиви.

Следващата дейност е свързана с музейните студентски стажове, практики и доброволен труд в началото на кариерата. През 2007 г. студентски екип от факултета по информационни технологии при ПУ „Паисий Хилендарски” създаде музеен електронен портал „Свобода за Родопите”, посветен на 95 годишнината от Балканската война и освобождението на този край. В стажантски програми в периода 2012-2014 г. работиха няколко студенти, сред които един доброволец от германския университет „Юлиус-Максимилианс“ в Нюрнберг, следващ в специалност: „Европейска етнология и обществено право”, който се включи в отдел „Връзки с обществеността” при музея. Други студенти от ПУ „Паисий Хилендарски”, специалност „Етнология” практикуваха в два музейни отдела: „Етнография и фолклор” и „Връзки с обществеността” като извършиха следните дейности: въвеждане на актуални научни публикации в база данни, модул „Библиография” на музейната информационна система и изготвяне на тематични беседи за постоянната експозиция на музея и временните изложби.

Други важни програми, утвърдили се като устойчиви във времето с участието на доброволци, са: „Музейна лаборатория за млади изследователи” – дългосрочна музейни образователна програма със студенти и ученици и програми, свързани с прилагането на мултимедийни технологии и създаването на инсталации, софтуерни продукти и информационна база-данни за културно-историческото наследство в Смолянския регион, предназначени за използването им в мрежа.

Музейният сайт е създаден и се администрира на доброволни начала от инж. Росица Димитрова. Сайтът на Клуба на приятелите на РИМ „Стою Шишков” - Смолян се създаде през 2010 г. и се администрира като доброволна инициатива на компютърния инж. Антон Кацаров, който е член на клуба, а понастоящем и негов председател. „Електронният пътеводител на родолюбивия българин“ в постоянната експозиция на музея е съвременно представяне и популяризиране на музейните колекции чрез новите информационни технологии. Софтуерът разполага с административен панел, който позволява допълване с нови теми и изображения и е дело на доброволец. При наличие на интернет, обновяването му може да се извършва дистанционно. Той провокира много сериозно ученици и студенти, които все по-активно се включват в музейни инициативи, предвиждащи изработването на мултимедийни продукти за исторически събития и личности.

Регионален исторически музей „Стою Шишков” – Смолян има традиции в разработването на разнообразни обучителни програми. Те са многообразни по тематика, цели и форми. Сред тях най-значителен е делът на онези музейни инициативи, които предоставят възможност за музейни, изследователски проучвания и теренни изследвания, целящи засилване на интерес към националната и регионална история и традиционна култура. Реализирането им се осъществява в партньорство с доброволци от различни институции от града като Община - Смолян, Регионален инспекторат по образование, висши учебни заведения, училища, читалища и други обществени неправителствени организации.

Участници в ученически клуб „Млад краевед” при ГПЧЕ „Иван Вазов” – Смолян през последните години се включват като доброволци в редица исторически и краеведски проучвания. Те участваха активно в обучително ателие „Генеалогия и родознание“, организирано от Мрежа за инициативи и информация за ученето през целия живот. Крайният продукт бе създаване на изложби и мултимедийни продукти, които обогатяват фондовете на музея. Доброволците получават сертификати, които са необходими при продължаване на образованието в европейски университети. За тази дейност и активното участие в Програмата „Учене през целия живот“ през 2014 г. от МОН и РИО - Смолян колегията на смолянския музей получи „Свидетелство за професионална признателност“ за доказан висок професионализъм в работата с децата и учениците от област Смолян за формирането и развитието на историческата и културната им памет за Родопите и България, както и за възпитанието им в ценностите на българската традиция и модерност.

Другата голяма група доброволци се включва периодично в планираните археологически разкопки на смолянския музей. Студенти с хуманитарни специалности от ПУ „Паисий Хилендарски“ участваха през 2008-2009 г. в проучванията на манастирски комплекс в м. Могилата и на крепостта „Калето” с граждански договори, сключени с РИМ „Стою Шишков” - Смолян. На археологически обект „Момчилова крепост” край с. Градът, Смолянско, работиха ученици от клуб „Съхрани българското”.

Друга голяма група също от ученици от същия клуб участва в сигниране на керамика от музейния фонд „Археология”.

Много проекти и съвместни доброволчески инициативи се реализират и с учредения през 2008 г. Клуб „Приятели на РИМ “Стою Шишков“ - Смолян и Европейски информационен център (ЕИЦ) “ Европа Директно“ - Смолян при СНЦ „Нови хоризонти“.

Най-значимите сред тях са: създадената пътуваща музейна изложба „Дом в Родопите“ по проект „Гражданско общество в областта на културата: културата като ресурс за местно развитие“ през 2009 г; ателие за изработване на мънистени накити по проект „Мънистените накити – традиции и съвременност“ по Програма „Живо наследство-2010“ и Пътеводител „50 забележителни места в Смолян“, по повод 50 годишния юбилей на Обединен град Смолян.

Много актуални бяха и организирани обучителни семинари по следните теми: „Културата – ресурс за местно развитие“, с лектор доц. Ирена Бокова и „Музеи и туризъм. Международни, национални и регионални практики“, с лектор доц. д-р Соня Алексиева от НБУ-София.

В другата голяма инициатива „Ден на изкуствата“ по проект „Музеят-привлекателен център за разностранната си публика“, реализиран с подкрепа на Национален фонд „Култура“ по Програма „Публики 2011“, се включиха 28 доброволци от Професионална гимназия за приложни изкуства и други млади хора от град Смолян. Те участваха активно в демонстрации, дискусии, споделяне на опит и интереси. В организирани в музейните зали четири къта за рисуване, дърворезба, плъсти и зунки се изработиха чудесни произведения, които се експонираха в изложба.

Друг съвместен проект, финансиран от Европейската комисия, ГД „Комуникации“ по идея на Клуб „Приятели на РИМ “Стою Шишков“ – Смолян, бе конкурсът „Моята нарисувана идея за Музея на Обединена Европа“. Той бе посветен на Петата годишнина от членството на България в Европейския съюз. В него участваха 25 доброволци-ученици от пет училища от града и областта: IV ОУ „Стою Шишков“ – Смолян, ОУ „Стою Шишков“ – с. Търън, СОУ „Свети Княз Борис I“ – с. Старцево, ОУ „Св. св. Кирил и Методий“ – с. Момчиловци и СОУ „Св. св. Кирил и Методий“ – Смолян. Целта бе участниците да представят чрез рисунка идеите си за Музея на Обединена Европа като пресъздадат българските ценности в европейската съкровищница. В този конкурс активно участваха и доброволци от Дневния център за деца и възрастни с увреждане „Звънче“-Смолян. Всички рисунки бяха представени в специална изложба в експозиционните зали на музея по повод Европейските дни на наследството през септември 2012 г. Крайният продукт бе отпечатването на рекламни картички с подкрепата на ЕИЦ „Европа Директно“ - Смолян.

През годините РИМ „Стою Шишков“ – Смолян активно участва в разработването на устойчиви музейни проекти, адресирани и към доброволци от различни възрастови групи на хора със специални потребности – двигателни, зрителни и др. Институциите, с които работим за равен достъп до културно-историческото наследство на тези хора, са Дневния център за деца и възрастни с увреждане „Звънче“, Ресурсен център, РСО-Смолян и Съюза на инвалидите в Смолян.

По повод Европейската година на гражданите през 2013 г. и двадесетгодишнината от създаването на европейското гражданство по силата на договора от Маастрихт, „Клуб приятели на РИМ „Стою Шишков“ – Смолян“ реализира и друг интересен проект. Темата беше „Българските културни ценности, споделени с европейските граждани“ с финансовата подкрепа на ЕС, в партньорство с ЕИЦ „Европа Директно“ - Смолян и Професионална гимназия за приложни изкуства – Смолян. В рамките на инициативата Гергана Паскалева, доброволка от Професионална гимназия за приложни изкуства

– Смолян, направи проект за графичен дизайн на кориците на рекламно образователно тефтерче с информация, свързана с европейското гражданство.

Другата основна дейност бе организирана на образователен модул „Моята активна гражданска позиция“ – дискусия за споделяне на опит по проблемите за правата на гражданите в ЕС, касаещи член 22-и за културно, религиозно и езиково многообразие. Представени бяха мултимедийни презентации по темата с участието на музейни специалисти, представители на Европа Директно – Смолян, ученици от Професионална гимназия за приложни изкуства – Смолян, членове на клуб „Приятелите на РИМ „Стою Шишков“ – Смолян“ и ученици от региона. Тук също активно се включиха възпитаници на Дневен център за деца и възрастни с увреждане „Звънче“ – Смолян и Ресурсния център. Мероприятието се състоя в експозиционните зали на музея по повод Европейските дни на наследството.

Нова разнообразна инициатива от няколко години е лятната ученическа школа „Ваканция в музея“ с разнообразна обучителна програма. Тя се реализира чрез мини-проект „Българските традиции, споделени с Европа“, на „Клуб приятелите на РИМ „Стою Шишков“ – Смолян“. В продължение на четири седмици доброволци, основно ученици, имат възможност да научат и усвоят нови, полезни знания и умения под формата на забавления за традиционни родопски занаяти. Всеки ден от седмицата е посветен на отделни модули: „Траките в Родопите“; „Магията на народните празници – плъстите“; „Експонатите говорят“ и „Родопите и Европа разказват приказки“.

Голям интерес и участие предизвика реализираната през 2012 г. ученическа изложба „Музеят във фотообектива“ на фотографския клуб „Аз, фотографът“ при ПМГ „Васил Левски“ - Смолян. Тя се осъществи по проект „Да направим училището привлекателно за младите хора“ по ОП „Развитие на човешките ресурси“ от ЕСФ на ЕС.

В реализирането на друга устойчива инициатива изложба – базар и демонстрации на занаяти „На седянка в Смолян“, ежегодно вземат участие над 10 доброволци от клуба.

В научните форуми на музея също активно участват доброволци от музейния клуб.

Смолянският музей организира много млади хора в доброволческа инициатива за разпространение на рекламни материали за различни музейни събития. Това се отнася за: откриване на музейни изложби, за „Европейската нощ в музея“, Европейските дни на наследството и за други значими събития от културния календар на музея. За тях се организират ученически групи от 7-8 доброволци, които на централните места в града раздават флайери и листовки с информация за тези събития.

РИМ „Стою Шишков“ - Смолян стимулира доброволците основно морално чрез грамоти и сертификати, организиране на заключителни срещи след приключване на доброволческата акция; интервюта с доброволците и публичност чрез пресата. С помощта на спонсори и институции („Ротари-клуб“-клон Смолян, ЕИЦ „Европа директно“- Смолян и РИО при МОН - Смолян) осигуряваме предметни награди и символични материали стимули.

Смолянският музей популяризира работата си с доброволците чрез медиите и социалните мрежи – музейния сайт, сайта на клуба на музейните приятели и фейсбук страницата на музея.

Основен проблем при привличане на доброволците е липса на национално законодателство. България е единствената европейска държава, в която няма Закон за доброволния труд. Други пречки са липсата на материални стимул и на информираност. Също така и правно регламентиране на необходими документи за работа с доброволци

Доброволци от клуб „Съхрани българското“ на археологически разкопки на музейния обект „Момчилова крепост“ край с. Градът, Община Смолян през 2008-2009 г.

Отриване на изложба „Моето родословно дърво“ на доброволци от клуб „Млад краевед“ при ГПЧЕ „Иван Вазов“ – Смолян, посветена на Европейската година на доброволчеството, през 2011 г. в РИМ „Стою Шишков“–Смолян

– договор за полагане на доброволен труд, декларация за съгласие и декларация за опазване на тайна. Много важен момент е и оценката на възможен риск при работа с много доброволци.

Безспорен е фактът, че доброволческият труд и инициатива допринася много за подпомагане мисията на музеите. Предизвикателствата, пред които сме изправени, ние, музейните специалисти и доброволците, са свързани с информираността, нагласите на обществото и оказаната подкрепа от неправителствените организации. Това има възможност да бъде подобро чрез регулярни обучения и развитие на умения в доброволците в посока мотивация, управление на времето, разпределение на задачи, както техническа и ресурсна подкрепа от музейната институция.

Източници

Фондация „Общество и информация“. „Изследване на доброволния сектор в България“, 2002.

Институт Отворено общество. „Гражданското общество и дарителството“, 2009.

Фондация „Помощ за благотворителността в България“. Първо национално проучване на младежкото доброволчество в България, 2010.

Сулинаджиева, К., А. Кацаров. Електронен пътеводител на родолюбивия българин – новоутвърдена практика в РИМ „Стою Шишков” – Смолян. В: Сб. Светът на българина през XX век.С., 2011, с. 538-543.

Национално проучване на Национален алианс за работа с доброволци (НАРД) за нагласите към доброволството. Национална кампания „Кампания Дарете Час“, 2013.

Нови аспекти на доброволството-проучване на нагласите сред действащите доброволци в България. По проект „Легитимност чрез видимост, знания и споделени ресурси“, 2014.

Петрова, Златка. Колекциите на РИМ „Стою Шишков” – Смолян, ресурс за популяризиране на родопското възрожденско наследство. В: Сб. Съхраняването на националната идентичност и музеите в България като част от устойчивото развитие. 2014, с. 250-256.

СЪЗДАВАНЕ НА ВИРТУАЛНА ЕКСПОЗИЦИЯ С ИКОНИ ОТ ФОНДА НА РИМ-БУРГАС

Радовеста Стюърт
Регионален исторически музей – Бургас

Задоволяването на изискванията и потребностите на информационното общество от XXI век е ключова дейност за съвременните музеи. В България този процес е особено труден и дълъг поради голямото раздалечение на сферите култура и информационни технологии. Световната практика е показала, че резултатите от комбинирането на знанията и усилията на специалисти от тези две сфери, може да промени разбирането на обществото за своите ценности и възприятие. В този смисъл документирането и съхранението в най-добър и достъпен вид на движимото културно наследство на Бургаска област може да се извърши само чрез неговата цифровизация [8].

За тази цел Регионалният исторически музей активно търси възможности и е встъпил в партньорство с доказани специалисти в областта на информационните технологии от Бургаски свободен университет (БСУ) и Института по информатика и математика на БАН (ИМИ-БАН).

През 2014 г., благодарение на проект № BG161P003-1.2.02-0022-C0001 „Създаване на нов офис за трансфер на иновативни технологии в предприятията от Югоизточен регион”, финансиран по Оперативна програма „Конкурентоспособност” 2007-2013 с бенефициент БСУ, РИМ-Бургас стартира внедряването на технологична иновация, свързана с изграждане на цифрова библиотека за колекцията си от икони, съхранявана в Историческата експозиция[3]. Проектът финансира трансферирането на технологично решение за създаване, интегриране и развитие на мултимедийни дигитални библиотеки с приложения в културното наследство, разработени в ИМИ-БАН. Целта на трансферираната технология е да се осигури адекватно и комплексно представяне, документиране, каталогизиране и опазване на музейния фонд с икони. Системата позволява представянето на информацията от инвентарните книги в по-лесен за използване и по-ефективен за работа вариант, като същевременно се гарантира нейната устойчивост със времето и трайно ѝ съхранение за идните поколения [5].

Анализ за доказване степента на необходимост

През 2014 г. РИМ-Бургас кандидатства като потенциален бенефициент на технология за дигитална библиотека от базата на новоизграден Офис за технологичен трансфер в града. Музеят е избран да получи безвъзмездно технологията след задълбочен анализ и оценка на технологично нововъведение – неговата степен на приложимост, необходимост и икономически ефект за организацията.

Степента на приложимост на иновацията е установена посредством подобрена система от показатели, засягащи различни аспекти от работата на музея. Като изходна база са използвани данни, получени посредством проведено анкетно проучване, анализ на документооборота, статистико-икономически данни на отраслово и национално ниво, както и резултати от предходни проучвания. Изборът на настоящата иновация е предшестван и от проучване на алтернативни варианти [6].

Предимствата, които се посочват в полза на предпочетената иновация са, че тя ще е съобразена със законодателните норми и уредби на българските музеи; поддържа на български интерфейс и съобразяване с нуждите на музейните работници.

Сравнителният анализ от изследването на нуждата на организацията от внедряване на технологията подсказва, че при Регионален исторически музей - Бургас е налице и значима нужда от повишаване производителността на ресурсите. След анализиране на резултатите от анкетни карти са определени тегло и претеглена експертна оценка (от -10 до +10 по предварително дефинирани критерии) за всеки показател. Стойностите на показателя „Необходимост на организацията от технологично нововъведение“ за РИМ-Бургас са илюстрирани в таблица 1.

Ранг	Име на показател	Експертна оценка	Тегло	Средна претеглена оценка
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1	Производителност	-10	0.143	-1.429
2	Трудоемкост	-10	0.132	-1.319
3	Промяна в производителността	-10	0.121	-1.209
4	Качество на произвеждания продукт	-4	0.110	-0.440
5	Фирмена оценка на нуждата от внедряване на технологии	-10	0.099	-0.989
6	Оценка на технологичното равнище на фирмата	-8	0.088	-0.703
7	Отклонение от технологичното равнище на конкурентите	10	0.077	0.769
8	Нововъведени ДМА	10	0.066	0.659
9	Оборот, реализиран от нови и усъвършенствани продукти	-10	0.055	-0.549
10	Произведено количество	-10	0.044	-0.440
11	Приходи от продажби	-10	0.033	-0.330
12	Промяна в производителността - Промяна в разходите за труд	8	0.022	0.176
13	Стойност на материалните дълготрайни активи	0	0.011	0.000
Средна претеглена стойност на показателя „Необходимост на фирмата от внедряване на технология“			$\Sigma = 1$	-5.802

Средна претеглената стойност на показателя „Необходимост на фирмата от технологично нововъведение“ е -5.802, попадащо в интервала (-10; -5), което, съобразно възприетата скала, дава основание на оценителната комисия да заключи, че РИМ-Бургас има голяма необходимост от внедряване на технологията за дигитални библиотеки.

Направена е и оценка на икономическия ефект от внедряването на разработено иновативно решение, като се представят очакваните ползи, групирани в пет категории: производствени ефекти, финансово-счетоводни ефекти, пазарни/търговски ефекти, персонал и вторични ефекти (Таблица 2).

Регионален исторически музей – Бургас
<p>Производствени ефекти Значителен ръст в производителността на труда – десетки пъти се увеличава скоростта за откриване и използване на информация Спад във времето за обслужване на един клиент Подобряване на качеството на предоставените услуги и техническите параметри на продукта: по-широк достъп до музейната колекция, възможност за разширяване обхвата на показваните експонати; намаляване на вредните влияния върху експонатите Екологични ефекти поради намаляване използването на хартиени носители Нарастване на производствения капацитет Стандартизиране на продукта</p>
<p>Финансово-счетоводни ефекти Увеличаване на приходите от входни такси и такси за заявки Спад в непреките разходи за дейността Спад в разходите за поддръжка, консервация и ремонт</p>
<p>Пазарни/търговски ефекти Ръст в посещаемостта на музея с 30% Разширяване на обхвата и профила на клиентите към следните групи: - хора с увреждания - фирми в сферата на туризма - научни работници - образователни организации Подобряване имиджа на институцията и нейната познаваемост – възможност да се провокира интерес и към другите услуги, предоставяни от РИМ-Бургас</p>
<p>Персонал Повишаване квалификацията и знанията на работещите в музея</p>
<p>Вторични ефекти Положителни ефекти за региона и развитието на туризма; възможност за електронен туризъм Социални ползи чрез осигуряване на равен достъп до колекциите на хора с увреждания Подпомагане на научните изследвания и популяризиране на българската култура и културно-историческо наследство</p>

Резултатите от анализа показват, че ефектът от внедряването на иновацията в РИМ-Бургас засяга най-силно производителността на труда – очаква се повече от десет пъти спад във времето за изготвяне на една справка. Музеят е бюджетна организация, която не цели печалба, затова финансово-счетоводната полза не е първостепенна, а се отдава приоритет на ефектите върху преките и непреки потребители.

Дигитализацията и интернет присъствието позволяват не само по-бърз и качествен достъп до музейните колекции, но и теоретично разширяват потенциала на пазара до световния пазар. Като обществена организация, музеят очаква да постигне и странични ползи: рекламиране на региона и развитие на електронен туризъм, улеснява достъпа на хора с увреждания, подпомагане на научните изследвания.

Освен икономически анализ, преди избора за внедряване на технологията е направено и маркетингово проучване на музеите като потенциални потребители на цифрова мултимедийна библиотека. То се базира на данни от пробно проучване с извадка от музеи в България [1,2]. Тя се състои от 5 музея, като анкетната карта е изпратена на 12 такива институции, т.е. квотата на възвръщаемост е 41%. Обект на проучването са директори на музеи в България – регионални, исторически, археологични и природонаучни.

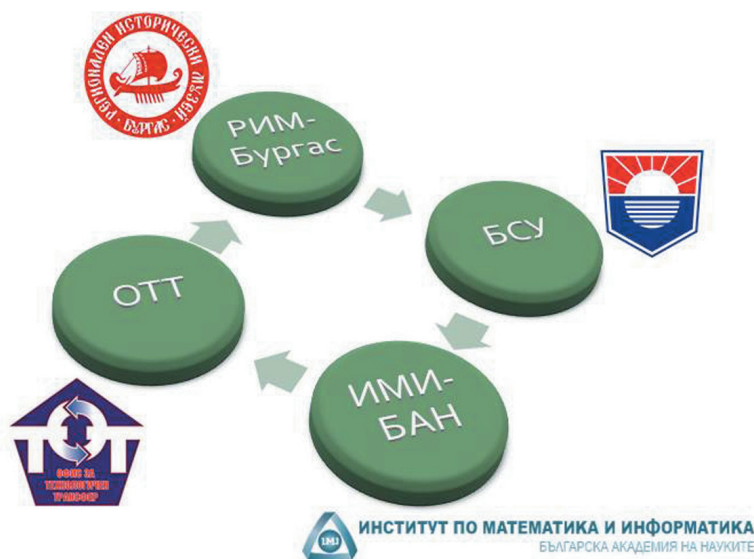
Обработените данни сочат, че 5 от показателите заложили в картата, са получили най-висока степен на важност – „много важна“, 8 от показателите са получили степен „много важна“ и „важна“ и само три показателя имат преобладаващи мнения „маловажна полза“ – 40% от респондентите, а именно „Осигуряване на връзки и комуникации – инструменти и методи за обмен/включване на данни от други системи“ и „Управление на потребители (служителите) и права“ и „Уеб-публикации – публикуване на съдържанието във вид, удобен за визуализиране от уеб браузър, мобилно устройство“, по 20% от респондентите за „Свързване на създадени цифрови библиотеки с вече съществуващи, например, Europeana“, „Възможност за конвертиране: в т.ч. отстраняване на ненужна информация, промяна на формата на данните,“ и „Създаване на типове съдържание и работни потоци“, „Многократно увеличаване на трайността на информацията, съхраняваща се в музейните фондове“ и „Динамично агрегиране на ресурси на свързани цифрови библиотеки за изграждане на виртуални музеи, галерии и е-експозиции, преносими в други платформи (в т.ч. GUIDE&HAND) за нови приложения (Таблица 3).

ПОЛЗИ / ПРЕДИМСТВА	Много важна	Важна	Мало- важна
	%	%	%
Цифрово представяне на историческа и културна информация	40.0	60.0	
Осигуряване на гъвкав е-достъп до ресурси и колекции от избрана предметна област	60.0	40.0	
Отворен достъп	40.0	60.0	
Цифрово опазване и съхраняване на историческото, културното и научно наследство	80.0	20.0	
Агрегиране на ресурсите на цифрова библиотека и изграждане на динамично обновяващи се е-колекции	80.0	20.0	
Многократно увеличаване на трайността на информацията, съхраняваща се в музейните фондове	60.0	20.0	20.0
Възможност за електронно обучение на служителите	60.0	40.00	
Възможност за конвертиране: в т.ч. отстраняване на ненужна информация, промяна на формата на данните	20.0	60.0	20.0
Създаване на типове съдържание и работни потоци	20.0	60.0	20.0
Възможност за архивиране (back up)	60.0	40.0	
Свързване на създадени цифрови библиотеки с вече съществуващи, например, Europeana	20.0	60.0	20.0
Управление на потребители (служителите) и права		60.0	40.0

Възможност за контрол на съдържанието, поддръжка на потребителския интерфейс	40.0	60.0	
Осигуряване на връзки и комуникации – инструменти и методи за обмен/включване на данни от други системи	20.0	40.0	40.0
Уеб-публикации – публикуване на съдържанието във вид, удобен за визуализиране от уеб браузър, мобилно устройство.		60.0	40.0
Динамично агрегиране на ресурси на свързани цифрови библиотеки за изграждане на виртуални музеи, галерии и е-експозиции, преносими в други платформи (в т.ч. GUIDE&HAND) за нови приложения	40.0	40.0	20.0

Като други важни предпоставки за успешното внедряване на технологията и нейното разширение до постигане на пълна дигитализация на колекцията са взети под внимание:

Изградено сътрудничество между РИМ-Бургас, ИМИ-БАН и БСУ (Изображение 1);

В екипа на РИМ-Бургас работят двама ИТ специалисти, които ще се грижат за поддръжката на системата и разширяването на базата данни;

Музеят разполага с наложена във времето двуезична уебстраница www.burgasmuseums.bg, към която може да се прикрепят платформата на дигиталната колекция.

Етапи на внедряване: моделиране, програмна реализация и тестване на цифровата библиотека

- Дигитализиране (заснемане и първична обработка) на иконографски обекти;
- Разработване на шаблон за описание на иконографските обекти съобразно спецификата им [7];

- Семантично описание на обектите по разработения от ИМИ-БАН шаблон, осъществено съвместно със специалисти на РИМ-Бургас;
- Цифрова обработка на обектите – графична обработка на дигитализираните копия на обектите по стандартизираща схема;
- Достъп и поддръжка на системата;
- Защита на всички обекти с цифров воден знак от неправомерен достъп и използване с изрично посочване на принадлежността на артефактите към РИМ-Бургас;
- Адаптиране на системата към виртуалния сървър и свързване с уебсайта на РИМ-Бургас: www.burgasmuseums.bg/bidl

Импакт, очаквани резултати и устойчивост

- Улесняване достъпа до музея и до обектите на културното наследство от фондовете му. Създаване на общности от приятели на музея, които до този момент не са могли да посетят физически експозициите, но дигитализацията им позволява да надникнат в музейния фонд, като хора с двигателни увреждания, хора, които не могат да посетят музея поради времеви или географски фактори;
- Обогаляване на дигиталното съдържание в Интернет в областта на културното наследство Популяризиране на културното наследство и по този начин намиране на възможности за допълнително финансиране на реставрация и консервация [4];
- Дигитализирани фондове, изградени на базата на правилно структурирана и внедрена в съответствие с националните (ЗКН и НАРЕДБА № Н-6 от 11.12.2009 г. за формиране и управление на музейните фондове) и европейски законови изисквания;
- Системата ще осигури представянето на информацията от инвентарните книги в по-лесен за използване и по-ефективен за работа вариант като същевременно се гарантира нейната устойчивост във времето и трайно ѝ съхранение за идните поколения;
- Създаване на предпоставки за научни изследвания.

Използвана литература

- [1] Анастасова Л., А. Луизов, Методика за маркетингови проучвания в сферата на високите технологии, Сборник доклади от конференция „Иновационни технологии за развитие на бизнеса в Югоизточен регион“, 20 ноември 2014 (69-85), ISBN 978-954-8468-97-8
- [2] Анастасова, Л. Маркетингови изследвания в туризма, Експрес, Габрово, 2013
- [3] Желев, Я., А. Тошков, Е. Николова, М. Желева. 2015. Развитие на икономика, базирана на знания и иновации, чрез изграждане на Офис за Технологичен Трансфер: Необходимост, концептуален модел и логическа рамка (втора част), списание „Бизнес посоки“, 2015, 1, 88-100, ISSN 1312-6016
- [4] Monova-Zheleva M, R. Stewart, Y. Zhelev, Coins from the Burgas Bay. 2014. Creation of a New Digital Numismatic Content in the Internet, Representing the Economic and Cultural Development of Burgas Region from Ancient Times to the Present Days, In: Proceedings of International Conference “Digital Presentation and Preservation of Cultural and Scientific Heritage /DiPP/, Veliko Tarnovo, September 18-21, 2014, pp. 247-256. ISSN 1314-4006
- [5] Монова-Желева, М., Р. Стюърт, Я. Желев. 2014. Изграждане на виртуална експозиция с икони от фонда на Регионален исторически музей - Бургас, Конференция “Иновации за развитието на бизнеса в Югоизточен Регион”, 20 ноември 2014, 161-179. ISBN 978-954-8468-97-8
- [6] Нейчева М., Г. Николова, Оценка на технологично нововъведение: Приложимост, необходимост и икономически ефект за фирмата, Сборник доклади от конференция „Иновационни технологии за развитие на бизнеса в Югоизточен регион“, 20 ноември 2014 (180-207), ISBN 978-954-8468-97-8
- [7] Pavlov, R., Pavlova-Draganova, L., Draganov, L., Paneva, D., 2006. e-Presentation of East-Christian Icon Art. In: Proceedings of the Open Workshop “Semantic Web and Knowledge Technologies Applications”, Varna, Bulgaria, pp. 42-48.
- [8] Стюърт Р., М. Монова-Желева, Я. Желева. 2014. Цифровизиране на музейните фондове – ИТ отрасъла в помощ на българското културно-историческо наследство, Конференция “Иновации за развитието на бизнеса в Югоизточен Регион”, 20 ноември 2014, 127-143. ISBN 978-954-8468-97-8

ДОБРОВОЛЦИТЕ ИЛИ ВОЛЯТА НА ДОБРОТО

Д-р Биляна Попова, Лора Христовова
Регионален етнографски музей – Пловдив

Регионален етнографски музей – Пловдив има дълга история в използването на доброволчески практики. Много музейни мероприятия са реализирани, благодарение на доброволния труд и сътрудничеството между хора с общи идеи и отношение към културно-историческото наследство.

Доброволната дейност на Сдружение Клуб „Приатели на РЕМ – Пловдив”

Идеята за създаване на Клуб „Приатели на РЕМ – Пловдив” се роди през 2006 г., когато бяха поканени наши съмишленици от различни области, които имат отношение към миналото. Целите на музея обединиха учени, бизнесмени, художници, майстори, карикатуристи, музиканти, бивши колеги. Идеята бе те да помагат на музейните специалисти в търсене на средства, организиране на изложби, концерти, рецитали, работилници и др.

Така на 20 октомври 2006 г. на официална церемония бе учреден Клуб „Приатели на музея”. Необходимо бе да се почерпи нечий опит, поради което се свързахме с Асоциацията на приятелите на музеите в Пиза (Италия). Подобна структура с установени традиции функционира там от години. Беше споделен опитът от сътрудничеството между музеите и доброволците в Италия. Така се създаде първият по рода си в България „Клуб на приятелите на музея”. В началото на 2007 г. той бе регистриран като сдружение с нестопанска цел, със собствен Устав и Управителен съвет. Сдружението подпомага дейността на Регионален етнографски музей – Пловдив в опазване и съхраняване на културно-историческото наследство. Тази организация е изцяло на доброволни начала. Нейни основни цели са:

- Подкрепа и помощ на всички инициативи на Регионален етнографски музей – Пловдив, директно или индиректно (вкл. финансова подкрепа);
- Да поощрява и улеснява откупки и дарения на реликви и произведения на изкуството с цел обогатяване на съществуващите колекции, както и оказване на съдействие по отношение консервацията и реставрацията на музейните ценности;
- Пълна подкрепа и привличане на всякакви инициативи, отнасяща се до делата на музея;
- Подпомагане на Музея за увеличаване на движимото и недвижимото имущество, както и неговото ефективно стопанисване и целесъобразно използване;
- Извършване на допълнителни дейности, подпомагащи инициативите на музея и Клуба.

В знак на благодарност към своите приятели РЕМ – Пловдив ежегодно провежда бал за деня на Св. Варвара.

Сдружението „Клуб Приатели на РЕМ – Пловдив” е пример за активна гражданска позиция на членовете му, както и за доброволчество и израз на отношение към миналото на България. Децата на членовете на Клуба някак естествено се вписват в празниците и делниците на музея и неусетно придобиват онова отношение към историята, което ще ги превърне в доброволци, когато пораснат. Защото доброволството се възпитава, то е пример за подражание и необходимост за всеки културен институт. Всички доброволци са обвързани морално и духовно с музея.

Работата на РЕМ – Пловдив с доброволци от Корпус на мира

Доброволството има за цел реализацията на социални, благотворителни и духовни интереси, без получаване на материално поощрение. Трудът на доброволците в културни учреждения, между които и музеи, се свежда до работа с посетители, помощ в организацията и провеждането на различни мероприятия, събиране на външна информация и др. Като правило отношенията между културната организация и доброволците се регулират с договорни задължения, строго определящи обема на работата.

През 2006 г. Регионален етнографски музей – Пловдив кандидатства пред Корпус на мира за доброволец, който да работи в музея за срок от две години. Така при нас постъпи Емили Ермитейдж от Вашингтон, САЩ.

За доброволците от Корпуса на мира устойчивото развитие с дългосрочен ефект е ключът към траен успех за партньорство, което води до положителни резултати за много хора. Особено ценни и въздействащи са младежките дейности в полза на общността, организирани излети из България, споделените разкази, помощта при изготвяне на бюджет за малки проекти, акции за почистване и др. С подкрепата и партньорството на Корпус на мира и доброволния труд на Емили Ермитейдж в РЕМ-Пловдив беше реализиран проект „От скрина на баба.... (Сливане на минало и настояще чрез традиционното градско облекло)”. Американката взе участие и в третия етап на младежки проект „Феникс”, в който се включиха младежи от над 40 държави. Тя изнесе кратък доклад за състоянието на образованието в България и ролята на младите хора в този процес, който беше прочетен в Европейския парламент в Страсбург, където се състоя и заключителната част на проекта.

Емили се включи със своя доброволен труд и в организацията и провеждането на Юбилеен месец на Регионален етнографски музей-Пловдив, който се състоя през лятото на 2007 г. Той беше посветен на 90-годишнината от създаването на институцията, 70 години от смъртта на нейния основател Стою Шишков и 160 години от построяването на музейната сграда. С помощта на нашата доброволка всяко събитие, което се случваше в рамките на Юбилейния месец, беше заснето с фотоапарат и видеокамера.

Доброволческата дейност оказва влияние на формирането и развитието на духовно-ценностната ориентация на доброволците, предизвиквайки определени изменения на отношението им към тях самите като личности, към заобикалящите ги хора, към социокултурното обкръжение като цяло. Тя развива социалния опит на участващите в него, създава условия за позитивно разкриване и последваща трудова реализация на младите хора, способства за усвояване на социални норми и знания, а също и в овладяване на технологиите и формите за организация на доброволната дейност.

В чисто педагогически аспект този тип работа може да се разглежда: като обект на обучение, където доброволците се самообучават; като субект на обучение – в този случай доброволецът придобива знания, умения и навици, а посредством доброволческата активност променя своето отношение към обкръжаващия го свят, изменяйки се като личност, т.е. доброволческата дейност може да се разглежда в качеството ѝ на локална, възпитателна система; като социално-образователно пространство (в което доброволецът получава достъп към ресурсите на организацията), позволяващо му да реализира своите функции. Благодарение на това обучение, доброволците придобиват активна жизнена позиция, инициативност и принасят полза не само за себе си, но и за другите и др.

След като приключи своя доброволчески труд в РЕМ-Пловдив, Емили Ермитейдж беше одобрена и изпратена на дипломатическа служба в английското посолство в Лондон за две години. По този начин тя започна своята отлична дипломатическа кариера

ра. Две години работи в Сараево, Босна и Херцеговина, а днес се намира в Нова Зеландия. Доброволческият труд помага на младите хора да станат уверени в себе си личности, да повярват в способностите си и да формират собствена професионална позиция, което естествено им помага в изграждането на успешна кариера.

Доброволният труд на майсторите на народни художествени занаяти

От 2007 г. ежегодно в Регионален етнографски музей-Пловдив се провежда седмица, посветена на занаятите. В двора на музея се събират майстори, представители на различни занаяти от цялата страна. В продължение на една седмица те показват пред туристите и гостите на музея своите умения и сръчности. Една, макар и минимална част от тези майстори посвещават своето време, за да помогнат с доброволен труд за реставрацията и поддръжката на експонатите, собственост на музея. За осъществената благотворителна работа от тяхна страна не се очаква и не се търси парична отплата.

На въпроса какво подтиква един съвременен майстор да извършва тази доброволна дейност по свое собствено желание, и то абсолютно безвъзмездно, отговор дава Николай Стефанов, майстор на гъдулки, който със своя доброволен труд успя да вдъхне живот на нуждаещи се от спешна реставрация традиционни музикални инструменти, притежание на РЕМ-Пловдив: *„Това го определям като форма на дарителство, по-скоро защото ми липсва социалният момент. То е провокирано от това, че аз съм наясно, че подобна институция като музея не разполага с необходимите ѝ средства, за да поддържа и реставрира своите експонати. От другата страна, осъзнавам, че музеят няма особен избор и относно подбора на майстори, поради простата причина, че в последните години силно намаляхме като брой. И сега, когато аз съм останал единственият майстор на музикални инструменти за Пловдив, който да е действащ, за мен е съвсем естествено, след като съм наясно в какво състояние са фондовете на музея, да пристъпя към тази своя дейност. Аз осъзнавам, че тези музикални инструменти, които са в музея, трябва да се реставрират и да се поддържат, докато не е станало прекалено късно и да не може по този въпрос да се направи нищо. Естествено е да направя връзката, че аз съм човекът, който трябва да ги осъществи тези работи и то да ги направи безвъзмездно. За мене специално Етнографският музей е един вид духовен център и всеки от майсторите би следвало да се ангажира с подобна дейност. Благодарение на тази институция бяха подновени занаятчийският празник на св. Спиридон, създаде се Седмицата на занаятите, участие в проекти на академичните институти. Така че това е най-малкото, с което човек да засвидетелства уважението си към тази институция, да даде оценката си към нейната голяма обществена роля в сферата на духовния живот. Човек се чувства и приятно задължен, и приятно поласкан да бъде горд, че може да е част от едно подобно нещо със своя доброволен труд“*. Подхождайки така отговорно към дейността, с която се ангажират, майсторите засвидетелстват своето разбиране и съпричастност към съвременните проблеми на българския музей. Усещането за споделяне на едно и също духовно пространство – между тях, от една страна, и всички, които са заинтересовани от провеждането на адекватна, отговаряща на съвременните условия музейна политика, от друга, е в основата на тази благородна кауза.

Музеят и в частност атмосферата на Стария град се превръща в притегателен културно-духовен център, който има за цел да обедини хората, мислещи по аналогичен начин, давайки възможност всеки от тях да отдаде от себе си това, на което е способен. Това води до чувство на съпричастност и взаимност между отделните институции – от една страна, Задругата на майсторите и Търговско-индустриалната камара, и от друга

– Етнографският музей. Когато се постигне подобно единение и обединение на сили и енергия от страна на отделни институции, единствено тогава се наблюдават и реални успехи на това духовно поле. Липсата на което и да е от тези звена не би могла да се компенсира и да се запълни.

Доброволната кауза на майсторите към музея съдържа и други измерения – давяване на изработени от тях традиционни предмети или различни стари вещи, притежание на техните семейства, с което допринасят за обогатяване и попълване на музейните колекции. Майсторите са провокирани в своите действия основно поради активната си гражданска позиция и съпричастност към проблемите на една културна институция, каквато е музеят. Сред тези дарители са имената на Николай Стефанов (изработка на музикални инструменти), Благой Попов (медникар), Елена Драмова (тъкачка), Стоян Маринов (бижута от мъниста), Кирил Коликов (ножар), Стойна Кръстанова (тъкачка), Христо Топчиев (майстор на гайди), Мариета Недкова (плъсти), Жулиета Георгиева (беленица), както и всички изпитни работи на кандидати за Задруга на майсторите на народни художествени занаяти от 2005 до 2014 г.

Работа с доброволци по проекти на НПО (неправителствени организации) и Център за работа с деца – Пловдив

РЕМ-Пловдив работи години наред с Центъра за работа с деца в града. Ръководителите на тази организация са и членове на Клуб „Приятел на РЕМ-Пловдив“. Доброволният труд на учителите е пример за подражание за децата. Редица прояви в музея се организират благодарение на доброволното участие на танцовия състав с ръководител Венцислава Еленска. Ежегодни са изложбите по повод различни български празници и на кръжока по „Етнография“ към Центъра за работа с деца с ръководител Дорка Чатрафилова. По време на Седмицата на занаятите доброволците отново са при нас.

Децата от Асоциация „Неотон България“ с ръководител Таня Маринова също сътрудничат на музея. Родители и младежи с радост участваха във възстановката на Еньовден, представена в музея. Облечени в народни носии, малките момичета с трепет се пренесоха 100 години назад. Чрез контактите на „Неотон“ музеят ще успее да направи реплика на градска сватбена рокля от края на XIX в. Доброволният им труд зарази и представители на бизнеса, които ще поемат финансирането на този проект.

Доброволчеството е част и от Нощта на музеите и галериите в Пловдив, организирана от фондация „Отворени изкуства“. Ежегодно в помощ на музея се включват млади хора като пазители и разпоредители. От друга страна при организиране на мероприятията за събитието със своя доброволен труд се включват и различни други хора.

Доброволци, изпратени от Мтел, взеха участие в облагородяване на дворното пространство на музея. А други, от НПО „Едно“, дариха растения за озеленяването му.

Работа с доброволци – ученици и студенти, по прояви, организирани в РЕМ-Пловдив

Музеят си партнира с Националната гимназия за сценични и екранни изкуства – Пловдив. Учениците участват като доброволци в редица прояви. През 2013 г. РЕМ – Пловдив си партнира с НЧ „Възраждане“ по проект „Пловдивска кокона“. Дефилирайки с уникални рокли, костюми и пелерини – експонати на музея, момичета от Националната гимназия за сценични и екранни изкуства се превъплътиха в изкусителни пловдивски кокони. Те представиха колекция от шапки, шалове, ръкавици, чангички, ветрила, чадъри и други модни аксесоари, внос от Западна Европа от края на XIX и началото на XX век. Във втората част на дефилето младите манекенки играха себе си, предрешени като

Създаване на клуб "Приятелите на РЕМ – Пловдив"

Седмица на занаятите в РЕМ – Пловдив

днешни кокони с модерни реплики на аксесоари, сътворени чрез позабравеното старо приложно изкуство плъстене.

РЕМ-Пловдив работи и с доброволци от ПГО „Ана май”. В Нощта на музеите и галериите през септември 2014 г. учители и ученици от Професионалната гимназия се включиха в Ателие за ретро прическа. Посетителите на музея бяха впечатлени от майсторството на младите фризьори и с радост се пренасяха години назад, превръщайки се в градски мадами.

Музеят си сътрудничи с редица училища – ОУ „Душо Хаджидеков”, ОУ „Виктория и Крикор Тютюнджян”, ОУ „Алеко Константинов”, НХГ „Св. св. Кирил и Методий” и др. Организиран и представен са редица изложби и възстановки – мартеници, кукерски маски, обичаи.

Преподаватели от Академията за музикално и танцово изкуство в Пловдив работят доброволно с музейните уредници при различни образователни уроци, свързани с народните танци и музика.

Доброволният труд на музейния специалист

Специалистите от РЕМ-Пловдив работят на доброволни начала с различни училища, медии, културни институти, университети, участват в арт работилници. Това е една съществена част от труда на музейните работници, защото те приемат доброволчеството като лична кауза. За Коледа през 2014 г. д-р Биляна Попова и Лора Христовова организираха съвместно със ССУ за ДУС „Д-р Стоян Белинов” работилница за обредни хлябове. Децата в неравностойно положение съпреживяха магията на омесването на погачите и полагането на тяхната пластична украса.

Със своята доброволна работа хората се чувстват лично отговорни към опазването на културното наследство. Благотворителността, под формата на доброволен труд, е тип социално одобряема и социално признаваема дейност като разновидност на безкористното обществено поведение. То характеризира нравственото и съзидателно ниво на социална активност, изразено в различни общественополезни мероприятия, с цел промяна на обкръжаващия ни свят. Доброволчеството създава чувството за общество на базата на общото мислене и чувства, които се формират между членовете на различните институции. Освен това съществува и общото убеждение, че индивидите могат безкористно да си сътрудничат и да изграждат публичното благо (Дъглас 2004: 20, 34).

ТЪРГОВИЩЕ – СТАРИЯТ ПАНАИРЕН ГРАД

Магдалена Жечева

Търговище е разположен на стратегически удобно място, кръстопът на важни и традиционни търговски и военни посоки. Последните проучвания на историците извеждат като негов първообраз голямата крепост Мисионис в прохода Дервента (на 7 км от съвременния град), възникнал през средата на V в. Той се развива като известен търговски център, описан през XII в. от известния арабски пътешественик Ал Идриси. Според него Мисионис е „голям, многолюден град, основан в старо време... В него има една кантора за Русия. Той е цветущ град. Има многолюдни пазари и изобилни природни богатства. Разположен е на една плина“. В края на XIV в. градът е безмилостно ограбен, разрушен и опожарен от османските завоеватели.

Традицията на старото търговско средище продължава през късното средновековие с разрастването на голям панаирен град с името Ески Джумая (стар, древен пазар). Първите писмени сведения за него датират от XVI в. Панаирът възниква в края на XVIII век като конни надбягвания (кушии), покрай които отделни търговци предлагат стоки. Постепенно конното надбягване прераства в пролетно стоково тържище с все по-голяма популярност.

Спецификата в съдбата на Търговище се крие дълбоко в панаирната традиция. Търговията го превръща в традиционно средище за удобни и полезни срещи от близки и далечни места. Тук хората от различни краища се срещат ежегодно по Гергьовден и заедно с покупко-продажбите на стоки обменят идеи, опит и всякакви други духовни ценности, участвали в общи забавления. Пазарното място се превръща в ядро, около което израства и се гради обликът на града. Панаирът бил основна двигателна сила за оформянето и развитието му.

От година на година все повече хора и от по-отдалечени места се стичали тук в началото на май и това естествено стимулирало търговията с различни стоки, на първо място – с добитък. Надпрепускването на най-бързите коне от региона, представители на най-добрите породи, било едно нескрито състезание между стопаните им. В почивките между надбягванията се договаряли замени и продажби на жребци и кобили. Покрай конете посетителите на кушията започнали търговия и с едър и дребен рогат добитък, която особено се засилила след появата на прекупвачите на едро. Постепенно се включили производители и търговци на селскостопански произведения, които започнали да изнасят за продан стоката си, както и занаятчиите от града: сарачи, грънчари, абаджии. Панаирните дни са време на най-усилена и оживена търговия с участие на изложители и търговци от Австро-Унгария, Англия, Швейцария, Франция, Русия, Саксония, Чехия, Кипър, Марсилия, Холандия, Румъния, Иран, Сирия и др. Тук си дават среща търговци от всички краища на Османската империя.

През 1868 г. прочутият Ескиджумайски пролетен панаир се сдобива със специално място, където ежегодно отваря врати благоустроен, укрепен панаирен град с над 1200 дюкяна. В него има сгради за търговски съд и полиция, ханове и гостилници, обори за добитък. През 60-те години на XIX век събира по 30-40 000 търговци и посетители от цяла Европа, Азия и Северна Африка. Предлагат се стоки за 100 милиона гроша.

Постепенно на двата бряга на р. Врана се разполага приветлив, живописен и интересен град, известен надалеч с името Ески Джумая. „Този заможен град си е подсигурил чрез своя голям панаир важна роля в търговията на Дунавска България“ според унгарският пътешественик Феликс Каниц (1874).

През XIX в. Ески Джумая е вече известен далеч зад пределите на Османската империя, в цяла Европа и Близкия Изток със традиционния си пролетен панаир, който е единствен с международно значение за североизточните български земи. Панаирът е централно събитие, а градът – притегателен център в икономическия живот на някогашната Османска империя. Дори става обект на специално внимание от европейските държави, които чрез своите консули зорко следят и информират за хода на тукашната търговия.

В града има силна и многобройна общност търговци, за каквато не могат да мечтаят много от големите населени места на тогавашна България. Множество търговски фирми са с кантори в чужбина – в Цариград, Лондон, Манчестър, Виена, Кюстенджа. Още по-многобройни ескиджумайски дюкянджии и кърджии обикалят селата на Добруджа и Делиормана, за да продават своите стоки. С основание може да се предполага, че в предосвобожденска Джумая всяко второ семейство се е прехранвало от търговия.

В средата на XIX в., покрай панаира, в града нахлуват нововъдения, модерни идеи и напредничави тенденции. Имат часовникова кула, прилагат телеграфа, правят улично осветление с газови фенери. Деца на търговски фамилии получават образование в чужбина.

Панаирът се превръща в мощен лост за успешното икономическо развитие на града. Изключителна е ползата за неговото културно, просветно и обществено развитие. Променя се строителството, общественият живот и образованието. Панаирът бил най-доходното перо и важна причина за търговишките граждани да остават големи приходи, които те предприемчиво влагат за развитието на града и своите фамилии. Белезите за това пряко и косвено влияние се откриват на много места и днес.

Големи представителни сгради и красиви къщи в кв. Вароша говорят за някогашното благополучие и напредък. За тях Феликс Каниц ще напише: „Даже в по-големите градове на България аз видях малко частни къщи, които биха могли да се мерят по хубост и заможност с тия на джумайските чорбаджии” (1874). Впечатляващи са Хаджи-Ангеловата къща, Свещаровата къща, Касъровата къща, Захариевата къща, домът на художника Никола Маринов. В резултат на „усердие общих“, доброто благосъстояние и порасналото национално самочувствие, гражданите издигат внушителната християнска църква „Успение пр. Богородици” (1851 г.) и забележителната сграда за светско училище „Св. Седмочисленици” (1863 г.), известно като Славейковото.

При Освобождението на града през януари 1878 г., местното население и многобройните бежанци стават жертва на башибозушко клане, обири и насилия. Опожарени са българската махала по десния бряг на р. Врана, градската чаршия и панаирното градче.

Но панаирната традицията не прекъсва след Освобождението. С княжески указ от 10 януари 1880 г. е възстановен ежегодният Ескиджумайски панаир, на който се възлагат надежди като важно стопанско явление и сериозен бюджетен източник. Специален правилник регламентира реда на панаира и насърчава привличането на производители и търговци. Ползата от възстановените търговски връзки и оживения стопанския живот в региона е очевидна. И градските управи и държавата правят опити да се стимулира развитието на изложението чрез организирането на специализирани изложби на животни и конкурси.

Същевременно вървят естествени процеси, в които старите панаири губят старото си привилегировано място и значение под натиска на интензивното производство, засилената конкуренция и модерните транспортни връзки.

През първата половина на XX в. панаирът се развива на фона на сблъсъци в местното обществено мнение, което варира от искане за неговото закриване до пре-

Панаирът в Ески Джумая. Графика- Григор Спиридонов

върщането му в мострена изложба, свързана с традициите на миналото и разширена и подобрена с придобивките на настоящето

Панаирът запазва ролята си в ежегодната търговия с добитък, манифактурни и колониални стоки, местни селскостопански произведения, макар и при сериозен спад в обема на търговските операции и в асортимента на стоките. Силно стеснен е и географският район на неговото влияние.

Макар че продължава своето съществуване и след Освобождението, панаирът бавно, но безвъзвратно губи своята предишна слава и блясък и влиза в новото двадесето столетие като ежегоден пазар с локално търговско значение. При все това, той запазва своето обаяние на място, където веднъж годишно градското и селско население си дава среща не само за закупуване на стоки на по-ниски цени, но и за контакти и забавления.

В периода на прилагане на социалистическия модел за развитие на икономиката, панаирът не е събитие със сериозно стопанско значение за града и региона. Въпреки това, силата на вековната традиция продължава, като акцентът е пренесен главно върху богатата палитра от културни събития и увеселителна част. Създава се и негов знак –

петел, който символизира пролетното пробуждане (1987), чийто автор е търговищкият художник Цончо Денев.

Своеобразен феномен е фактът, че Търговище продължава да поддържа своя панаир и през XX, и през XXI век, търсейки модерни форми в отговор на новите тенденции на времето.

В нашето съвремие панаирът се провежда като промишлено-търговското изложение – нова формула, която трупа положителен организационен опит и популярност. Първото Изложение „Търговище“ е открито на 11 май 1992 г., в рамките на традиционния пролетен панаир.

Пъстра палитра от културни изяви в панаирните дни се разширява с всяка изминала година. Представят се нови книги и театрални пиеси, концертират оркестри и танцови състави. Дните на изложението са предпочитани за организиране на художествени изложби и спектакли, различни конкурси и научно-практически семинари. Най-добрите изложители – производители, получават отличия и грамоти.

Панаирът е ключово събитие – градообразуващо за Търговище. Той е създал града и градът се грижи за своя панаир. Дори имената му – в миналото Ески Джумая (стар пазар) и Търговище от 1934 г., произлиза от най-характерното за него – търговията и панаира – ехо от славата му на един от най-старите и оживени търговски центрове в пределите на България и Османската империя от 40-те – 60-те години на XIX век. Отскоро именно това изложение е в основата за избора на празник на Търговище – 14 май (една от датите на панаира). А в герба на града централен елемент са панаирните порти.

Панаирът, някога международно известен, днес е централно общоградско събитие. Той продължава да е жив и днес, неотменно свързан и с историята, и с настоящето на града и самочувствието на неговите жители. Едва ли има местен човек, който да не пази своите спомени и преживявания, свързани с пролетния панаир – от покупките или веселието, от сериозното и забавното. Това е времето, което винаги кара Търговище да излезе от черупката на еднообразието и да се задъха от музика, багри и забавления.

Днес това е слаб отглас от славното минало на панаирния търговски град. Но няма да е силно да определим панаира като пазителя на духа на Търговище.

Използвана литература

Атанасов, В. Ески-Джумайски панаир. С., 1906

Вестник „Ески-Джумайски панаир“. Единичен брой. – Извънредно издание на в. „Музей“, май 1994

Дражев, П. Търговище. С., 1967

Каниц, Феликс. Дунавска България и Балканът. Т. III, С., 2003

„Панаири, пазари, тържища в българските земи“. Доклади и съобщения от Национална научна конференция, проведена на 17.11.2003 г., гр.Търговище.

В. Търново, 2004

Савов, Савин. Панаирът в Търговище. Търговище, 2003

Стоянова, Параскева. Прочутия Ески- Джумайски панаир в социално-икономическия живот и бит на града през XIX в. – В: Годишник на музеите от Северна България. XX, В. Търново, 1995, с. 287–296.

Халаджов, Иван. По дирята на вековете. Търговище, 1968

ДОБРОВОЛЧЕСТВОТО – ТРАДИЦИЯ И ИНОВАЦИЯ В МУЗЕЙНАТА ПРАКТИКА

Мирослава Таскова, Димитрина Димитрова
Регионален исторически музей – Кюстендил

Водещ фактор при доброволния труд е каузата. През последните седем години Регионален исторически музей „Акад. Йордан Иванов” - Кюстендил разшири работата си с доброволци като привлече редица изпълнители, танцьори и хора на изкуството, съпричастни с идеите и посланието на своите дейности.

Тяхната същност отговаря на сентенцията „Доброволчеството е състояние на духа”, подчертана от Милена Катошева (СУ „Св. Климент Охридски”) по време на Националната работна среща „Музеите и устойчивото развитие”, Бургас, 3-5 юни 2015 г. В музейната практика най-често доброволците намират място при организирането на различни публични изяви.

Включвайки се в Европейската нощ на музеите две години след нейното инициране като общоевропейска инициатива през 2007 година, музеят отвори вратите си за безплатно посещение в събота вечер до полунощ. Посетителите не бяха много, но бяха първите привлечени от нетрадиционната идея за запознаване с нашето минало. Нейното популяризиране се нуждаеше от организиране на изява, насочена към широката публика. За целта през 2008 г., съвместно с отдел „Култура и духовно развитие” към Община Кюстендил, се проведе първото събитие, посветено на Международния ден на музеите, на открито при Римските терми. Младежите от Студио „Дебют” - Кюстендил и младата десетгодишна изпълнителка на народни песни Александра Борисова бяха и първите ни доброволци, с помощта на които Европейската нощ на музеите се превърна във вълнуващо изживяване, непознато до този момент на местната аудитория. След театралната миниатюра „Послание за нов живот” (Обр. 1) и вокалното изпълнение публиката бе привлечена да посети музейната археологическа изложба, намираща се в противоположния край на градския център. Последваха други подобни инициативи, чийто дух зарази все повече участници на доброволен принцип.

Още през същата година, в заключителната вечер на „Лято в музея 2008 г.” група от Танцова формация „Партньори – Кюстендил” се премени в традиционни за региона костюми и дефилира пред кюстендилска публика в двора на музея. Това роди новата етнографска пътуваща изложба на РИМ-Кюстендил „Премених се, натъкмих се, огледах се, аресах се!” с автор ас. Веска Спасова, която гостува на АЕК „Етър” през август 2011 г. и бе открита отново с ревию-спектакъл с представяне на всеки елемент от облеклото и неговата символика и семантика.

Преоблечени младежи доброволци допринесоха за автеничната атмосфера при възстановка на чаршията на стария Кюстендил в Европейската нощ на музеите на 16 май 2009 г. (Обр. 2), която се превърна в най-успешната до този момент нощ с най-много посетители. Само месец по-късно, момичетата от Студио „Дебют” влязоха в ролята на модели отпреди век, представяйки бельото и роклите от гостуващата изложба на Регионален етнографски музей – Пловдив „Интимното облекло на пловдивчанката отпреди век. Когато бикините бяха кюлоти”. Заедно с танцьорите от „Партньори – Кюстендил” и учениците от Пето основно училище „Христо Ботев” те се включиха в следващата голяма изява – „Еньовден в музея”, на 24 юни 2010 г., когато бяха представени лечебната сила на билките и ритуала „Еньова буля”.

Организирането на друг традиционен празник – Бъдни вечер, не мина без тяхно участие. На 23 декември 2010 г. дворът на музея се превърна в „Коледна приказка край огъня за светлината, любовта и надеждата” с помощта отново на девойките от „Дебют” и „Партньорите”, както и на джамаларите от с. Ябълково, Кюстендилско. Те коледуваха, сурвакаха, гонеха злите сили. Девойките демонстрираха изящството на българката, нейния постоянен стремеж към красота и хармония, от която неизменна част са накитите.

Изцяло с доброволно участие се проведе следващата Европейска нощ, 14 май 2011 г. Тя бе посветена на художествени занаяти като грънчарство, тъкачество, плетиво. През целия ден наши доброволци в арт работилницата в двора на музея бяха Ефрат Грийн и Лъчезар Кузманов – „Игра с глина” (Обр. 3), Анелия Иванова – плетене на колани, Елена Боянова – тъчене на стан, читалищна група „Драговищенски баби” към читалище „Славчо Темкин 1911”, с. Драговищица, Кюстендилско – традиционно плетиво и ръкоделия, Георги Беловодски – изработка на цървули от тележка кожа. Ч.,;

Вечерната програма продължи с музикално изпълнение на танцова формация „Партньори – Кюстендил” и камерната и вокална групи към гимназия „Неофит Рилски” в Кюстендил. Индивидуално доброволчество бяха и заниманията с деца в Нощта на музеите през 2012 г. на учителя по изобразително изкуство Евгени Серафимов, който показва метод за прилагане на сграфито върху картон (Обр. 4).

Регионален исторически музей – Кюстендил организира двудневен Фестивал на традиционната култура в трансграничния регион Кюстендил – Крива Паланка, който бе част от дейностите по проект по Програма за трансгранично сътрудничество България – Република Македония. Първата част на фестивала се проведе в Международния ден на музеите, 18 май 2013 г. Представено бе традиционно облекло с участието на младежи доброволци, част от които бяха ученици на гимназия „Неофит Рилски” (Обр. 5). Заедно със своята ръководителка Анна Вучкова те демонстрираха певческия си и музикален талант пред събралата се в музейния двор публика. Музикално бе и изпълнението на местни детски състави към Начално училище „Св. Климент Охридски” и Шесто основно училище „Св. Паисий Хилендарски” - вокалните групи „Бърборанче” и „Калпазани”, съответно с ръководители Ваня Динкова, Павел Чавдаров и Лилия Александрова.

През втория ден на фестивала, проведен и в Крива Паланка, Р. Македония, на 8 и 9 юни 2013 г., посетителите имаха възможност да наблюдават замесване на хляб от децата в клуб „Приложно изкуство и етнография” при Пето основно училище „Христо Ботев”, водени от Миροдинка Василева, и да опитат от традиционните кюстендилски гозби, приготвени с много любов и желание от „Партньорите”.

През тези години като традиционни наши партньори се утвърдиха членовете на двете неправителствени организации Студио „Дебют” и „Партньори – Кюстендил”, които са и наши приятели. В този смисъл, доброволството в музея не е резултат от предварително залегнали цели в неговата дейност. Не се налага отвън с различни мотиви, а лежи на чисти приятелски основи, за които „вина” носят престижът и добрите намерения на музейните каузи.

Обичайно, доброволството се дефинира като свободен избор за извършване на определен вид труд без заплащане. Но през последните няколко десетилетия, контекстът, в който се разглежда неплатеният труд, търпи промени. Неговата мотивация, измерения и проявления са много по-комплексни от алтруизма². Това е друго лице на доброволството, което е доста разпространено и популярно в Европа и което е свързано с по-дълговременни дейности в организации, дотолкова, че стига до необходимостта от валидиране на прослужения доброволен труд.

В Европа съществува организирана структура – Европейска доброволческа служба³. Това е портал за набиране на доброволци в цяла Европа на възраст от 17 до 30 години, който предоставя възможност на млади хора да се включат в дейностите на различни организации за период от 2 до 12 месеца в области като култура, изкуство, спорт, околна среда и др., и да получат сертификата за това. Условието за участие в проекти на Европейската доброволческа служба са наличието на изпращаща и приемаща организация. Тя организира престоя на доброволците като поема разходите по настаняване, храна, застраховка и джобни, както и транспортните такива до 90 % .

През ноември 2011 г. – май 2012 г. към читалище „Братство – 1869” в Кюстендил по тази програма бе привлечен доброволец от Република Турция – Озан Билецен. Част от неговите дейности бе създаване на група от доброволци, владеещи различни езици за извършване на превод на рекламни материали, екскурзоводски услуги, публикуване на малък джобен туристически пътеводител и културна карта, намиране на спонсори. За целта, той се обърна към музея, където му бе оказано пълно съдействие с предоставяне на необходимите материали и логистика. За съжаление, тази доброволна дейност не постигна устойчив резултат, но предостави идеи за по-нататъшното ѝ развитие.

Доброволството има различни изражения, тъй като се развива в зависимост от социалната среда и стандарта на живот. В повечето европейски страни то се доближава до професия за младите хора, търсещи поле за изява на прага на тяхната бъдеща реализация. Мотивирани са от възможността да пътуват и опознават културите на различни народи. Мотивацията идва и от факта, че приемащите организации, чрез европейски програми, покриват разходите по пребиваването им.

Броят на организациите в България, регистрирани в портала на Европейската доброволческа служба, показва, че този вид доброволчество също намира благоприятна почва за развитие у нас⁴. От друга страна, малкият брой на обществените институции, които се опират на него, говорят или за недостатъчен интерес или, вероятно, за невъзможност да го приложат в своята практика. Сумата на месечния разход за пребиваването на един доброволец е близка до тази на една месечна заплата на служител в такава институция, включително музейната. С други думи, това, което в Европа се смята за доброволчество, в съвременните условия в българските обществени и културни институти се счита за платен труд.

Бележки

1 <http://www.swjournal-bg.com/article.php?id=8&lang=1>, прочетен на 10 юни 2015 г.

2 http://europa.eu/youth/eu/article/46/882_bg, прочетен на 5 май 2015 г.

3 Пак там

4 Броят на акредитираните организации в България е 62, от които 7 обществени институции: http://europa.eu/youth/evs_database_bg, прочетен на 1 юни 2015 г. Това прави 0,8 % спрямо броя на населението в страната, което, сравнено с водещи европейски държави, показва добри нива на развитие в тази насока

Обр. 1 - Театрална миниатюра „Послание за нов живот”, Европейска нощ на музеите 17.05.2008 г.

Обр. 2 - Възстановка на чаршията на стария Кюстендил, 16.05.2009 г.

Обр. 3 - Игра с глина, Европейска нощ на музеите, 14.05.2011 г.

Обр. 4 - Евгени Серафимов и сграфито върху хартия, Европейска нощ на музеите, 19.05.2012 г.

Обр. 5 - Ревю-спектакъл с младежи доброволци, Европейска нощ на музеите, 18.05.2013 г.

ИВАН ДАНОВ (1880-1947) – ЯВЛЕНИЕ В КУЛТУРНИЯ ЖИВОТ НА ПЛЕВЕН И СТРАНАТА

Нели Дакова

Регионален исторически музей – Плевен

Името на Иван Данов е тясно свързано с развитието на цялостния културен и книжовен живот на Плевен за период от над четиридесет години. Изтъкнат библиотековед, методист и библиограф, той има значителен принос за развитието на библиотечното дело в България и поставянето му на научна основа. Наред с това, е и един от първостроителите на музейното дело в Плевен. Краевед и уредник на музейната сбирка на археологическото дружество, Иван Данов има големи заслуги за проучването и съхраняването на културно-историческото наследство на града и региона.

Център на културния живот в Плевен през първата половина на ХХ в. е читалище „Съгласие“. В гордост за града със своето образцово и системно подреждане на книгите се превръща неговата библиотека. Заслуга за това имат главният библиотекар Петър Ненков и неговият помощник Иван Данов. През 1906 г. Ненков пръв в България и на Балканите въвежда в плевенската библиотека Универсалната десетична класификация (УДК) на Мелвил Дюи за подреждане на книги и каталози, рекламирана от Международния библиографски институт в Брюксел. Той съставя и първия за страните от Балканския полуостров и Източна Европа систематичен каталог. В тази огромна работа му помага Иван Данов (1). След ранната смърт на Петър Ненков (9 ноември 1917 г. в Женева), създаденото от него е наследено от Данов, който го обогатява и доразвива, надминавайки своя учител.

В областта на библиотекознанието той има големи заслуги за обучението на кадри и въвеждането на УДК в по-големите библиотеки в страната. В личния му архив са запазени десетки писма от читалищни дейци от различни селища, търсеци помощта му. От тях е видно, че към него ги насочва УС на ВЧС, който възлага на Иван Данов „да дава упътвания по библиотечно дело“ (2). За прилагането ѝ в библиотеките в страната той издава в Плевен през 1921 г. „Съкратен азбучен показател на десетичната библиографична класификация“, който се превръща в основно помагало за библиотекарите, търси се от всички краища на България и става библиографска рядкост (3). От 1930 до 1939 г. редовно преподава в ежегодните курсове за библиотекарски организирани от ВЧС, в които работи с авторитети като проф. Стоян Аргиров и проф. Михаил Арнаудов. По желание на градовете Ловеч (1940) и Шумен (1943) организира и самостоятелни курсове (4). За преподавателската си дейност подготвя ръководства за описване, класиране и нареждане на книги в библиотеките, а за нуждите на обучението в Шумен през 1943 г. издава специално ръководство (5).

Преподавателската и методическа работа на Иван Данов се разпростира в цялата страна. Признат капацитет, от него искат съвети и опитни библиотекарски. Във връзка с отправено искане от Международния библиографски институт до Народната библиотека в София, главният ѝ библиотекар с писмо от 12 април 1932 г. се обръща към него и настоява за Дановото „най-подробно мнение, за да се отсрами България“ (6).

За първи път в страната той въвежда библиотечна статистика, много близка до съвременната. Тя става известна като „Дановата статистика“ и започва да се прилага и в други библиотеки на страната. А той създава и икономична система за подреждане на книги в хранилището, като и днес много от по-големите и научни библиотеки са подредени по неговата система (7).

През 1937 г. Данов провежда едно от първите у нас мащабни социологически изследвания на четенето за установяване на читателските интереси (8).

Той е пръв теоретик и практик на българската библиография. В статията си „Нещо за нашата библиография” ясно формулира нейните цели, задачи и функции. По своя програмен характер тя е първа в историята на българската библиографска наука.(9)

Автор е на първата българска библиография за Л. Н. Толстой (1910), както и на първата библиография на библиографиите за България, изработена по молба на Международния библиографски институт през 1923 г. (10).

На страниците на местни и столични издания популяризира специализирани библиотечни знания и научни библиографски методи. Обогатява библиотечната теория и практика с над 40 оригинални публикации и над 20 преводни. В издаваните в Плевен в. „Тръба”(1908) и сп. „Книжовник” (1910) разкрива рубриците „Книжнина” и „Книгопис” с цел да информира читателите за новопоявилите се книги и периодични издания. На страниците на сп. „Читалище” от 1927 г. в продължение на десет години, списвайки месечната рубрика „Книгопис”, класифицира изданията по УДК. Така той изпреварва с шестдесет години националната ни библиография, която я прилага в своите издания през 1991 г. (11).

С цялостната си дейност в областта на българското библиотекознание и библиография Иван Данов има принос за изграждането на стройна библиотечна система, работеща по научни методи.

В многоликото дело на Иван Данов важен дял заема дейността му като краевед и музеен работник. Член на плевенското археологическо дружество от основаването му през 1903 г. и негов деловодител, в продължение на пет години – от 1909 до 1914 г., той е помощник-ръководител на провежданите археологически разкопки на късноантичната и ранносредновековна крепост „Сторгозия” в м. Кайлъка край Плевен (12). През юни 1914 г. участва в работата по изваждането на интересна раннохристиянска подова мозайка (IV-VI в.) в малка църква в подножието на крепостта (13). Оставил ни е 11 изработени от него през 1915 г. скици на старохристиянската базилика в крепостта „Сторгозия”, на ситуационния ѝ план и на отделни кули (14).

Като уредник от 1914 г. на музейната сбирка на дружеството, разположена в едно от помещенията на Куршум джамия, а от 1923 г. – на създадената археологическо-нумизматична сбирка към читалище „Съгласие”, Иван Данов превръща в свой дълг грижата за обогатяването и опазването им (15). Той популяризира сред гражданството необходимостта от издирване и събиране на артефакти (16) и си кореспондира с широк кръг сътрудници – учители, кметове на селски общини, свещеници, ученици, селяни. Благодарение на широките си контакти, оказва голяма помощ на акад. Ю. Трифонов за събиране на исторически сведения при написване на „История на града Плевен до Освободителната война”, за което авторът му благодари в предговора на книгата си (17).

В резултат на усърдието му ежегодните постъпления в музейната сбирка се увеличават. И ако през 1922 г. тя 650 културни ценности, през 1939 г. техният брой е 1962, а 1944 г. – 2410. Музейната сбирка е обогатена с малка бронзова пластика (статуи на Асклепий, Буда, Диана, Херкулес), барелефи от камък на Аполон, Диана, Митра, Тракийският конник и Херкулес, различни печати, глинени съдове, украшения и други, както и с 1775 бр. златни, сребърни, бронзови и медни антични, византийски, средновековни български, западноевропейски и други монети. Част от събраните по негово време археологически артефакти днес имат своето място в експозицията на отдел „Археология” (18).

Благодарение на активното му събирателство отдел „История на България XV-XIX в.” притежава ценни материали, свързани с просветни и революционни дейци от

Възрожденската епоха, редица турски документи, между които ферманът за построяването на най-старата църква в Плевен „Св. Николай“ (1834) (19).

Негова заслуга е създаването на колекция от старопечатни книги, чието начало поставя през 1922 г. По своето богатство тя заема трето място в България след тези на народните библиотеки в Пловдив и София (20).

Проследявайки музееведческата дейност на Иван Данов, можем да го определим като краевед и музеен работник в съвременния смисъл на тази дума. Той извършва не само широка събирателска дейност, но и научна обработка на сбирката, изложбена и популяризаторска работа. През 1939 г. изготвя и публикува пълния опис на материалите в музейната сбирка, на които дава точно описание, датировка и вида на материала, от който са изработени, спазвайки всички правила на археологическата наука (21). От попълнения от него на 12 юли 1944 г. формуляр за Дирекцията на статистиката в София се установява, че Археологическият музей при читалище „Съгласие“ притежава 1662 бр. музейни ценности, изложени в експозиция, и 748 броя прибрани на съхранение. През годината музеят е бил отворен за посещение всеки делничен ден – общо 288 дни (22).

Нямайки нужната квалификация, Ивано Данов се самообразова и консултира с утвърдени специалисти в областта на археологията и нумизматиката като проф. Тодор Герасимов, д-р Иван Велков, проф. Гаврил Кацаров, проф. Васил Миков и др., които му оказват квалифицирана помощ (23). За оценяване на стари монети и тяхната консервация той се обръща за съдействие и до водещи европейски нумизмати като Яков Шулман (от нумизматичния отдел на Амстердамската банка) и Ото Хелбинг (от нумизматичния филиал на Дрезденската банка в Мюнхен) (24).

Данов има принос и като пръв родоизследовател на Плевен. С много труд съставя 114 родословни дървета на стари плевенски фамилии, ценен извор за местната история (25).

За популяризиране на културно-историческото ни наследство публикува във в. „Съгласие“ статии за личности и събития от местната история, а в годишните отчети на дружество „Съгласие“ – имената на дарителите на музея с пълно описание на предмета, отбелязвайки и мястото, на което е намерен. Тези данни след години се използват за създаване на археологическа карта на Плевенския край (26).

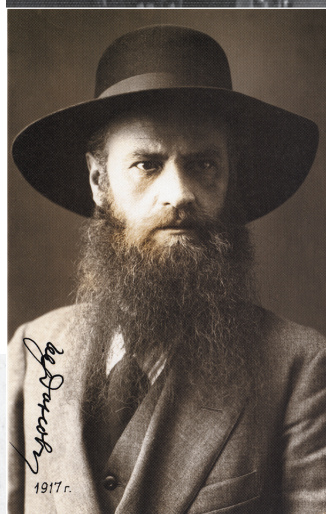
При откриването на значими находки не само за региона, но и за националната култура, своевременно уведомява Народния археологически музей, БАН, Министерството на народната просвета (27). В писмо от 6 октомври 1938 г. директорът на Народния археологически музей д-р Иван Велков му благодари „най-сърдечно за предоставените ценни сведения“, които са от полза в научната дейност на специалистите (28). За неговата работа говори и фактът, че Българският археологически институт го избира за дописен член през 1940 г. (29).

Именно на Иван Данов Плевен дължи съхраняването на историческите свидетелства за миналото си. През 1922 г. археологическото дружество преустановява дейността си. Оставени без надзор в наемно помещение, част от събраните материали са разпилени. За да спаси оцелелите ценности, Иван Данов премества и подрежда музейната сбирка в помещението на читалищната библиотека, което е под непосредствения му контрол. В началото на 1923 г. по негово предложение настоятелството на обществено-образователно дружество „Съгласие“ утвърждава създаването на Археологическо-нумизматична сбирка към читалищната библиотека, на която той отдава 20 години от живота си (30). Съхранена и обогатена от него, тя се превръща през 1952 г. в основа на създадения Народен музей в Плевен, чийто наследник днес е Регионалният исторически музей.

Използвана литература

- Стефанов, К. и Спиров, С. Плевенското читалище „Съгласие“ до 1944 г. // (Сто) 100 години народно читалище „Г. Димитров“. С., 1969, с. 24; Рафаелов, А. Публичната градска библиотека в гр. Плевен // Читалище, I, окт. и ноемв. 1911, с. 109, 114; Младенова, М. и Иванова, Л. Петър Ненков (1868-1917) Биобиблиография, Плевен, 2014, с. 7
- Архив на И. Данов ф. I А № 4-14, 18, 22-24, 31,32,37,38
- Данов, Иван. Съкратен азбучен показател на десетичната библиографска класификация. Нареден според фр. изд. на Междунар. библиогр. инст. в Брюксел (Белгия). – Плевен: Общ. Обр. Д-во „Съгласие“, 1921 – 44 с.; Архив на Иван Данов, ф. I А № 33, 43, 44, 46, 55
- Архив на Иван Данов, ф. III А № 56-59, 95; Младенова, М. и Иванова, Л. Иван Данов (1880-1947)... Цит. съч., с. 10
- ИМПЛР № 4753/1,2; Данов, Иван. Ръководство за описване, класиране и нареждане на книги в библиотеките. – Шумен: печ. Зора, 1943. – 44 с.
- Архив на Иван Данов, ф. I А № 7
- Пак там, ф. I А № 42, 45, 26, 27, 29, 30; Младенова, М. и Иванова, Л. Иван Данов (1880-1947)...Цит. съч., с. 9
- Младенова, М. и Иванова, Л. Иван Данов (1880-1947)...Цит. съч., с. 9
- Данов, И. Нещо за нашата библиография. //Читалище, септ. 1930, № 1-2, с. 17-18;
- Лев Николаевич Толстой: Библиография.//Книжовник (Плевен), I, 1910, № 4-5, с. 131-140; „Книжовник“, 1910, № 4-5, с. 131-140; Младенова, М. и Иванова, Л. Иван Данов (1880-1947)...Цит. съч., с. 14-15
- Младенова, М. и Иванова, Л. Иван Данов (1880-1947)...Цит. съч., с. 12-14; Христова, Ж. Исторически развой на библиотеката.. на библиотеката на Образцово народно читалище „Г. Димитров в гр. Плевен. // (Сто) 100 години народно читалище „Г. Димитров“. С., 1969, с. 108;
- ИМПЛР Рд № 1291; 1088, л. 28-29 ; Ст. н. с. Грънчаров, М. Музейното дело в Плевен (1903-1944) // ИМСЗБ, т. 20, 1993, с. 220; Ковачева, Т. Проучвания върху историята на първите археологически разкопки в Плевен. //ИМСЗБ, т. 13, 1987, с.166
- ИМПЛР д № 1107/3, 61-65; Ковачева, Т. Проучвания върху историята на първите археологически...Цит. съч., с. 166
- Рд № 1095
- ИМПЛ Рд № 1048; 1107/10; 1111/10; Ст. н. с. Грънчаров, М. Музейното дело в Плевен (1903-1944)... Цит. съч., с. 217
- в. „Тръба“, г. I, Плевен, март 1909, бр. 16
- ИМПРл Рд № 1102, 1103; Архив на Иван Данов, ф. II А № 73-94; Ковачева, Т. Иван Данов (1880-1947) // Музеи и паметници на културата, 1985, № 1, с. 53; Трифонов, Ю. „История на града Плевен до Освободителната война“. С, 1933, (вж. предговора)
- Ковачева, Т. Иван Данов (1880-1947)...Цит. съч., с. 53; Ст. н. с. Грънчаров, М. Музейното дело...Цит. съч., с. 219
- ИМПЛ В-А-І № 360-381, № 386-402, №405-492, № 1399, № 2146, № 515, № 2144; Атанасова, М. Начало на музейното дело и краеведчество в Плевенския край. // (Сто) 100 години народно читалище „Г. Димитров“. С., 1969, с. 152
- Архив на Иван Данов, ф. III А № 59-63; Младенова, М. и Иванова, Л. Иван Данов (1880-1947)... Цит. съч. с. 20; Дараков, Ю. Иван Данов // Читалище „Съгласие“ (1889-1939), Плевен, 1939, с. 76-84
- Данов, Ив. Археологически музей на читалището.// Читалище „Съгласие“ (1889-1939), Плевен, 1939, с. 114-125
- ДА-Плевен, ф. 568 к, а. е. 20, л. 1; Ст. н. с. Грънчаров, М. Музейното дело...Цит. съч., с. 219
- ИМПЛ Рд № 1102/19,20; № 1107/32; Архив на Иван Данов, ф. III А № 64, № 69/а-д; Ст. н. с. Грънчаров, М. Музейното дело...Цит. съч., с. 218; Ковачева, Т. Иван Данов (1880-1947)...Цит. съч., с. 53
- ИМПЛР № 6259/1,2
- ИМПЛ В-А-І № 1621; Атанасова, М. Начало на музейното дело и краеведчество ...Цит. съч., с. 153
- в. „Съгласие“, г. I, № 1, март 1927, с. 2-5; Юбилеен сборник „Читалище „Съгласие“ 1869-1939“. Плевен, 1939, с. 5-8; Годишен отчет на настоятелството на обществено-образователно дружество „Съгласие“ за 1930, с. 17-20;. Плевен, 1932 г., с. Годишен отчет на настоятелството на обществено-образователно дружество „Съгласие“ за 1931 г. Плевен, 1932 г., с. 16-18; Годишен отчет на настоятелството ...за 1936 г. Плевен, 1937, с. 30-34
- ИМПЛ Рд № 1102/13, 21; № 1108/9; Архив на Иван Данов, ф. III А № 66, 68, 72, 98, 112, 114; Ковачева, Т. Иван Данов (1880-1947)...Цит. съч., с. 53
- Архив на Иван Данов, ф. I А № 70
- ИБАИ, т. 14, 1940-1942, С., 1943, с. 359
- Ст. н. с. Грънчаров, М. Музейното дело...Цит. съч., с.217; Ковачева , Т. Проучвания върху историята на първите археологически...Цит. съч., с. 167

Иван Данов (1880-1947)

Иван Данов с колеги в работния си кабинет, 1936 г.

Библиотечарски курс в Ловеч, ръководен от Иван Данов, 1940 г.

АЛЕКСАНДЪР МУТАФОВ – ПЪТЯТ НА ЕДНО ДАРЕНИЕ

Милена Катошева

докторант в Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“
СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет

Година след Освобождението в Шумен, в семейството на опълченеца Нако Мутафов се ражда един от най-видните представители на новата българска живопис, майстор на пастела, акварела и рисунката, създател на българския морски пейзаж – Александър Мутафов. Той израства край морето, което го вдъхновява за първите му художествени опити. Взема уроци по рисуване при Антон Митов и Николай Павлович, а след като завършва гимназия, следва живопис в Академия „Албертина“ в Торино и в Мюнхенската академия (1899 – 1903 г.)¹.

Завръща се в България през 1903 г. и се установява да живее в София. Участва в множество изложби на Дружество „Съвременно изкуство“ в страната и извън граница – Лиеж, Загреб, Белград, Люблина, Венеция, Лондон и Мюнхен.

Първата си самостоятелна изложба Александър Мутафов прави в Тръпковата галерия в София, където излага през 1914 г. 113 маслени картини и 72 пастела и рисунки.

По време на Балканските войни участва като доброволец в Македоно-одринското опълчение. През Първата световна война е мобилизиран като военен художник на IV Преславска дивизия в Добруджа, а по-късно е преместен в Черноморския флот. Създава стотици рисунки с въглен, молив, креда, акварел и туш, които днес са притежание на Националния военноисторически музей – „Нощният бой над село Балабанча“, „Настъплением на 7-ми пехотен полк“, „Преславци в бой“, „Опълченци“, „След мобилизацията“ и др.²

В периода 1904-1919 г. е член на дружество „Съвременно изкуство“, обединило художници, архитекти, изкуствоведи, общественици и писатели, които се противопоставят на остарелите естетически схващания на академизма в изкуството. Сред основателите са Харалампи Тачев, арх. Г. Фингов, Андрей Протич, Стефан Иванов, Никола Михайлов и др.

Александър Мутафов е сред основателите и най-активните поддръжници на принципите на основаното през октомври 1919 г. Дружество „Родно изкуство“. Заедно с Александър Божинов, Иван Лазаров, Борис Денев, Сирак Скитник, Никола Танев, Елена Консулова-Вазова, Елена Карамихайлова, Асен Белковски, Никола Маринов, Иван Милев, Николай Райнов, Константин Щъркелов, Дечко Узунов, Ненчо Балкански и др. подкрепя идеите за народностен характер на българското изобразително изкуство, за ползване на принципите на народното художествено творчество, заложили в наследството, и вплитането им в художествената практика.

През 20-те години на миналия век списание „Хиперион“ отразява изявите на представителите на „Родно изкуство“, макар критиката в лицето на Стефан Митов да не е особена ласкава за почти всички от тях, включително и за единствения по това време български маринист³.

Същевременно Александър Мутафов не само членува в „Български народен морски сговор“, но и илюстрира почти всички броеве на издаваното от сдружението списание „Морски сговор“⁴, подпомага художественото оформление на брошури, календари, афиши и пощенски картички⁵.

„Пред буря“

Художникът Мутафовъ на работа
Снимка отъ Бончо Карастояновъ

В средата на 30-те години на ХХ в. Александър Мутафов създава най-значителните си творби – „Голямата вълна“, „Морска симфония“, „Емине“, „По вълните“, „Зима над морето“ и мн. др. На Световното изложение в Париж през 1937 г. е удостоен със сребърен медал за картината си „Синята лодка“. През същата година строи ателието си – Вила „Буря“ в Созопол⁶. До края на живота си урежда 17 самостоятелни изложби в България и чужбина и участва в най-значителните изложби на съвременно българско изкуство в чужбина.

Творби на Александър Мутафов са притежание на всички по-големи галерии в страната – Шумен, Варна, Созопол, Пловдив, Стара Загора, Сливен, Бургас, Смолян, Хасково, както и на множество институции – Българска народна банка, Софийската и Пловдивската общини, Дирекцията на водните съобщения, Министерския съвет, Народното събрание и др.⁷

Негови картините притежават много музеи и галерии в чужбина: Държавният музей в Берлин; Музеят в Загреб, както и частни лица в Германия, Чехия, Италия, Сърбия, Унгария и др. Централен Държавен архив⁸, Държавен архив – Шумен и Научен архив на Българска академия на науките съхраняват ценни документи за неговия живот и творчество в оригинал.

Александър Мутафов е не само невероятно продуктивен автор, но и изключително щедър човек. По време на изложбите си художникът често подарява някои от своите рисунки или офорти. През 1925 г. подарява картина на общината в Созопол; през 1926 г. – шест картини от стара Варна на Археологическото дружество в града, през 1937 г. – 100 скици от войната на Военния музей, през 1951 г. – портретите на баща си Хаджи Нако и брат си поручик Васил Мутафов на читалището „Добри Войников“ в Шумен, както и една картина на Художествената галерия в града.

Неговите наследници също проявяват дарителски жест. През 1970 г. дъщерята и братът на Александър Мутафов предоставят на град Созопол част от полученото от него наследство⁹. Дарението съдържа: 111 живописни платна, акварели, графики, рисунки; 37 бележника със записки и скици; личната библиотека на художника; документи, пособия за рисуване; обзавеждане, лични вещи и др.

С решение на МС №76 от 11 март 1971 г. като филиал на НХГ се създава къща музей на Александър Мутафов в Созопол. Скоро след това тя е прехвърлена за стопанисване на Градската художествена галерия в Бургас, а през 1989 г. – към новосъздадената Градска художествена галерия в Созопол.

От години къщата музей на художника е затворена. Без да изпадам в подробности за причините, бих искала да изразя тук своята надежда, че Община Созопол ще предприеме необходимите действия наследството на Александър Мутафов да бъде експонирано в неговата естествена среда на битуване, а къщата му музей – „Вила Буря“, да заеме полагащото ѝ се място в културния пейзаж на курортния град.

Бележки

1 Александър Мутафов. В: *Енциклопедия на изобразителното изкуство в България*. София, 1987. с. 164.

2 Мутафчиева, И. Маринистът Мутафов. В: *Култура* бр. 30, 2014. [Прегледан на 09. 05. 2015]. Достъпно от: <http://www.kultura.bg/bg/article/view/22506>.

3 Митов, С. Изложбата на Родно изкуство. В: *Хиперион*, год. II, кн. 2. 1923. с. 122-127.

4 Морски сговор. В: *Спортна библиотека. Варна*, I (1924) – XX (1944). [Прегледан на 19. 05. 2015]. Достъпно от: http://sportnabiblioteka.bg/index.php?option=com_k2&view=item&id=66:spisanie-morski-sgovor.

5 „Затишие“ на проф. Александър Мутафов – на пощенска картичка на Морския сговор. В: *Морски вестник. Морски колекции. Пощенски картички и стари фотографии*. [Прегледано на 14. 05. 2015]. Достъпно от: <http://www.morskivestnik.com>.

6 Александър Мутафов. Ретроспективна изложба на Александър Мутафов (1879 – 1957), куратор Д. Соколова,

26 юни – 12 септември 2014., НМБИИ.

7 Пак там.

8 Александър Мутафов. ЦДА, Фонд 634К.

9 Руенов, Р. Домът музей „Александър Мутафов“ в Созопол. В: *Дарители*. Бр. 6, 1989. с. 24-27.

ОБЕДИНЕНИЯТ ГРАД СМОЛЯН – В ТЪРСЕНЕ НА ИДЕНТИЧНОСТ

Таня Марева

Регионален исторически музей – Смолян

В текста се разглежда една от възможните формули за търсене на идентичност на обединения Смолян чрез обявяване на датата 18 юни за градски празник преди 5 години от Общинския съвет. Това е специален ден в календара на града – тогава е обнародвано държавното решение за създаването на единен Смолян от три самостоятелни селища – Смолян, Устово и Райково. Уголеменият град става център на създадения през 1959 г. с новото административно деление на страната Смолянски окръг.

Съвременните градски празници са форми за конструиране на идентичност за общността на обитателите им. Изобщо празникът е белег на дадена общност, форма за организация и опазване на нейната културна памет, „място на паметта” по дефиницията на френския историк Пиер Нора.

„Местата на паметта са кристализационните точки на колективната памет и идентичност, белязани от извънредно висока символична и емоционална наситеност, и променящи се в съответствие с начина, по който се променя тяхното възприятие, употреба и съхранение”. Според Нора миналото е нещо фиксирано, но винаги тълкувано по новому. Тъкмо неизбежното и винаги променящо се тълкуване на миналото, историзирането на историческите събития и теми, а не самите “факти”, е онова, което структурира колективната памет и идентичност.

Градските празници за България са относително нова категория в системата на неофициалните светски празници. В последното десетилетие на XX век, в годините на прехода, възникват редица нови градски чествания. Появата им се корени от една страна в разрушената социалистическа празнична система и отпадане на опорните дати на отживелия културен календар на нацията, а от друга – в изначалната необходимост да се празнува, да се сменя периодично сивия ритъм на ежедневието и общността да „преосмисля, презарежда, преповтаря” устои и ценности.

В края на миналия век се засилва обществената необходимост от изразяване на локална идентичност, на различност, на индивидуалност като естествена последваща реакция на унифицирания културен модел, независимо дали такъв акт е рефлексия срещу тоталитарна система или противовес на глобализацията. Същевременно в процесите на демократизиране на обществото и еманципиране от „централно спуснати с директиви насоки за развитие”, наблюдаваме засилване ролята и значението на местните власти. В условията на подобни обществени нагласи новите градски празници залагат на дати и събития, на местни истории, символи, обвързани със специфичните локални характеристики. Градският празник създава от съответната дата и събитие опора за колективната памет и играе роля при формиране на местната идентичност.

Колективната памет е присъща на човешка общност, независимо по какъв критерий е самоопределена като общност. Тя е социално обусловена, носи „духа на времето“, кодиран в общоприети представи, и може да съхранява каквото и да е – дата, събитие, място, личност, символ и т.н. Колективната памет е обобщен в групата спомен, който може да е положителен или негативен, желан или нежелан, но динамичен, различно повлиян във времето. Когато става въпрос за градски празник, колективната памет вмъква едно в друго и обединява различни нейни места – функционални, монументални, топо-

графски, символни и др. Колективната памет се формира по два начина: институализирано – чрез организирано въздействие, и спонтанно, самостоятелно. При съвпадение на двата процеса в по-голяма степен се създават трайни стереотипни представи.

В контекста на търсене, конструиране, придаване-приемане на идентичност на Смолян и неговите жители чрез празничност от 1997 г. започва ежегодното организиране на тържества за 21 октомври. Обявената за празник на община Смолян дата е обвързана с паметна битка по време на Балканската война и освобождението на Смолянския край, с приобщаването му към модерна България. По еднакъв модел се учредяват и празниците на други родопски градове – Кърджали, Девин, Златоград. В началото на XIX век колективната градска памет осмисля и датата на създаването на обединения град Смолян като възлова за локалната идентичност.

Когато става въпрос за градски празник у нас, най-често инициативите са от страна на общинското ръководство. Те преминават през институализиране от общинския съвет на съответното населено място, последвани от изграждане на инициативен комитет. Инструментите за реализация се търсят в ресурсите на администрацията, вътрешни и външни експертни звена; в институции, обвързани с празнуването (артистични, културни и др.); в медийни канали. И така, градът създава празника като „място на паметта“ „отгоре“, което, за да просъществува, трябва да се приеме от колективната памет като възлова дата и нейното тържествено отбелязване да влезе в дневния ред на обществото. Тогава градският празник се легитимира като наследство.

През 1936 г. Стою Шишков изказва възможност за обединение на трите селища Устово, Горно/Долно Райково и Смолян, разположени по живописната долина на приток на р. Арда, на разстояния от 4-5 км едно от друго, поетично наричани „Среднородопската броеница на река Черна“. „При бъдещо икономическо благосъстояние на този край – според Шишков, – е естествено и наложително обединението им в единствен в цялата Родопска област най-голям град“.

Обединяването на три самостоятелни селища, всяко едно със собствена история и идентичност, в един град е наложено от необходимостта да се създаде универсален център за окръга, институализиран през 1959 г. Надделяват привържениците на Смолян, ситуиран в географския център планината, но същевременно топографски обусловен от естественото му разположение и отстояние едно от друго на трите съставни селища. От значение е и местоположението му на юг от вододелното плато Рожен, в територия, чиито естествени икономически и културни връзки водят към Беломорието, невъзможни към тогавашния момент по геополитически причини.

В символното съдържание на градския празник на Смолян и колективната памет и инициаторите, и актьорите на празнуването включват обявяването на единния град през 1960 г. и изграждане на неговия „нов център“, считан за уникално урбанистично строителство за периода на „развития социализъм“ в България. Въпросният амбициозен градоустройствен проект е следствие на създаването на обединения град. Залог за успеха е държавното решение и ангажираност.

Специално постановление на тогавашния Министерски съвет от 1969 г. разпорежда и обезпечава развитието на Смолянски окръг, включително изграждането на „новия център“ на окръжния град. През 1970 г. е обявен конкурс за градоустройствен план. В него е заложено създаването на модерен за епохата административен, икономически, културен и образователен център в централната част на планината. През 1973 г. е направена „първа копка“. За 10 години са изградени основните административни и жилищни сгради, инфраструктурата.

„Новият център“ на Смолян е построен на свободна територия между кварта-

лите Смолян и Райково, по идеен проект, основан на концепцията за вграждане в естествения ландшафт на модерната за времето градска среда, индивидуализирана от влиянието на традициите в родопската архитектура. Строежът е съпреживян от целия среднородопския край с насочването към него на икономическите ресурси и човешкия потенциал, съпроводено с лишения от останалите населени места, с напрежение, свръхнатоварване, но и с големи очаквания. И досега с особена емоционалност активното през 70-80 те години на ХХ в. поколение в тази част на Родопите се самоопределя чрез изграждането на „новия“ Смолян. Всеобщата еуфория е изразена, както е прието тогава, в изкуството на социалистическия реализъм – стихове, картини и т.н., но времето до 1989 г. не стига за издигане на паметници.

Половин век по-късно Смолян „помни“ Указ № 227 от 18 юни 1960 г. на Президиума на Народното събрание, който разпорежда създаването на обединения град. Инициативният комитет за тържествено честване на 50-годишнината на обединения Смолян е служебно основан чрез механизмите на местната власт. Учреден е месец преди тържествата. В него се обединяват властови, обществен и граждански потенциал – кмет и областен управител, народни представители, общински съветници, бивши кметове, почетни граждани и други заслужили личности, представители на институции и служби, които се осмислят като обвързани с памет, идентичност, празнуване.

Предхождащ акт е сформирание на Инициативна група от хора, участвали по някакъв начин в управлението, изграждането и развитието на Смолян. В кратко експозе до кмета е обосновано и отправено предложение за тържествено отбелязване на 50-годишнината и обявяване на 18 юни за празник на града. Предложението е поставено на обществено обсъждане, инициатирано от председателя на Общинския съвет. То е проведено в кварталното читалище, в тази част на населеното място, където преди половин век години се е намирал административният център. С Решение № 435 на Общински съвет Смолян от 20 май 2010 г. 18 юни става празник на Смолян.

„Музеят и градският празник“ – подобно вглеждане е интересно като пресечна точка между два обекта в „инвентарния опис на местата на паметта“ за града и неговата колективна памет. Също така се поражда въпросите как тези две различни по форма „места на памет“ влияят върху общността, която ги разпознава като такива, как се реализират едновременно, как си взаимодействат в контекста на ежегодно случващото се тук на 18 юни.

„Смолян – минало и настояще“ е заглавието на фотодокументална и вещественна изложба, посветена на 50 години от обявяването на обединения град. Планирана е като основна музейна инициатива по повод юбилея, без да е известно, че тази дата ще се преобрази в градски празник. Предварително музейният екип се включва в мрежата на т.нар „инициатори“ за празнуването. С оглед мисията на институцията, тя се ангажира със захранването на колективната памет със „знаци“ за 18 юни 1960 г. Осугурява се необходимата базова информация, издирват се веществените следи в развитието на обединения град.

Откриването на фотодокументалната част на изложбата се случва на 18 юни 2010 г. в сградата на Община Смолян. В музейния разказ са разгънати две основни линии – градът и присъщите му урбанистични елементи като планиране, организация, реализация, израстване и градът чрез кметовете и важните достижения на техните екипи. През октомври с.г. изложбата е показана в обогатен вариант в музейните зали. Прибавена е темата за личностите с особен принос, удостоени със званието „почетни граждани“.

В дебатите в и около изложените факти и предизвиканите рефлексии на обществото е организирано официално честване на 70-годишнината от рождението на пър-

вата жена, станала кмет на Смолян – Дора Василева (1971-1983), в рамките на чието управление е изграден новия център на града. При честването тя е удостоена посмъртно със званието „почетен гражданин“. Отличието е предадено във фонда на музея, който е направил достатъчно добра разгласа на изследователската си програма „Кметовете на Смолян“.

Провокиран от общността, за която работи, и поощрен от местни медии, от 2012 г. музеят в Смолян е устойчиво обвързан са честванията за 18 юни.

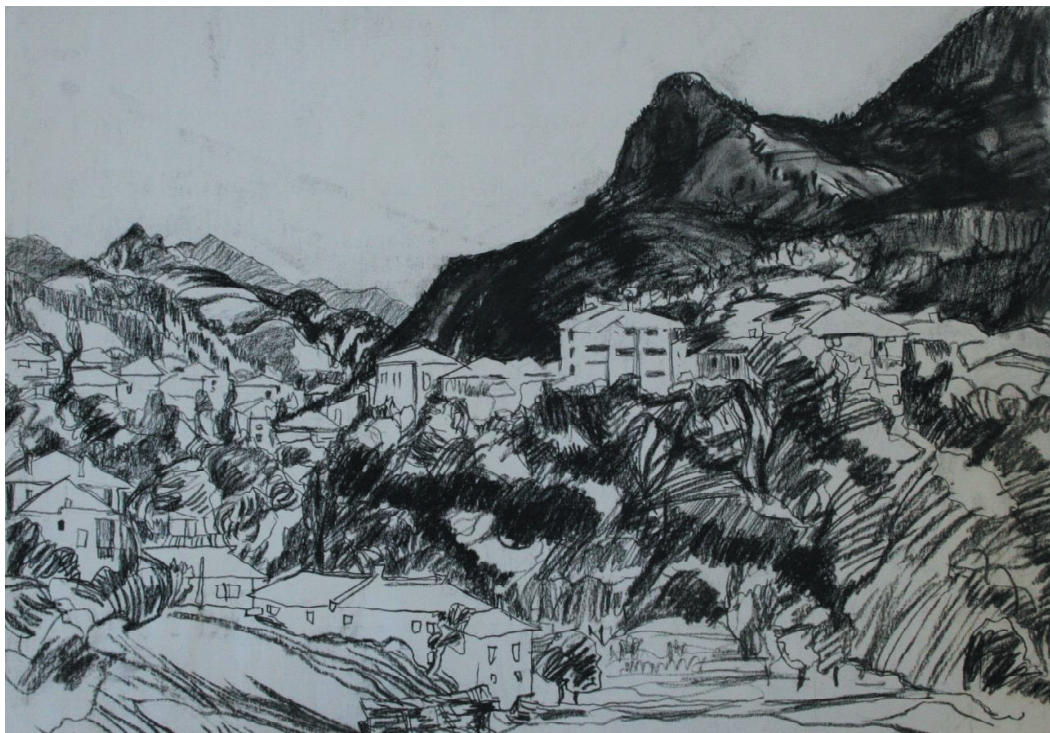
В същата година на празничната дата е реализирана среща, посветена на емблематична личност за града и Родопите – отец Константин Канев, „почетен гражданин“ на Смолян от 1998 г., духовен пастир и свещенослужител на Момчиловци, обществено ангажирана личност с проблемите на селото, общината, целия Смолянски край, автор на пространната история на Момчиловци, разказвач с неповторима дарба. Мотото на проявата е „Залък за утре“, по едноименния документален филм на Людмил Христов (1978), прожектиран в началото, в който главен герой е въпросният свещеник. Събитието е обвързано и с популяризиране на дългосрочната музейна програма „Почетни граждани“. Показани са автентични вещи, снимки, отличия на отец Канев, притежание на музея. Поканени са участници в местния Клуб „Млад актьор“ да прочетат извадки от творчеството му. На срещата присъстват наследници и съселани на отца, негови съвременници и млади хора, почетни граждани, представители на местната власт и обществени организации и др.

Дебат за личността и нейната отговорност, за достойнствата, които носят подобно отличие, придава на пространството на музея качествено нова характеристика на културен център за диалог с наследството. Музейната програма по повод градския празник през 2012 г. включва и фотографската изложба на Петра Анастасова „Родопа – земя българска“, съвместна инициатива с НС „Българска фотографска академия“. Събитието е и акт на припомняне за продължилия няколко десетилетия национален фотопленер „Родопи“, подкрепян от общината в Смолян, за съжаление прекъснал своите издания. Петра Анастасова прави на музея дарение – две художествени фотографии от 1978 г., особено ценни заради идентифицирани на местата на снимките и споделените авторски спомени.

През 2013 г. по повод празника на Смолян целенасочено е използвано едно и също наименование – „Смолян-минало и настояще“, но различна медия – PPP презентация. В този музеен продукт, представен на 18 юни, акцентът е поставен върху символите и отличията на града. Презентацията е показана в залите на музея, успоредно с бутиков музеен кът, визуализиращ символи и отличия на населеното място като герб, знаме, нагръдни знаци за „Почетен гражданин“, „Златка значка“, „Златен плакет“ и др. Презентацията е представена също и в някои от училищата и в университетите на Смолян.

Градският празник през 2013 г. е повод да се експонира още една музейна изложба – „Археологически проучвания в басейна на р. Горна Арда“, свързана с най-новите открития за древното минало на района. Същата година е отправена специална музейна покана за събитията. Тя е разпращана като открита пощенска картичка, облепена с пощенска марка с персоналната винетка на снмолянския музей. И досега тази пощенска марка е единствена за музеите в страната и за обществена институция в областта.

За празника през 2014 г. бе представена спортната слава на града. Дълго обмисляната и обвързана със задълбочена издирвателска, събирателска и изследователска дейност веществена и фотодокументална изложба „От Смолян до олимпийски върхове“ е открита на 18 юни в музея. Поради доста ограниченото наследство по темата в музейните фондове е заложено на интегрален подход. Събитието е реализирано благо-

„Град се гради“, худ. Петър Стайков

Смолян, 1960 г.

дарение активната помощ от страна на видни смолянски спортисти, участници в олимпийски игри. Специално участие взема „Музей на ските“ – Чепеларе, притежател на значима колекция отличия, лични вещи, снимки и документи на първата състезателка на олимпиада от община Смолян – Кръстана Стоева, ски бегач, участник в игрите в Скуо Валей, САЩ, през 1960 г.

Ефектът върху публиката е голям, а изложбата е отразена многократно в местните медии. В резултат на това, лицата на спортисти, започнали кариерата си или все още състезаващи се за местни спортни клубове и стигнали до олимпийски състезания, са включени в рекламен двуезичен албум на община Смолян. Удовлетворителен резултат за музея е, че в следствие интегралната изложба, фондовете са обогатени с 125 единици, дарение от Даниела Керкелова (вдигане тежести, участничка в Сидни-2000), Петър Дичев (ски алпийски дисциплини, участник в Арбелвил-1992, Лилехамер-1994 и Нагано-1998), Петър Стойчев (плувен маратон, участник в Сидни-2000, Атина-2004, Пекин-2008, Лондон-2012).

За 2015 г. е подготвена изложбата „Музейни фотохроника“, представяща скритата за масовата публика дейност, за да се стигне до музейните витрини и издания. Тя бе посветена е на 80-годишнината от създаването на музея в Смолян и бе една от инициативите в целогодишната програма на институцията за честванията.

Защо музеят се самопредставя по повод градския празник? Поради факта, че той се осмисля и признава за знаково пространство във всяка една градска структура, „разказът“ за него споделя важните етапи от създаването и развитието на дадена градска среда.

След поредица от чествания на градския празник на Смолян в музейните зали изобщо не стои въпросът дали ще има проява през 2016 и следващите години. Но от гледната точка на глобалната дискусия на форума „устойчивото развитие и музеите“, можем да се запитаем как допринасят музейните инициативи за бъдещето на Смолян? Отговорът е скрит в усилията да се отдаде значимото на строителите на този град, в буквален и символен смисъл. С идеята „моят роден град е прекрасно и интересно място за живеене“, да съхраним „наследството“ като гаранция за градската общност, за да го има и за следващите поколения.

Използвана литература

- Нора, П., Места на памет. Т. I. От републиката до нацията. Съст. Ив. Знеполски. С., 2004.
Поппетров, Н., Чия памет е градската памет? (Видове градска памет и начини на нейното разкриване). - Град и памет. Сборник с доклади от Национална научна конференция Пазарджик, 13-14 октомври 2011, Пазарджик, 2012, 13- 21.
Тончева, В., В търсене на себе си: новите празници. – Визии за музеологията и етнологията. Сборник с материали от XI Пролетни четения на Асоциация по антропология, етнология и фолклористика „Он-гъл“ и Регионален исторически музей – Русе. В. Търново, Изд. Фабер, 2011, 242-260.
Троева, Евг., Празникът на града като „място на памет“ - Град и памет. Сборник с доклади от Национална научна конференция Пазарджик, 13-14 октомври 2011, Пазарджик, 2012, 182 – 189.
Халбвакс, М., Колективната памет. С., 1996.

СТОЯН МИТЕВ (1889-1945 Г.) – ЕДИН УСПЕШЕН КМЕТ, ВЛЮБЕН В РОДНИЯ ЯМБОЛ

Мария Иванова
Регионален исторически музей – Ямбол

Името на Стоян Митев остава в новата история на Ямбол като най-дълго управлявалия (осемнадесет години), най-успешния и обичан кмет. Смяната на властта на 9 септември 1944 г. обрича на забравя всичко направено от него до този момент. Дълго време за личността му не се знае нищо.

Той е роден в Ямбол на 10 октомври 1889 г. Завършва Сливенската мъжка гимназия и учителства няколко години. След това учи право в Софийския университет и от 1916 г. е адвокат в Ямбол. За първи път поема управлението на града през 1918 г. в качеството на председател на Тричленната общинска комисия.

До края на Първата световна война градът е предимно едноетажен град с постройки с паянтови градеж, оградени с каменни или кирпичени дувари с мръсни, прашни и кални улици. Водопроводите са остарели. Почти не съществува канализация.

От началото на 20-те г. на XX в. започва нов етап в благоустрояването на Ямбол, предизвикано както от бързото нарастване на населението, така и от все по-важното място, което заема града в стопанско отношение и с културните си и хигиенни изисквания.

На 20 август 1923 г. Стоян Митев отново е председател на Тричленната комисия. През лятото на 1924 г. е избран за кмет като член на Демократическия съговор и показва умел и същевременно твърд почерк при местното управление. На този пост той е преизбиран последователно до 1934 г.

През този период в Ямбол се наблюдава засилено строителство и благоустройство. Съборени са много постройки, на мястото на които е предвидено да минават нови улици, отчуждени са и определени терени за градска градина в центъра, за колодрум, борса и хали в кв. „Каргон“, за пазарище. Открита е жп линията Ямбол-Елхово, извършена е корекция на р. Тунджа, построена е модерна пощенската палата. Безистенът е преустроен в съвременни хали, павирани са улиците от Каргонския мост до гарата. За нуждите на учениците са изградени нови училищни сгради на училищата „Атанас Кожухаров“, „Георги Дражев“, „Проф. Петър Нойков“ и гимназия „Иван Райнов“¹.

През 1925 г. са преименувани няколко улици и площади („Кобург“ – в „Освобождение“, „Кралевска“ – в „Кабиле“, „Софуларска“ – в „Св. София“ и др.) и са дадени имена на нови².

Освен посочената засилена и многостранна градоустройствена и благоустройствена дейност, се решават и двата основни проблеми на града: водоснабдяването и електрификацията му. За целта ямболската община взема заем от държавата. През 1923 г. е сключен договор с инж. Евстати Стефанов от София за проектиране на цялостното водоснабдяване на Ямбол. В края на 1929 г. в града има 24 обществени чешми, 10 училищни и 1086 частни³.

Заедно с водоснабдяването Ст. Митев работи и за изграждането на електрическата мрежа. В началото 1929 г. година е пусната в действие електроцентраля с мощност 340 кв.

За водоснабдяването и електрификацията на града от държавния и общински бюджет са изразходени 17 мл. лв⁴.

През 1929 г. Стоян Митев издава брошура, озаглавена „Нашата общинска политика“. Тя представлява отчет за извършеното до момента и програма за бъдеща дейност. В предговора ѝ пише: „Самоуправлението не се подарява, а се извоюва чрез гражданското съзнание и политическа зрелост. Всички трябва да разберат и това, че общината не е място за удовлетворяване амбициите и желанията на разни приятели. Общината е и може да бъде добър стопанин, стига само да се управлява от честна и разумна общинска управа”⁵. Написаното тогава звучи актуално и днес.

От края 1933 г. ямболската общественост е обхваната от еуфория покрай откритата в града минерална вода с дебит 320 л./мин. Създаден е комитет за проучване на термалните води. Направените химически анализи доказват, че те имат лечебни качества.

Стоян Митев подхожда критично към целебните ѝ свойства, което му коства кметския пост. На 2 април 1934 г.⁶ е свикана извънредна сесия на Общински съвет, на която се иска бламирането на кмета за това, че е изоставил инициативата около минералната вода.

През 1937 г. Стоян Митев за пореден път е ямболски градоначалник. В едно интерю за в. „Тракиец“ на въпроса „Нещо за вашата политика?“ отговаря кратко и ясно: „Работа за Ямбол – тя изчерпва всичко!”⁷.

В следващите години общината, начело с кмета, дава предимство на подобряване и разширяване на канализацията, павирането и шосирането на улиците, направата на тротоари и бордюри край тях, както и озеленяването им.

При откриване на морското казино в Бургас през лятото на 1938 г. сред официалните гости е и кметът на Ямбол. В своята тържествена реч областният директор Козарев изказва похвални думи за него – „който с неуморна енергия и настойчивост успя да създаде грамадни блага за града и гражданството, и който трябва да послужи като пример за всички останали тук по-млади кметове”⁸.

Едни от най-значимите новопостроени обществени сгради в периода на управлението на Стоян Митев са тези на читалище „Съгласие“, Съдебната палата, Кметството и Минералната баня.

Читалище „Съгласие“ се строи в продължение на над 10 години (1926-1938 г.). Сградата е по проект на архитектите Овчаров и Йорданов. През 1925 г. читалищното настоятелство, за да набави средства за новата сграда, отпечатва фондови марки на стойност от 1, 2 и 5 лв., които се предлагат по книжарниците. В бюджета на общината за 1925-1926 г. е предвиден фонд за постройка на читалищно здание – 500 хил. лв. Определено е и мястото за строеж върху „Бейския площад”⁹.

Съдебната палата – през есента на 1937 г. е решено тя да се построи със средства от фонд „Съдебни сгради. За целта общинската управа предоставя общински парцел срещу Българска земеделска банка. Обявен е търг с начална цена за проект 10 млн. лв. Одобрен е този на арх. Г. Папазов. Строителството започва през 1939 г. и приключва след година и шест месеца (1940 г.). Постройката е със застроена площ 1150 кв.м. и се състои от партер и два етажа, в които са разположени просторни салони, кабинети и съдебни зали с много добра акустика. Тя е най-хубавата за времето си съдебна сграда в Южна България¹⁰.

Кметството – построено е през 1928 г. по проект на архитектите Йорданов и Овчаров на площ от 220 кв.м. Плановата схема на партера и етажа са идентични със симетрично решение. Доминиращо помещение е централният салон. Сградата е с балкон и фронтон. Тя създава усещане за спокойствие и уравниовесеност. През годините зданието е използвано за Районен съд, по-късно в него се настанява Бюро по труда, а

днес е приютило Административния съд. През 1976 г. сградата е обявена за архитектурен паметник на културата от местно значение¹¹.

Минералната баня – строителството ѝ започва през 1935 г. на мястото на откупената от общината турска баня. Сградата е по проект на арх. Александър Куртев. Окончателно е завършена през 1938 г. Тя е гордост за ямболци и дава основания на общината да извърши голяма рекламна дейност в страната и чужбина за превръщането на града в курортен център. След наводнението от р. Тунджа през 1963 г. минералната вода изчезва и банята продължава да работи като хигиенна. Днес сградата ѝ не се използва. През 1975 г. е обявена за архитектурен паметник на културата от местно значение¹².

Видно е, че Ямбол по времето на Стоян Митев се приближава до един красив и благоустроен град с достатъчно жилищен и обществен фонд.

По ирония на съдбата този човек с широки интереси и богата култура има нещастieto да е кмет до преломната за България дата 9 септември 1944 г. Разбира се, той не е пощаден от новата власт. Изправен е пред Народния съд с обвинение за „проводник на фашистката политика от 1 януари 1941 до 9 септември 1944 г. в Ямбол и околията“¹³. Пред съда Стоян Митев казва: „Моля ви, въз основа на събраните по делото доказателства, въз основа на истината, по съвест и разум да отсъдите размера на наказанието ми“¹⁴.

В негова защита дават показания работници и евреи, за които той се е застъпвал. Но и това не го спасява от смъртното наказание. На 19 февруари 1945 г. е екзекутиран заедно с още 98 души. Убийството му остава неразбрано за много хора.

В запазените спомени за него четем: „Ямбол се гордееше със своя кмет Стоян Митев. Изключителен ерудит, достоен човек, скромен и състрадателен. Стари жени ставаха да му целунат ръка за сторините добрини. Уважаваха го не заради поста му, а заради личността му. Ангажиран с проблемите на всеки гражданин поотделно. Редовно обикаля града с общинския фойтон и си записва на всяка улица какво трябва да се направи. Той само е градил, а те го убиха!“¹⁵.

Независимо от всичко, което е направил за Ямбол, на името на този достоен кмет и до днес няма издигнат паметник или именувана улица. Но остават сградите, построени по време на неговото управление. И те са доказателство, че и тук са се раждали и живели достойни за уважение хора.

Бележки

1 Берова, Д. Градоустройство и градоустройствена политика на Ямболската община, Сборник: 125 г. Община-Ямбол, Я., 1995., с.23

2 В. Ямболски общински вестник, бр. 21 от 9 май 1925, с.2

3 Пак там, бр. 49 от 7 март 1930, с.6

4 Митев, Ст. Нашата общинска политика. Ямбол, 1929, с 9-10

5 Пак там, с. 2

6 В. Тракиец, бр. 423 от 6 април 1934, с. 3

7 Пак там, бр. 346 от 3 април 1932, с.1

8 Пак там, бр. 645 от 28 август 1938, с. 1

9 В. Ямболски общински вестник, бр. 29 от 17 декември 1925, с. 3

10 <http://www.os-yambol.org/info/palata.htm>

11 Архитектурни паметници на културата в Ямбол, Вести на ямболския музей, бр.2, 1999, с. 20

12 Пак там, с. 21

13 ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 98, л. 13

14 ТДДА-Ямбол, ф. ЧП 39, л. 486

15 Спомени за Стоян Митев, РИМ-Ямбол, инв.№ 2428-НИ/СФ; в.Делник бр.190 от 7 октомври 1999, с.4

ЧЕТВЪРТА НАЦИОНАЛНА СРЕЩА
„МУЗЕИТЕ И УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ”
Сборник с доклади

ISBN 978-954-9464-11-5

ПРИСТИГАЩИ / ARRIVALS

www.burgasmuseums.bg